Metric ID : 3.2.1

Average number of research papers / articles per teacher published in Journals notified on UGC website during the last five years

3.2.1.1. **Number of research papers / articles per teacher published in the Journals notified on UGC website during the last five years**

Finding of DVV :-

- First page of the article/journals with seal and signature of the Principal
- E-copies of outer jacket/contents page of the journals in which articles are published

Response :-

- We have attached herewith relevant documents in Appendix I

Appendix -I

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (AIIRJ)

Peer Reviewed And Indexed Journal

ISSN 2349-638x

Impact Factor 7.331

Website :- www.aiirjournal.com

Theme of Special Issue

Buddhism in Contemporary Times : Relevance of Justice, Liberty, Equality & Fraternity

(Special Issue No.114)

Chief Editor

Mr. Pramod P. Tandale

Executive Editor

Dr. Vandana Manoj Ingle

Director, Physical Education
Dhanwate National College,
Nagpur

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF E. * NAGPUR * AFFILETED TO SNDT

Shilpale
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

Sr.No.	Name of Author	Title of Paper	Page No.
16.	प्रा.डॉ. रमेश के. शेंडे	मानवी जीवन आणि बौध्द तत्वज्ञान	65
17.	डॉ. सुधाकर माटे	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरः बुद्ध धम्म सर्वांगीण मानवी विकासाचा मार्ग आणि सामाजिक न्याय	69
18.	डॉ. श्रीहरी एम. सानप	बौद्ध धर्म आणि जागतिक शांतता	73
19.	डॉ. कल्पना राऊत	बौध्द धर्माचा उदय व बौध्द तत्वज्ञानाचे महत्व	78
20.	डॉ. अमोल डोंबळे	महाराष्ट्रातील नागपूर शहरातील प्रतिष्ठित बौद्ध स्थळे: एक अभ्यास	82
21.	डॉ. शबाना अंजुम प्रा. डॉ. किर्ती सदार	वर्तमान शिक्षा व्यवस्था पर बौध्द धर्म का प्रभाव	85
22.	डॉ.रश्मि एल. नारनवरे (बागडे)	बुध्द धम्मे के दृष्टिकोन से स्वातंत्र्य, समता, भातृत्व और न्याय	89
23.	प्रा.डॉ.हरिश्चंद्र गोविंदा बोरकर	बुध्दाचा धम्म: जीवन जगण्याची आचारसंहिता	92
24.	डॉ. सिमा चिखले (माटे)	बौध्द दृष्टीकोनातून असमानता, असुरक्षा आणि अन्याय या जागतिक समस्येचे निराकरण करणे	95

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF E... NAGPUR
AFFILETED TO SNDT

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

बौध्द दृष्टीकोनातून असमानता, असुरक्षा आणि अन्याय या जागतिक समस्येचे निराकरण करणे

डॉ. सिमा चिखले (माटे)
प्राचार्य, सेंट्रल इंडिया वुमेंस कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, गोधनी
(एस.एन.डी.टी. महिला विद्यापीठ, मुंबई)

प्रस्तावना :-

आज बौध्द धर्म सर्व खंडामध्ये ओळखला जातो. विशेषतः एशियाई देशामध्ये जास्त प्रमाणात आहे. बौध्द धर्म एकसाथ ज्ञान परंपरा, जीवनातील विचारांची एक प्रणाली आहे. जगाचा विचार करता जग विविध प्रकारच्या समस्यांनी ग्रस्त आहे. असमानता असुरक्षा आणि अन्याय इ. समस्या सोडविण्यासाठी जर बौध्द दृष्टीकोन आत्मसात केला तर या समस्यांचे निराकरण होऊ शकते. बौध्द दर्शनाने दिलेल्या अष्टांग मार्गाचा अवलंब केल्यास दुःखाचे मुळ कारण नष्ट होवून, आत्मशुध्दी होवून मनुष्य निर्वाण अवस्थेत जाईल आणि म्हणून वास्तविक जगाला स्विकार करुन सर्वांना सुखी कसे राहता येईली याचे ज्ञान बौध्द दर्शनाद्वारे होते. असे शक्य झाल्यास संपूर्ण जग 'वसुदेव कुटुंबकम' व्हायला व 'आनंदमय' व्हायला बौध्द दृष्टीकोनाचा लाभ होईल.

बौध्द धर्माचे प्रवर्तक गौतम बुध्द होते. त्यांना बालपणी सिध्दार्थ म्हणून ओळखायचे सहाव्या शतकात कपिलवस्तु या गावी त्यांचा जन्म झाला. युवा अवस्थेत संसारातील दुःख बघुन त्यांनी घर परिवार सोडून संन्यास घेतला. मृत्यूचे दृष्य बघून त्यांच्या मनात हा विश्वास निर्माण झाला की संसारात केवळ दुःखच आहे त्यामुळे दुःखातून मुक्ती मिळविण्यासाठी त्यांनी सन्यासी बनून दुःखाचे मुळ कारण शोधण्यासाठी प्रयत्न केले. शेवटी त्यांना सिध्दि मिळाली व ते बोधी प्राप्त करुन बुध्द झाले.

बुध्द दर्शनात दर्शना पेक्षा नितीशास्त्राला जास्त महत्व दिले आहे. याच कारणामुळे सर्व दुःखाचे निवारण करण्यासाठी त्यांनी अष्टांग मार्ग सांगितले. त्यांनी आध्यात्मिक आणि नैतिक दृष्टीने मध्यम मार्ग काढला. जो मानवाचे डोळे उघडतो व बुध्दी प्रदान करतो. शांती अंतदृष्टी, उच्च प्रज्ञा आणि निर्वाण याकडे घेवून जाणारा मार्ग म्हणजे अष्टांग मार्ग आहे.

अष्टांग मार्ग :-

१) सम्यक दृष्टी - अविद्ये मुळे संसार व आत्म्या विषयी चुकीची दृष्टी निर्माण होते. अनित्य दुःखद, अनात्मा वस्तुला नेहमी दुखद, व आत्मरुपी समजते. या कल्पनांना सोडून वास्तविक जीवन जगणे म्हणजे सम्यक दृष्टी.

२) सम्यक संकल्प - इन्द्रिय सुखावर प्रेम म्हणजे दुसऱ्यांना दुःख पोहचवणाऱ्या विचारांना आत्मसात करणे होय सम्यक संकल्पने द्वारे परोपकार आणि करुणेचा अंतर्भाव निर्माण झाला पाहिजे.

३) सम्यक वाक - चुकीचे वाद, दुसऱ्याची निंदा, अप्रिय वचन इ. चा निषेध म्हणजे सम्यक वाक होय. बोलतांना दुसऱ्यांना दुःख होणार नाही याची काळजी घेणे, वाद शांती ने मिटवणे.

४) सम्यक कर्मान्त - जीवाचा नाश, चोरी, कामुकता, खोट, अतिभोजन, सामाजिक मनोरंजनाला जाने, प्रसाधन, अलंकार, आरामदायक बिछान्याचा उपयोग, सोने, चांदी यांच्या व्यवहारापासून वाचने सम्यक कर्मान्त आहे. आई वडिलांनी मुलांना सदगुणांची शिक्षा दिली पाहिजे. तसेच मुलांनी वृध्द माता पित्याची सेवा केली पाहिजे.

५) सम्यक आजिवीका - जीवन जगण्यासाठी आजिवीका आवश्यक आहे परंतु अस्त्रशस्त्र, पशु मास, दारु व विष इ. चा व्यापार करु नये. दबाव, धोका, लाच, अत्याचार, षडीयंत्र, चोरी, लूट इ. वाईट काम करु नये.

Chikhale
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur
CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION NAGPUR
AFFILIATED TO SNDT

६) सम्यक व्यायाम - मानसिक व नैतिक विकासासाठी बुध्द दर्शनात व्यायामाला प्रमुख स्थान दिले आहे. वाईट संस्कार आणि वाईट विचारांना थांबविण्याच्या प्रयत्नांना सम्यक व्यायाम म्हटले आहे. आत्मसंयम, इन्द्रिय निग्रह, शुभ विचारांना जागृत करण्यासाठी तसेच मनाला स्थिर ठेवण्यासाठी व्यायाम आवश्यक आहे.

७) सम्यक स्मृती - यामध्ये व्यक्तीचे शरीर मन व वेदना यांच्या वास्तविक रुपाला स्मरणात ठेवतात. कारण मनुष्य वास्तविकता स्विकारणार नाही तो पर्यंत तो दुःखापासून दूर होणार नाही. हे विसरल्यास तो दुःख व वाईट मार्गाने जाण्याचा प्रयत्न करतो.

८) सम्यक समाधी - जेव्हा मनुष्य वरील सर्व आचरण पवित्रपणे करतो तेव्हा आत्मशुध्दी होते आणि ज्ञान प्राप्त होते आणि हीच निर्वाण प्राप्तीची प्रथम अवस्था आहे.

बौध्द दर्शनाद्वारे या अष्टांग मार्गाचा स्विकार केल्यास सर्व लोक आनंदी व सुखी होतील त्यामुळे दुःखापासून मुक्ती कशी मिळवायची याचे ज्ञान मिळते. त्यामुळे सर्व समस्याच निर्माण होणार नाही व निर्माण झाल्यास सहजासहजी त्याचे निराकरण करता येईल.

बौध्द दृष्टीकोनातून जागतीक समस्येचे निराकरण

अ) जागतिक असमानता

१) मालमत्तेचे वितरण - जगातील सर्वात गरिब लोकसंख्येतील किमान लोकांकडे काहीतरी मालमत्ता आहे. तर जगातील सर्वात श्रीमंत लोकसंख्येच्या १० टक्के लोकांकडे एकूण ७६ टक्के संपत्ती एकवटली आहे.

२) महिला सहभाग - १९९० मध्ये श्रम बाजारात महिलांचा वाटा सुमारे ३० टक्के होता जो आता ३५ टक्के झाला आहे. देशातील शिर्ष १० टक्के आणि तळाच्या ५० टक्के लोकांच्या सरासरी उत्पन्नातील अंतर जवळजवळ दुप्पट झाले आहे.

३) कोविडमुळे होणारी असमानता - कोविड १९ साथीचा रोग आणि त्यानंतर झालेल्या आर्थिक संकटाला जागतिक स्तरावर सर्व देशावर परिणाम झाला आहे.

४) प्राकृतिक आणि मानव संसाधन स्थिर निधी - प्रत्येक देशात प्राकृतिक संसाधन भरपूर आहेत. परंतु त्याचा उपयोग करण्यासाठी साधन, तंत्र नाही, शिक्षण, प्रशिक्षण, अनुभवाचा अभाव आहे. रोड, कारखाने, बाजार व्यवस्था, वस्तुचे वितरण, नियंत्रणाचे ज्ञान नाही. त्यामुळे असमानता दिसून येते.

५) प्रति व्यक्ती उत्पन्न तसेच राष्ट्रीय उत्पादन स्तरावर असमानता - देशानुरुप व्यक्तीचे उत्पन्न कमी, जास्त आहे. शेतकरी, मजूर, नोकरदार, उद्योगपती या असमानतेमुळे राष्ट्रीय उत्पादन स्तरावर भिन्नता दिसून येते.

६) जलवायु मधील असमानता - बहुतांश देश उष्णकटीबंधीय किंवा उष्णकटिबंधीय जलवायु क्षेत्रात स्थित आहेत. त्यामुळे प्राकृतिक संसाधनातील विविधता उल्लेखनिय आहे. औद्योगिकरणावर तसेच जीवनशैली वर जलवायुचा प्रभाव पडतो.

७) जनसंख्येचा आकार, वितरण आणि विस्तार असमानता :- जनसंख्या वृध्दी, मृत्यू दर कमी आणि जन्मदरात वृध्दी यामुळे होणारे वितरण तसेच वाढणारा विस्तार असमानता वाढवते.

८) आर्थिक नितीमध्ये असमानता - सार्वजनिक क्षेत्रातील नियम, कायदे, निर्बंध , उद्योगासाठी लायसन, स्वतः आंतराष्ट्रीय स्पर्धेपासुन वेगळे ठेवल्याने स्पर्धेची भावना कमी झाली.

संपूर्ण जगात असमानता ही एक मोठी समस्या आहे. गरीब-श्रीमंत, गांव-शहरी, संपत्ती असमानता, उपचार जबाबदारी असमानता, सामाजिक असमानता, राजकीय असमानता, व्यावसायीक असमानता, जीवन असमानता, सदस्यत्व असमानता, स्त्री-पुरुष असमानता, क्षेत्राचे विभाजन बघायला मिळते. ती दूर करण्यासाठी राज्याद्वारे मिश्रीत अर्थव्यवस्था, खाजगी क्षेत्राला प्रोत्साहन सार्वजनिक क्षेत्र, औद्योगिक क्षेत्राला विकासासाठी आधार दिला पाहिजे. आर्थिक

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDU. NAGPUR
AFFILETED TO SNDT
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

सुधारणा, पर्यावरण निती, कृषी उद्योगांचा विकास, एकीकृत ग्राम विकास कार्यक्रम, क्षेत्र विशेष संबधीत कार्यक्रम, रोजगार कार्यक्रम, सामाजिक कल्याण कार्यक्रम तसेच डॉ. अंबेडकरानुसार समाजातील दिर्घ अल्पसंख्यांक समुदायाला सरकारच्या विविध अंगात प्रतिनिधित्व असायला पाहिजे. अल्पसंख्यांक समुहाने आपले प्रतिनिधित्व स्वतः करावे. गरिब समुहाला आर्थिक मदत करणे, मानसिक शारिरीक स्वास्थसाठी व्यायाम, विषयक जागृकता समाजात निर्माण करणे, बोलतांना दुसऱ्यांच्या भावना दुखवणारी नाही याची काळजी घेणे. सम्यक वाक सम्यक संकल्प, सम्यक कर्मान्त, आजिवीका यांचा अवलंब करणे गरजेचे आहे.

ब) जागतिक असुरक्षा

१) राष्ट्रीय असुरक्षा – जागतिक स्तरावर स्वतःला श्रेष्ठ सिध्द करण्यासाठी दहशतवादी हमले, नैसर्गिक आपदा, चोरी, खून इ. मुळे मानव नेहमी भयभीत असतो. युध्द आणि तेही अणुबॉम परमाणु यामुळे असुरक्षितेचे वातावरण निर्माण होते.

२) आरोग्य असुरक्षा – मानवाचे आरोग्य हे त्याच्यासाठी मोलाची संपत्ती आहे, परंतु प्रदुषण, भेसळ, तनाव, यामुळे मानव शारिरीक, मानसिक व सामाजिक दृष्टीने असुरक्षित आहे.

३) अन्न असुरक्षा – पैसा कमवायसाठी आज मानवच मानवाचा शत्रु झाला आहे. रासयनिक खत वापरुन भेसळ करुन मिळणारे अन्न असुरक्षित आहे. तेव्हा काय खायचे आणि काय नको अशया संभ्रम अवस्थेत आहे.

४) मातृसुरक्षा – प्रसुती दरम्यान मातांचे मृत्यूचे प्रमाण वाढल्यामुळे मातृसुरक्षा खूप महत्वाची आहे. बाळ व माता याची योग्य काळजी, वैद्यकीय सुविधा तळागाळा पर्यत पोहचणे आवश्यक आहे पण कित्येक गावांना रस्तेच नाहीत तर दवाखाने कशे असणार.

५) शांतता आणि सुरक्षा – वारंवार होणारी युध्दे, दहशतवादी हमले यामुळे लोकांच्या मनात निर्माण होणारी भिती तसेच असुरक्षिततेची जानीव, दडपना खाली जगावे लागते. शांततेचा प्रचार व प्रसार केल्यास जीवन जगने सोपे होवु शकते त्यादृष्टीने जागतिक स्तरावर शांती अध्ययन व जागृकता करणे आवश्यक आहे.

हवामान बदलामुळे आधिच सामाजिक आर्थिक पर्यावरणीय प्रणाली मध्ये मोठया वाढत्या प्रमाणात अपरिवर्तनीय नुकसान झाले आहे. वारंवार उच्च तीव्रतेच्या हवामानाने लाखो असुरक्षित लोकांना दारिद्र रेषे खालील प्रदेशात ढकलेले आहे. तीव्र अन्न आणि असुरक्षितता, पाण्याची टंचाई, रोजगार असुरक्षितता आणि मूलभूत उपजीवीकेचे नुकसान यांचा सामना करावा लागतो. जगातील असुरक्षित प्रदेशामध्ये उच्च तीव्रता, गंभीर दुष्काळ, पूर आणि उन्तेच्या लाटा समुद्रावरील धोके वाढत आहे. ग्लोबल वार्मिंग मार्ग अन्न व पोष्टीक सुरक्षेसाठी जोखिम निर्माण करतात. ग्लोबल वार्मिंगमुळे मातीचे आरोग्य कमकुवत होत आहे. सागरी प्राण्यांच्या बायोमॅसमध्ये लक्षणीय घट झाली आहे. पाण्याची टंचाई, भूजल संसाधनाचा ऱ्हास, पिकांच्या उत्पादनात घट, जैवविविधतेचे नुकसान, जमिनीचा ऱ्हास जागतिक स्तरावर हवामान विषयक असुरक्षा नैसर्गिक आपदा, प्रदुषण यामुळे जैवविविधता नष्ट होणे, नैसर्गिक संसाधनाचे उत्खनन, शहरीकरण, व्यावसायिकरण, आंतराष्ट्रीयकरण, लोकसंख्या इ. असुरक्षितता दिसुन येते. अन्न भेसळ त्यामुळे आरोग्य विषयक समस्या, कैंसर, हार्ट अटैक, ब्रेन हेमरेज इ. समस्या पाणी टंचाई, रोजगार असुरक्षितता, विज्ञान तंत्र विज्ञानामुळे निर्माण होणाऱ्या समस्या आणि सर्वात महत्वाची समस्या स्त्री सुरक्षा इ. समस्याचे निवारण बौध्द दृष्टीकोनातून होऊ शकते.

सर्व क्षेत्रामध्ये कट करणाऱ्या प्रणाली स्तरावर अनुकूल नियोजन, अंमलबजावणीवर अधिकभर, सार्वजनिक जागृकता, विकास मार्गाचा अवलंब करण्यास उद्युक्त करणे पाणथळ जागा आणि नद्या पुर्नसंचयित करुन नैसर्गिक जलधारणा वाढवणे, जमीन वापर नियोजन, वन व्यवस्थापन, शेतातील पाणी साठवन आणि व्यवस्थापन मृदा संवर्धन आणि सिंचन, शाश्वत शेती पध्दती, कृषी वणीकरण इत्यादी दवारे अष्टांग मार्गाचा उपयोग करुन प्रत्येक मनुष्य सुखी

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION * NAGPUR * AFFILETED TO SNDT
Shukhale
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

झाल्यास सर्व समस्यांचे निवारण करण्यास मदत होईल. प्रदूषणाची बिलेवाट व्यवस्थित केल्यास हवामानाचे किंवा नैसर्गिक संतुलन बिघडणार नाही. विज्ञानाचा , तंत्रविज्ञानाचा योग्य उपयोग केल्यास समस्या निर्माण होणार नाही. स्त्री सुरक्षेसाठी नियम कायदे आवश्यक आहे. गुन्हेगाराला योग्य शिक्षा दिल्यास स्त्री सुरक्षिततेचे प्रमाण वाढेल. पर्यावरणाचे रक्षण जागतिकीकरणातील समस्यांचे निराकरण करता येईल.

क) जागतिक अन्याय

१) आंतरराष्ट्रीय अन्याय – राष्ट्राचे परस्पर संबंध, युध्दाची भिती, आयात निर्यात विषयक नियम, आंतरराष्ट्रीय संधी व अभिसंधी, आंतरराष्ट्रीय रुढी, राष्ट्रराष्ट्रातील तत्वे, आंतराष्ट्रीय न्यायालये त्यांचे निर्णय याद्वारे अन्याय होत असतो.

२) राज्यातील अन्याय – राज्यामध्ये उत्पादन भिन्नता, केंद्राकडून मिळणाऱ्या अनुदानाचे भिन्न वितरण, आरक्षणाचे वितरण, नियम, कायदे, राज्यातून मिळणार निधी, प्रत्येक क्षेत्रात उपलब्ध सोई सुविधा पर्याप्त नसल्यामुळे राज्यावर अन्याय होतो.

३) सामाजिक अन्याय – सामाजिक धोरणे, राज्यशास्त्र राजकीय नियोजन, कायदे, तत्वज्ञान विचारात घ्यावी लागतात. आत्मसन्मान, माणुसकी, प्रतिष्ठा समाजात मिळणे आवश्यक आहे. कुणीही कुणाच्या जीवनशैलीवर अतिक्रमण करु नये, कष्टाचा योग्य मोबदला देणे, विकासात अडथळा आणणे, त्यांच्या हक्काचा आनंद मिळून देणे अन्याय आहे.

४) आर्थिक अन्याय – व्यक्ती जे काम करतो त्याचा त्याला योग्य मोबदला मिळत नाही. कार्यक्षम, अकार्यक्षम असा गट निर्माण होतो. वाढत्या महागाईमुळे जीवन जगणे कठिन होते. आर्थिक दृष्ट्या मानव कमजोर होवून आत्महत्येचा निर्णय घेतो.

५) महिलांवरील अन्याय – स्त्रीयांना धार्मिक कायद्यांच्या आधारे अधिकाअधिक बंधने घातात. शिक्षण सत्ता, संपत्तीचा तीला अधिकार दिला जात नाही. सतीप्रथा, हुंडाप्रथा, बालविवाह, यामुळे होणारे अन्याय पुरुष, कुटुंब समाजाकडून होणारे अन्याय अजूनही थांबलेले नाही. भृणहत्या, लैंगिक अत्याचार शारिरीक् मानसिक छळ केला जातो तिला सर्वांना अडजेस करावे लागले.

६) पुरुषांवर होणारा अन्याय – काही स्त्रीया ही पुरुषांवर अन्याय करतात, कौटुंबिक वाद, आई की बायको, घटस्पोट नाही पण एकत्रही नाही, काही स्त्रीया प्रेम दुसऱ्यावर व लग्न दुसऱ्याशी करतात. लग्नानंतर सोडून जातात. पैशासाठी, सुखसोईसाठी, कर्जबाजारी होण्याची वेळ आणतात.

जगात होणारे अन्याय स्त्री, पुरुष, समाज देशावर होणारे अन्याय, सामाजिक अन्याय, बालकावर होणारे अन्याय, व्यापाऱ्यावर होणारे अन्याय, गरिबांवर होणारे अन्याय, जेष्ठांवर होणारे अन्याय, अल्पसंख्याक समाजावर होणारे अन्याय, शिक्षण क्षेत्रातील शिक्षकांवर, कर्मचाऱ्यांवर होणारे अन्याय, मजुरावर होणारे अन्याय या अन्यायावर बौध्द दृष्टीकोनातून समस्यांचे निराकरण करता येईल. सम्यक संकल्प, सम्यक वाचु, सम्यक कर्म इ. मुळे सर्वांनी आपली कामे प्रामाणिकपणे जबाबदारी ने केल्यास सर्वांना समान अधिकार न्याय, आणि बंधुता या तत्वाद्वारे होणारे अन्याय कमी होवू शकतात.

जागतिक स्तरावर शांततेसाठी प्रयत्न

पहिल्या आणि दुसऱ्या महायुध्दाचे दुष्परिणाम जगाने पाहिले आहे. युध्दात होणारी भयंकर जीव हानी पुन्हा होवू नये म्हणून मानवाने मतभेदापेक्षा शांतीची संस्कृती वाढविण्यासाठी प्रयत्न केले पाहिजे. आतंकवाद आजही जगाला भेडसावनारा प्रश्न आहे. सामाजिक शांततेला बाधा असणाऱ्या भाषिक, वांशिक व धार्मिक दंगलीमुळे अशांतता नांदत आहे. गुन्हेगारी, महिलांवरील अत्याचार, गंभीर घटनांमुळे देश हादरतो. कोविड १९ ने हाहाकार माजवला या विषाणुने मानवता माणुसकी संपवली. स्वतःचे नातेही परके केले. ही आपल्या जीवनाची लढाई आणि काळाच्या विरुध्द शर्यत

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION * NAGPUR
AFFILIATED TO SNDT

Shikhole
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

आहे. आपण जिंकु शकतो त्याचे निराकरण आपल्याच हातात आहे. आणि ते म्हणजे शांतता शांततेचा प्रचार प्रसार करून मतभेद दुर करून शांतीच्या मार्गाने समस्याचे निराकरण शक्य आहे.

समारोप :

बौध्द दृष्टीकोनाद्वारे खोटे बोलु नका, चोरी करु नका, खून करु नका, व्यभिचार करु नका, दारु पिवू नका, अश्या प्रकारची शपथ प्राथमिक स्तरावर दिली जाते त्यामुळे योग्य संस्कार बालपणीच झाल्यास आयुष्य जगणे सोपे होते. वास्तविकता स्वीकारुन समायोजन करते दुसऱ्याचा आदर करणे इ. चागल्या गोष्टी द्वारे संपुर्ण जगाचे कल्याण होवू शकते. प्रत्येक मनुष्याने चांगल्या गोष्टी आत्मसात केल्यास समस्याच उदभवणार नाही आणि उदभवल्यास शांततेत त्याचे निराकरण केल्या जाईल. म्हणून जागतिक स्तरावरील समस्या सोडविण्यासाठी बौध्द दृष्टीकोनाचे योगदान महत्वपूर्ण आहे.

संदर्भग्रंथसुची :-

1. गाजरे प्रा.रा.वि. व महंत ज्योती, नोव्हेंबर २००८, उदयोन्मुख भारतीय समाज शिक्षण व शिक्षक, नित्य नुतन प्रकाशन.
2. सक्सेना स्वरुप एन.आर. एवं संजय कुमार, २०१०, शिक्षा के दार्शनिक एवं समाजशास्त्रीय सिध्दांत, आर लाल. बुक डेपो.
3. पाण्डे रामशकल, २०१०, शिक्षा के दार्शनिक सिध्दांत.
4. भटनागर, जी.एस., २०१०, एज्युकेशन एण्ड हिस्ट्रीऑफ एज्युकेशन थॉट.
5. अग्रवाल, एस. के. २०१२, शिक्षा के तात्त्विक सिध्दांत
6. https://buddho.org, A Buddhist Perspective on the problem in the world.

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDU. * NAGPUR * AFFILIATED TO SNDT

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

Impact Factor – 8.575 ISSN – 2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

September -2022

ISSUE No - 370 (CCCLXX)

Sciences, Social Sciences, Commerce, Education, Language & Law

Prof. Virag.S.Gawande
Chief Editor
Director
Aadhar Social Research &, Development Training Institute, Amravati.

Dr.Dinesh W.Nichit
Editor
Principal,
Sant Gadge Maharaj Art's Comm,Sci Collage, Walgaon.Dist. Amravati.

Dr.Sanjay J. Kothari
Executive-Editors
Head, Deptt. of Economics, G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage
Chandur Bazar Dist. Amravati

Aadhar International Publication

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

(C) All rights reserved with the authors & publisher

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCA... AFFILETED TO SNDT

Editorial Board

Ghikhale
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education

	रिसर्च फाऊंडेशन' अंजनेरी, नाशिक डॉ. मिलिंद राजेंद्र थोरात	
23	बंजारा लोकनृत्य एक ऐतिहासीक अध्ययन. प्रा. डॉ. दशरथ एस. पवार	108
24	शारिरीक प्रदर्शनावर परिणाम करणारे मनोवैज्ञानिक आधार डॉ. प्रफुल प्रकाश वराळे	112
25	महाराष्ट्रातील कॉंग्रेस पक्षाची सकलजनवादी राजकारणा पासूनची अलिप्तता डॉ. नितिन हरिदास गायकवाड	115
26	महात्मा गांधी यांच्या सत्याग्रही संबंधी विचारांचे अध्ययन डॉ. नारायण पोहकर	118
27	मराठवाड्यातील जंगल सत्याग्रह व विशेष संदर्भ हैदराबाद मुक्ती आंदोलन प्रा. डॉ. धीरजकुमार नजान,	122
28	वेदकाळातील आर्थिक जीवन एक चिंतन भाग्यश्री सदाशिवराव होले	128
29	साळी समाजाचा इतिहास आणि संस्कृती प्रा. अंशुमती भास्करराव पेंडोखरे	131
30	मराठी बालसाहित्यात डॉ. अनिल अवचटांच्या कुमारकथांचे वेगळेपण प्रा. डॉ. सविता गोविंदवार	137
31	ग्रेस यांच्या कवितेतील आई डॉ प्रा सुनंदा बोरकर जुलमे	141
32	[illegible] तंन शैलीतील बदलते आयाम प्रा. महेंद्र [illegible]	147
33	भारत स्वाभिमान संघटनेचे स्वदेशी चळवळीला योगदान : एक ऐतिहासिक अध्ययन प्रा. प्रकाश ध. पवार	151
34	Effects of Small Scale Industries(SSI) On Indian Economy **Dr.Rajesh Ulhasrao Burange**	154
35	Human Resource Accounting In India **Narendra H. Shegokar**	157
36	माध्यमिक शाळेत शिकणाऱ्या विद्यार्थ्यांची भावनिक बुद्धिमत्ता चा अभ्यास प्रा.शारदा झोड (ठाकरे),डॉ. ऋषीकेश दलाई	160

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION
AFFILETED TO SNDT

Shikhale
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

B.Aadhar' Peer-Reviewed & Refereed Indexed Multidisciplinary International Research Journal
Impact Factor -(SJIF) -8.575, Issue NO, 370 (CCCLXX)
ISSN : 2278-9308
September 2022

माध्यमिक शाळेत शिकणाऱ्या विद्यार्थ्यांची भावनिक बुद्धिमत्ता चा अभ्यास

प्रा.शारदा झोड (ठाकरे)
सहाय्यक प्राध्यापक,
सेंट्रल इंडिया वुमेन्स कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, नागपूर

डॉ. हृषीकेश दलाई
सहयोगी प्राध्यापक
शिक्षण शास्त्र विभाग
क.का.सं.वि. रामटेक

प्रस्तावना :

शिक्षण ही सतत चालणारी प्रक्रिया आहे. ही प्रक्रिया औपचारिक आणि अनौपचारिक माध्यमातुन ती पूर्ण होते. अनौपचारिक शिक्षणाला कुठलाही आराखडा स्वरुप नसते. शिक्षण व्यक्ती आणि समाजाचा महत्त्वाचा आधार आहे. समाजात बदल घडविण्याचे सामर्थ्य शिक्षणप्रणालीतच आहे. सांस्कृतिक ठेवा एका पिढीकडून दुसऱ्या पिढीकडे प्रभावीपणे पोहचविण्याचे काम शिक्षणाच्या माध्यमातुनच होत असते. शिक्षण हे तत्कालिन बदल करुन ते समाजाभिमुख पोषक केले जाते. शिक्षणाने त्या राष्ट्राला एक नवीन दृष्टी व ज्ञान मिळते. शांती, सद्भावना, न्यायपूर्ण समाजरचनेत शिक्षणाची काय भूमिका आहेत. याचे उत्तर आजही कित्येक देशाच्या शिक्षणप्रणालीत नाही. जी राष्ट्रे पराभवाच्या खाईत ढकलल्या गेली. त्या राष्ट्रावर विजय मिळविलेल्या राष्ट्रानी प्रथम तिथली शिक्षण पद्धती नष्ट केली. आणि म्हणून च स्वातंत्र्य प्राप्तीनंतर सर्वप्रथम तेथील शिक्षणपद्धती चा सर्वांगीण विकास होणे आवश्यक होते. पण तो गरजे नुसार झाला नाही. त्यासाठी इंग्रजानी लादलेल्या शिक्षण पद्धतीवर स्वामी दयानंद सरस्वती, लोकमान्य टिळक, महात्मा गांधी, स्वामी विवेकानंद इ. तत्वज्ञानी बरेच प्रयत्न केले. विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा सर्वांगीण विकास करण्यावर माध्यमिक शिक्षणाचा भर आहे विद्यार्थ्यांच्या सुप्त गुणांचा विकास शिक्षणाच्या माध्यमातुन झाला पाहिजे शिक्षणा द्वारे चांगले वळण लावून त्याच्यात नैतिक मूल्यांची जोपासना केली जावी.
महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण कायदा १९६५ रोजो अस्तित्वात आला.

माध्यमिक शिक्षण म्हणजे कुमारावस्थेच्या किंवा पौगंडावस्थेच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी दिले जाणारे सर्वसामान्य, तांत्रिक, व्यावसायिक किंवा विशेष शिक्षण होय. त्याच प्रमाणे प्राथमिक शिक्षणानंतर सर्वांना देण्यात येणारे आणि भारतातील कायद्यानुसार निर्माण झालेल्या विद्यापीठाकडून नियंत्रित करण्यात येणाऱ्या शिक्षणापुर्वी दिले जाणारे शिक्षण म्हणजे माध्यमिक शिक्षण होय.

माध्यमिक शिक्षण आयोगाने विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्वाचा सर्वांगीण विकास करण्यावर भर दिलेला आहे. विद्यार्थ्यांच्या सुप्त गुणांचा विकास शिक्षणाच्या माध्यमातुनच घडवुन आणला पाहिजे. शिक्षणातुन चांगले संस्कार करणे म्हणजे वळण लावणे लहान वयातच मुलांना योग्य वळण लावता येते. त्याच प्रमाणे नैतीक मुल्याची जोपासना करण्याची जबाबदारी शिक्षणातुन शिक्षकावर दिली पाहिजे.

भावना या शब्दाला इंग्रजीत Emotion असे म्हणतात. Emotion हा शब्द Emovere या शब्दांपासून उत्पन्न झाला आहे. Emovere म्हणजे to stir किंवा to move असा आहे. मराठी मध्ये आपण याला 'ढवळणे किंवा हलविणे' असा म्हणता येईल. मनाला हलविणे किंवा ढवळणे या बाबी भावनामध्ये येतात. मनाची व्याकुळता, खळबळ किंवा गोंधळ म्हणजे भावना, प्रेम, मत्सर, द्वेष, आनंद या सर्व मनाच्या आंदोलित अवस्थाचे आहेत. कोणतीही तीव्र, जोरदार व प्रफुल्ल मनाच्या अवस्था म्हणजे 'भावना' होय.

E.L.Thorndike यांनी १९२० मध्ये 'सामाजिक बुद्धिमत्ता' अशी संकल्पना मांडली होती. 'भावनिक बुद्धिमत्ता' या संकल्पनेचे मुळ बुद्धिगुणांक Emotional Quotient 'भावनिक बुद्धिमत्ता' [illegible] संकल्पना एकमेकांशी अदलाबदली ने वापरता येतात. saloveys and

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION
AFFILETED TO SNDT
NAGPUR

Shikhale
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

B.Aadhar' Peer-Reviewed & Refereed Indexed Multidisciplinary International Research Journal
Impact Factor -(SJIF) –8.575, Issue NO, 370 (CCCLXX)
ISSN : 2278-9308 September 2022

mayre यांनी १९९० मध्ये प्रथम 'भावनिक बुद्धिमत्ता' ही संज्ञा उपयोगात आणली जुळवून घेणाऱ्या क्षमतांच्या तीन विविध विभागांचा त्यात समावेश होतो.

१. यात स्वत:चे तसेच दुसऱ्याचे मूल्यांकन व अविष्कार करता येते स्वत:च्या बाबतीत शाब्दिक व अशाब्दिक घटकांचा समावेश होतो. दुसऱ्यांच्या बाबतीत अशाब्दिक अवबोध, आणि कल्पनेने दुसऱ्याच्या अंतरंगात शिरुन त्यांच्या भावना जाणून घेण्याच्या कुवतीचा (empathy) समावेश होतो.

२. स्वत: मधील व इतरांमधील भावनेला शिस्त लावण्याची क्रिया त्यात येते.
हा भावनेचा उपयोग आहे. त्यात लवचिक नियोजन, सर्जनशिल विचार प्रक्रिया अवधानात बदल व प्रेरणाचा समावेश असतो. Golman यांनी १९९५ मध्ये यात व्यक्तिमत्तविषयक अनेक वैशिष्ट्यांचा समावेश केला त्यामुळे जीवनाच्या कोणत्याही क्षेत्रात यश मिळेल असा 'त्यांना विश्वास वाटला. Mayer व solovey यांनी १९९४ मध्ये आपल्या व्याख्येत सुधारणा करुन त्यात भावनिक बुद्धिमत्तेच्या ज्ञानात्मक, बोधात्मक घटकांना महत्त्व दिले.

३. भावनिक बुद्धिमत्ता ही जीवनात अतिशय महत्त्वाची आहे.
"अचूक पणे अवबोध होण्याची क्षमता, भावनांचे मूल्याकन करणे व अविष्कार करणे आणि भावनांची निर्मिती करणे व त्यांचा उपयोग करण्याची संधी देणे. यांचा समावेश भावनिक बुद्धिमत्तेत होतो". अधिक औपचारिक पणे सांगायचे तर भावनिक बुद्धिमत्तेचा संबंध भावनिक जानीव व भावनिक व्यवस्थापन कौशल्याशी आहे. त्यामुळे भावना आणि बुद्धी यातील समतोल राखण्याची क्षमता येते. व्यक्तिजवळ असणाऱ्या ज्ञानात्मक, बोधात्मक, अवबोधात्मक व अशारीरिक अशा क्षमतांचा व कौशल्यांचा संचय म्हणजे भावनिक बुद्धिमत्ता होय.
भावनिक बुद्धिमत्ता असणारी व्यक्ती ही आपल्या भावनावर नियंत्रण ठेवतो. समाजात ती व्यक्ती ही आपल्या भावनावर नियंत्रण ठेवतो. समाजात तीत्याची योग्य रितीने अभिव्यक्ती करतो आणि भावनिक बुद्धिमध्ये सर्व घटकांना अनुसरुन तो वर्तन करीत असतो. म्हणून भावनिक बुद्धिमत्तेची व्यक्तीमत्व विकासावर सामाजिक जीवनात शैक्षणिक जीवनात गरज आहे. आवश्यकतेनुसार यशस्वी जीवनाची ती नाव आहे.

आजचा विद्यार्थी हा भावनेवर नियंत्रण ठेवणारा विद्यार्थी असावा अशी शिक्षणाकडून अपेक्षा केली जाते. विद्यार्थ्यांमध्ये भावनिक स्थैर्य परिपक्वता निर्मितीची गरज प्रकर्षाने भासत आहेत. त्यावरच त्याची भावनिक बुद्धिमत्ता अवलंबून असते.

गरज व महत्त्व

अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेत भावनिक बुद्धिमत्ता महत्त्वाची आहे शिक्षक व विद्यार्थ्यांच्या भावनाच्या प्रभावामुळे अध्ययन शैली विकसित होते अध्ययन अध्यापन प्रक्रिया अधिक परिणामकारक व गुणवत्ता पूर्ण करण्यासाठी भावनिक बुद्धिमत्तेची आवश्यकता आहे भावनिक बुद्धिमत्तेमुळे शिक्षणाच्या पारंपारिक ध्येयांच्या पलिकडे जाऊ शकतो. भावनिक बुद्धिमत्तेचा विकास करण्याची आवश्यकता आहे म्हणूनच प्रस्तुत विषयाचा अभ्यास करण्याची आवश्यकता आहे.

संशोधन समस्या (Statement of the problem)-

माध्यमिक शाळेत शिकणाऱ्या विद्यार्थ्यांची भावनिक बुद्धिमत्ता या अभ्यास

संशोधनाची उद्दिष्टे (Objectives) –

१) माध्यमिक शाळेत शिकणाऱ्या मुले आणि मुलींच्या भावनिक बुद्धिमत्तेचा शोध घेणे.
२) माध्यमिक शाळेत शहरी भागात राहणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या भावनिक बुद्धिमत्तेचा शोध घेणे.
३) माध्यमिक शाळेत ग्रामिण भागात राहणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या भावनिक बुद्धिमत्तेचा शोध घेणे.

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION * NAGPUR * AFFILETED TO SNDT

Chikhale
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

B.Aadhar' Peer-Reviewed & Refereed Indexed Multidisciplinary International Research Journal
Impact Factor -(SJIF) -8.575, Issue NO, 370 (CCCLXX)
ISSN : 2278-9308
September 2022

परिकल्पना :—

१) माध्यमिक शाळेत शिकणाऱ्या मुले आणि मुलींच्या भावनिक बुद्धिमत्तेमध्ये सार्थक फरक आढळून येत नाही.

२) माध्यमिक शाळेत शहरी भागात राहणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या भावनिक बुद्धिमत्तामध्ये सार्थक फरक आढळून येत नाही.

३) माध्यमिक शाळेत ग्रामीण भागात राहणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या भावनिक बुद्धिमत्तामध्ये सार्थक फरक आढळून येत नाही.

संशोधन पद्धती

प्रस्तुत संशोधना करिता सुगम यादृच्छिक न्यादर्श पद्धतीची निवड करण्यात आली आहे. नागपूर जिल्हातील माध्यमिक शाळांची सुगम यादृच्छिक न्यादर्श पद्धतीने निवड करण्यात आली. त्यासाठी एकूण १०० विद्यार्थ्यांची ग्रामीण ५० आणि शहरी ५० त्याच प्रमाणे ग्रामीण विभागातील २ आणि शहरी विभागातील २ शाळांची माध्यमिक स्तरावरील व ९ व्या विद्यार्थ्यांनी निवड लॉटरी पद्धतीने करण्यात आली.

संशोधन साधने

भावनिक बुद्धिमत्ता चाचणी, एस. पी. कुलश्रेष्ठ यांचा प्रमाणित चाचणीचा उपयोग करण्यात आला.

संख्याशास्त्रीय तंत्रे —

प्रस्तुत संशोधनात मध्यमान, प्रमाणविचलन व 't—test' या संख्याशास्त्रीय तंत्राचा वापर करण्यात आला आहे.

सारणी क्रमांक—१

गट	न्यादर्श	मध्यमान	प्रमाण विचलन	प्राप्त 't'मूल्य	नमूना 't' मूल्य	सार्थकतास्तर	सार्थक आहे, नाही
मुले भावनिक बुद्धिमत्ता	५०	१८८	८.८२	०.७९	१.९६	०.०५	नाही
मुली भावनिक बुद्धिमत्ता	५०	१८७	९.०९				

१) माध्यमिक शाळेत शिकणाऱ्या मुले आणि मुलींच्या भावनिक बुद्धिमत्तेमध्ये सार्थक फरक आढळून येत नाही.

वरील सारणी वरुन असे निदर्शनास येते की मुले आणि मुलींच्या लिंग आधारावर मुलांचे भावनिक बुद्धिमत्तेचे मध्यमान १८८ आणि मुलींचे १८७ आहे.

तसेच प्रमाण विचलन मुलांचे १८७ आणि मुलीचे ९.०९आहे. सार्थकता ०.०५ स्तरावर नमुना 't' मूल्य १.९६ असून मुले आणि मुलींच्या आधारावर प्राप्त 't' मूल्य ०.७९ आहे व ०.०५ स्तरावर सार्थक नाही.

त्यामुळे या परिकल्पनेचा स्विकार करावा लागेल यावरुन असे निदर्शनास येते की मुले आणि मुलींच्या भावनिक बुद्धिमत्ता मध्ये सार्थक फरक नाही.

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION
AFFILETED TO SNDT

Chikhale
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

सारणी क्रमांक—२

२) माध्यमिक शाळेतील शहरी भागात राहणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या भावनिक बुद्धिमत्ता मध्ये सार्थक फरक आढळून येत नाही.

गट	न्यादर्श	मध्यमान	प्रमाण विचलन	प्राप्त 't' मूल्य	नमुना 't' मूल्य	सार्थकता	सार्थक आहे,नाही
मुली भावनिक बुद्धिमत्ता	५०	१८८	८.९७	०.६२	१.९६	०.०५	नाही
मुले भावनिक बुद्धिमत्ता	५०	१८७	९.४२				

वरील सारणी क्रमांक २ वरुन असे निदर्शनास येते की मुले आणि मुलींच्या लिंगभेदाच्या आधारावर शहरी मुलींचे भावनिक बुद्धिमत्तेचे मध्यमान १८८आहे आणि शहरी मुलांचे मध्यमान १८७ आहे.

तसेच प्रमाण विचलन शहरी मुलींच्या भावनिक बुद्धिमत्तेचे ८.९७ शहरी मुलांचे भावनिक बुद्धिमत्तेचे प्रमाण विचलन ९.४२ सार्थकता ०.०५ स्तरावर नमुना 't' मूल्य १.९६ असून मुले आणि मुलींच्या लिंगभेदाच्या आधारावर प्राप्त 't' मूल्य भावनिक बुद्धमत्तेचे ०.६२ आहे. शहरी मुले आणि मुलींचे भावनिक बुद्धिमत्ता मध्ये सार्थक फरक नाही

यामुळे या परिकल्पनेचा स्विकार करावा लागेल यावरुन असे निदर्शनास येते की शहरी मुले आणि मुलींच्या भावनिक बुद्धिमत्ता मध्ये सार्थक फरक नाही.

सारणी क्रमांक—३

३) माध्यमिक शाळेतील ग्रामीण भागात राहणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या भावनिक बुद्धिमत्ता मध्ये सार्थक फरक आढळून येत नाही.

गट	न्यादर्श	मध्यमान	प्रमाण विचलन	प्राप्त 't' मूल्य	नमुना 't' मूल्य	सार्थकता स्तर	सार्थकता आहे,नाही
मुले भावनिक बुद्धिमत्ता	५०	१८८	८.९७	१.५१	१.९६	०.०५	नाही
मुली भावनिक बुद्धिमता	५०	१८८	८.५९				

Chikhale
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION
AFFILETED TO SNDT

B.Aadhar' Peer-Reviewed & Refereed Indexed Multidisciplinary International Research Journal
Impact Factor -(SJIF) -8.575, Issue NO, 370 (CCCLXX)
ISSN : 2278-9308
September 2022

वरील सारणी ३ वरुन असे निदर्शनास येते की न्यादर्श मुले आणि मुलींच्या लिंगभेदाच्या आधारावर ग्रामीण मुलींचे भावनिक बुद्धिमत्तेचे मध्यमान १८८ आहे आणि ग्रामीण मुलांचे मध्यमान १८८ आहे.

तसेच प्रमाणविचलन ग्रामीण मुलींच्या भावनिक बुद्धिमत्तेचे ८.५९ग्रामीण मुलांचे भावनिक बुद्धिमत्तेचे प्रमाण विचलन ८.९७ सार्थकता ०.०५ स्तरावर नमुना 't' मूल्य १.९६ असुन मुले आणि मुलींच्या लिंगभेदाच्या आधारावर प्राप्त 't' मुल्य भावनिक बुद्धिमत्तेचे १.५९ आहे. ग्रामीण मुल आणि मुलींचे भावनिक बुद्धिमत्ता मध्ये सार्थक फरक नाही
यामुळे या परिकल्पनेचा स्विकार करावा लागेल यावरुन असे निदर्शनास येते की ग्रामीण मुले आणि मुलींच्या भावनिक बुद्धिमत्ता मध्ये सार्थक फरक नाही.

निष्कर्ष :

१) माध्यमिक शाळेत शिकणाऱ्या मुले आणि मुलींच्या भावनिक बुद्धिमत्ते मध्ये सार्थक फरक आढळून येत नाही.

२) माध्यमिक शाळेत शहरी भागात राहणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या भावनिक बुद्धिमत्ता मध्ये सार्थक फरक आढळून येत नाही.

३) माध्यमिक शाळेत ग्रामीण भागात राहणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या भावनिक बुद्धिमत्ता मध्ये सार्थक फरक आढळून येत नाही.

संदर्भ :

१. कार्डीले, वसंतराव महाले, संजीवनी (२००२). संशोधनात सांख्यिकीय तंत्राचे उपयोजन. नाशिक यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ.

२. मुळे, रा. श. आणि उमाठे, वि. तु. (१९९८). शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्वे. नागपूर महाराष्ट्र ग्रंथनिर्मीती मंडळ.

३ भांडारकर, के. एम. (२००४).सुलभ शैक्षणिक संख्याशास्त्र. पुणे नुतन प्रकाशन.

४. घोरमोडे, के. यु. घोरमोडे, कला (२००८). शैक्षणिक संशोधनाची मुलत्वे. नागपूर विद्या प्रकाशन.

६. कार्डीले, वसंतराव महाले, संजीवनी (२००२) संशोधनात सांख्यकीय तंत्राचे उपयोजन. नाशिक यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ.

७. कदम, चा. प. (२००७) शैक्षणिक संख्याशास्त्र. पुणे नित्य नुतन प्रकाशन.

८. भटनागर, ए. बी. भटनागर, मीनाक्षी (२००९). मनोविज्ञान और शिक्षा मे मापन एव मूल्यांकन. मेरठ सूर्या पब्लीकेशन.

Shukhale
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION * NAGPUR *
AFFILETED TO SNDT

भारतीय शिक्षण मंडल

सा विद्या या विमुक्तये

संस्थापक
के. डॉ. म. वा. कुडले

शिक्षणसमीक्षा

शैक्षणिक प्रश्नांचे मूलगामी विवेचन करणारे नियतकालिक

खंड ३ / अंक १ / मार्च-एप्रिल २०२१
Volume - III / Issue - I

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION * NAGPUR *
AFFILETED TO SNDT

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

अनुक्रमणिका

१.	आज पुन्हा हवे जगाचे नेतृत्व करणारे भारतीय अर्थशास्त्र	मुकुल कानिटकर	५
२.	कृतिची विवेकशीलता	डॉ. गोविंद नी. हडप	७
३.	अंतरीचा श्वास	श्री. सतेशकुमार माळवे	१०
४.	रणाविण स्वातंत्र्य कोणा मिळाले	डॉ. सौ. प्रज्ञा प्रकाश पुसदकर	१३
५.	महात्मा जोतिराव फुले	प्रा. डॉ. वैशाली झोडे	१६
६.	भारतीय शिक्षण	राधिका गोडबोले	२०
७.	ताणतणाव निर्माण करणारे क्षेत्र व व्यवस्थापन तंत्रे	डॉ. सौ. किरण नागतोडे	२५
८.	शिका आणि कमवा योजनेअंतर्गत शिवकाम शिकणाऱ्या मुस्लिम महिलांचा त्यांच्या व्यक्तिमत्वावर होणारा परिणाम	डॉ. सीमा चिखले (माटे)	३१
९.	महाविद्यालयीन शाखानिहाय विद्यार्थ्यांद्वारे वापरण्यात येणारी संरक्षण यंत्रणा - एक तुलनात्मक अभ्यास	प्रा. डॉ. किरण शेळणे	३६
१०.	कौमार्यावस्थेतील शहरी व ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक चिंता - एक तुलनात्मक अभ्यास	प्रा. डॉ. मनिषा आर. पांडे	४०
११.	प्रोफेसर जैमिनी कडू ह्यांना खुलेपत्र	जितेंद्र बक्षे	४६
१२.	सध्याचे शिक्षण	सोनाली दळवी शेलार	४८

Shukhale
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

शिका आणि कमवा योजनेअंतर्गत शिवणकाम शिकणाऱ्या मुस्लिम महिलांचा त्यांच्या व्यक्तिमत्वावर होणारा परिणाम

संशोधिका : डॉ. सीमा चिखले (माटे)
प्राचार्या सेंट्रल इंडिया वुमेंस कॉलेज ऑफ एज्युकेशन(एस.एन.डी.टी. विद्यापीठ, मुंबई)

प्रस्तावना

भारतात दरवर्षी लाखो विद्यार्थी महाविद्यालयातून पास होऊन निघतात. परंतु व्यवसायात पदार्पण करण्यासाठी आवश्यक कौशल्य त्यांना अवगत नसते. पुस्तकी शिक्षणापेक्षा कौशल्याला जास्त महत्व असते. व्यवसायात त्यामुळे बेरोजगारीचे प्रमाण वाढत आहे. एकीकडे व्यवसायिकांना रोजगार मिळत नाहीत तर दुसरीकडे देशातील तरुण नोकऱ्यांसाठी वन वन भटकत आहे. या दृष्टीने विचार केल्यास प्रशिक्षण व रोजगार या दोन्हींची गरज आजच्या युवा पीढीला आहे. शासन त्या दृष्टीने विविध योजना राबवत आहे. परंतु पुष्कळशा तरुण, तरुणींना या योजने विषयी माहिती नाही. आजच्या इंटरनेट स्मार्ट फोनच्या युगात विविध योजनांची माहिती घेऊन त्यांचा लाभ घेऊन व स्वत:चा तसेच देशाचा विकास करणे ही काळाची गरज आहे.

'शिका आणि कमवा' अशीच एक केंद्र शासनाची योजना अल्पसंख्यांकासाठी आहे. ज्यामुळे प्रशिक्षण व रोजगार विविध क्षेत्रात तरुण, तरुणींना देऊन शासनाने मदतीचा हात दिला आहे. जीवन सुखी समृध्द करण्यासाठी युवावर्गासाठी मोलाची संधी उपलब्ध करुन दिली आहे. तेव्हा जास्तीत जास्त युवावर्गाने याचा लाभ घ्यावा हा मुख्य उद्देश आहे.

'शिवणकाम' यात विविध प्रकारच्या कपड्यावर नक्षीकाम, कात्रण व शिवणकाम, ब्लाऊज, फ्रॉक, सलवार घागरा, इ. कपडे शिवणे. रंगाची योजना, डिझायनर सलवार, पॅकिंग, मार्केटिंग, लेवलिंग, इ. ज्ञान तसेच प्रशिक्षण या अभ्यासक्रमात दिले जाते.

अल्पसंख्याक महिला अजुनही चार भिंतीच्या चाकोरीत आहे. त्यांना प्रवाहात आणण्यासाठी शासन प्रयत्नशील आहे. महिलांसाठी विविध अभ्यासक्रम उपलब्ध आहे. ज्यामुळे त्यांना आवडीनुसार प्रशिक्षण घेऊन नोकरी किंवा गृहउद्योग करता येईल त्यासाठी कर्ज उपलब्ध करुन देण्यासाठी शासन मदत करते. प्रशिक्षणाचा महिलांच्या व्यक्तिमत्वावर परिणाम होतो. त्यांच्यात आत्मविश्वास निर्माण होऊन संकटांना समोर जाऊन सुखी जीवन जगण्याचे कौशल्य आत्मसात करतात.

संशोधनाची गरज व महत्त्व

युवापीढी समोर उभा ठाकलेला प्रश्न म्हणजे बेरोजगारी. या दृष्टीने देशाच्या विकासात अल्पसंख्यांकाचाही तेवढाच वाटा आहे. त्यात महिला अपवाद नाहीत. महिलांना पारंपारिक कौशल्यांचे प्रशिक्षण देऊन त्याचे संरक्षण करण्यासाठी व महिलांच्या विकासासाठी 'शिका व कमवा' या योजनेअंतर्गत विविध अभ्यासक्रम राबवले जात आहे. तेव्हा त्याची माहिती युवापीढी पर्यंत पोहचवण्यासाठी तसेच योजनां विषयी महिलांचे विचार, त्यांना येणाऱ्या समस्या, योजनेची अंमलबजावणी, मूल्यमापन या विषयी जाणून घेण्यासाठी प्रस्तुत विषयावर संशोधन होणे काळाची गरज आहे.

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION
AFFILETED TO SNDT
NAGPUR
Shikhale
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

संशोधनाचे शीर्षक

नागपूर शहरात केंद्रशासनाच्या अल्पसंख्यांकासाठी राबविल्या जाणाऱ्या 'शिका आणि कमवा' या योजनेअंतर्गत 'शिवणकाम' शिकणाऱ्या मुस्लिम महिलांचा त्याच्या व्यक्तिमत्वावर होणाऱ्या परिणामाचा अभ्यास करणे.

संशोधनाची उद्दिष्टे

१. अल्पसंख्यांक मुस्लिम महिलांसाठी असणाऱ्या विविध योजनांचा अभ्यास करणे.

२. 'शिका आणि कमवा' या योजनाचा सखोल अभ्यास करणे.

३. 'शिवणकाम' अभ्यासक्रमाचा अभ्यास करणे.

४. शिवणकाम शिकणाऱ्या मुस्लिम महिलांचा त्यांच्या व्यक्तिमत्तावर होणाऱ्या परिणामाचा अभ्यास करणे.

संशोधनाची व्याप्ती

नागपूर शहरातील अल्पसंख्यांक महिलांना व समाजातील इतर महिलांना संशोधन उपयोगी पडेल एवढी याची व्याप्ती आहे.

संशाधनाची मर्यादा

हे संशोधन नागपूर शहरातील मोमिनपुरा, कोराडी नाका, जाफर नगर आणि सदर मधील अल्पसंख्यांक महिला पुरते मर्यादित आहे.

संशोधन पध्दती

सदर संशोधनाचा विषय सद्यपरिस्थितीशी म्हणजे वर्तमान स्थितीशी संबंधित आहे. म्हणून प्रस्तुत संशोधनात सर्वेक्षण पध्दतीचा उपयोग करण्यात आला आहे.

जनसंख्या व न्यादर्श

प्रस्तुत संशोधनात नागपूर शहरातील मोमिनपुरा २५, कोराडी नाका २५, जाफर नगर २५, सदर २५ या प्रमाणे एकूण १०० अल्पसंख्यांक महिलांची निवड असंभाव्य पध्दतीने करण्यात आली आहे.

माहिती संकलनाची साधने

प्रस्तुत संशोधनात इंटरनेटद्वारा महिलांसाठी अल्पसंख्यांक योजनाची माहिती मिळविली तसेच संशोधिका निर्मित शिवणकामावर आधारित व्यक्तिमत्व मापिका चाचणी तयार करण्यात आली.

संशोधनाची कार्यवाही

प्रस्तुत संशोधनात अल्पसंख्यांक महिलांसाठी असणाऱ्या विविध योजना, शिका आणि कमवा योजना व त्यातील शिवणकाम अभ्यासक्रम या विषयीची माहिती इंटरनेटद्वारा अल्पसंख्यांक वेबसाईट वरुन काढण्यात आली व त्यावर सखोल अभ्यास करण्यात आला तसेच महिलांकडून स्वनिर्मित व्यक्तिमत्व मापिका चाचणी सोडवून घेण्यात आली. माहितीचे विश्लेषण करुन अर्थनिर्वचन व निष्कर्ष काढण्यात आले. पथदर्शक अभ्यास करुन चाचणीची वैधता व विश्वसनियता काढण्यात आली.

AFFILETED TO SNDT
Shilhole
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

विश्लेषण व अर्थनिर्वचन

१) अल्पसंख्यांक मुस्लिम महिलांसाठी असणाऱ्या विविध योजनांचा अभ्यास करणे.

क) अल्पसंख्यांकासाठी मॅट्रिकपूर्व शिष्यवृत्ती योजना

योग्यता

१. मान्यताप्राप्त खाजगी/सरकारी शाळेत अध्ययनरत असावे.
२. आई व वडिलांचे वार्षिक उत्पन्न एक लाखापेक्षा कमी असावे
३. मागील वर्गात ५० टक्के गुणांनी उत्तीर्ण असावे.
४. या योजनेअंतर्गत लाभ प्राप्त करणाऱ्यांना याच आशयाच्या अन्य योजनांमध्ये लाभ घेण्याची अनुमती नाही.

शिष्यवृत्ती

ख) मैट्रिकोत्तर छात्रवृत्ती योजना
ग) व्यवसायिक मेरिट-सह-साधन आधारित छात्रवृत्ती योजना
घ) नि:शुल्क कोचिंग एवं संबध्द योजना
ड) अल्पसंख्यक छात्रासाठी मौलाना आजाद राष्ट्रीय अध्येतावृत्ती योजना
च) अल्पसंख्यांक महिलांचे नेतृत्व क्षमता विकास योजना
छ) मौलाना आजाद शिक्षा प्रतिष्ठान
ज) राष्ट्रीय अल्पसंख्यांक विकास व वित्त निगम
   १) मियादी ऋण स्कीम
   २) सूक्ष्म ऋण स्कीम
   २) 'शिका आणि कमवा' या योजनेचा सखोल अभ्यास करणे

१) उद्देश

१. अल्पसंख्यांकाची बेरोजगारी कमी करणे.
२. अल्पसंख्यांकाच्या पारंपारिक कौशल्यांचे संरक्षण व विकास तसेच त्यांना बाजारासोबत जोडणे.
३. रोजगारासाठी परिपूर्ण करुन त्यांना रोजगार मिळवून देणे.
४. अल्पसंख्यांकांना उपजीविकेचे साधन उपलब्ध करुन मुख्य प्रवाहात आणणे.
५. वाढत्या बाजार पेठेतील संधीचा लाभ घेऊन सक्षम बनवणे.
६. देशासाठी सशक्त मानव संसाधन तयार करणे.

२) लाभार्थी पात्रता

१) प्रशिक्षणार्थी अल्पसंख्यांक समुदायातील असावा.
२) प्रशिक्षणार्थीचे वय १४-३५ वर्ष असावे.

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
AFFILIATED TO SNDT

३) प्रशिक्षणार्थी कमीत कमी ५ वी उत्तीर्ण असावा.

४) योजनेचे संघटक-मुस्लिम, ईसाई, सिख, बौध्द, पारसी यांनाच योजनेचा लाभ घेता येतो.

५) योजनेचा कालावधी - ३०० पासूनंतर ७०० पर्यंत

६) स्टायफंड-प्रत्येक महिण्याला १५०० रुपये स्टायफंड मिळेल.

७) मूल्यमापन-कोर्स संपल्यावर परीक्षा घेतली जाते व शासनाचे सर्टिफिकेट दिल्या जाते.

८) रोजगार-प्रशिक्षण पूर्ण झाल्यावर रोजगार उपलब्ध करुन देणे. हा या योजनेचा मुख्य उद्देश आहे.

३) शिवणकाम अभ्यासक्रमाचा अभ्यास करणे

१. रंग योजना व सिध्दांत याची माहिती देणे.

२. कापडाचे कात्रण व शिवणकाम शिकवणे.

३. विविध प्रकारच्या फैशननुसार कपडे शिवायला शिकवणे.

४. कपडयाचे पॅकिंग करायला शिकवणे.

५. कपडयाचे लेबलिंग ब्रांडिंग उत्पादनाची संपूर्ण माहिती देणे.

६. बाजाराचा सर्वे करुन बाजाराच्या मागणीनुसार उत्पादन करणे.

७. प्रशिक्षणार्थींना संभावण कौशल्य व प्रस्तुती करण शिकवणे.

८. संगणकाचा उपयोग करायला शिकवणे.

९. इंटरनेटचा उपयोग व ऑनलाईन बुकिंग, शॉपिंग शिकवणे.

१०. स्वत:ची सुरक्षितता व काळजी कशी घ्यायची हे शिकवणे.

११. ग्राहक व विक्रेत्यातील संबंध सांगणे.

१२. शिवणकाम विषयात संशोधन करणे तसेच झालेल्या संशोधनाचा विचार करणे.

४) शिवणकाम शिकणाऱ्या मुस्लिम महिलांचा त्यांच्या व्यक्तिमत्वावर होणाऱ्या परिणामाचा अभ्यास करणे.

	विद्यार्थी संख्या	मध्यमान	प्रमाण विचलन	मूल्य 't'	सार्थकता स्तर
पूर्व चाचणी	१००	४०	१०	९.३५	सार्थक आहे
उत्तर चाचणी	१००	५०	१५		

स्वाधिनता मात्रा (df) N-1= ९९ संख्याशास्त्रीय टेबलवरून ९९ (df) करिता ०.०१ स्तरावर 't' मुल्य २.३६ आहे. प्राप्त 't' मूल्य ९.३५ आहे व ते टेबल मूल्यापेक्षा अधिक आहे. प्राप्त 't' मूल्य ९.३५ हे ०.०१ या सार्थकता स्तरावरील (df) ९९ नुसार तालिका मूल्यापेक्षा २.३६ अधिक आहे. दोन गटांच्या मध्यमानात असलेला फरक सार्थक आहे. यावरुन शिवणकाम शिकणाऱ्या मुस्लिम महिलांचा त्यांच्या व्यक्तिमत्वावर परिणाम होतो.

ATTESTED
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

निष्कर्ष

१. अल्पसंख्यांक मुस्लिम महिलांसाठी विविध योजना आहेत.

२. रोजगारासाठी आवश्यक प्रशिक्षण घेऊन रोजगार मिळविण्यासाठी शिका आणि कमवा योजना अत्यंत उपयुक्त आहे.

३. प्रशिक्षणाने महिला शिवणकामात तरबेज होतात.

४. महिलांमध्ये आत्मविश्वास निर्माण होतो.

५. महिला सक्षम बनून आधुनिक युगातील आव्हानांना पेलू शकतात.

६. महिलांचे व्यक्तिमत्व उंचावते राहणीमान उंचावते.

७. पारंपारिक कौशल्यांचे संरक्षण व उन्नयन होते.

८. महिला नोकरी किंवा गृहउद्योग करु शकतात.

९. महिलांना बाजार पेठेचे ज्ञान मिळते, त्यावर संशोधन करण्यास प्रवृत्त होतात.

१०. संगणकाचा व इंटरनेटचा उपयोग करायला शिकतात.

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Educ...
Nagpur

International Journal of Humanities and Social Science Research

Indexed Journal, Refereed Journal, Peer Reviewed Journal

ISSN: 2455-2070

Publication Certificate

This certificate confirms that **Suhas Anil Funde** has published article titled भारतीय शिक्षा प्रणाली पर **COVID-19** का प्रभाव .

Details of Published Article as follow:

Volume	:	**7**
Issue	:	**6**
Year	:	**2021**
Page Number	:	**28-34**
Reference No.	:	**7-6-17**
Published Date	:	**27 Nov, 2021**

IJHSSR

Regards
International Journal of Humanities and Social Science Research
www.socialsciencejournal.in
social.manuscript@gmail.com
919999888931

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION * NAGPUR * AFFILETED TO SNDT

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

International Journal of Humanities and Social Science Research
www.socialsciencejournal.in
ISSN: 2455-2070
Received: 26-10-2021, Accepted: 12-11-2021, Published: 27-11-2021
Volume 7, Issue 6, 2021, Page No. 28-34

भारतीय शिक्षा प्रणाली पर COVID-19 का प्रभाव

Suhas Anil Funde, Kiran Pandurang Khot
Assistant Professor, Dr D.Y Patil College of Education, Pimpri-Chinchwad, Pune, Maharashtra, India

सारांश

हाल ही में COVID-19 एक महामारी में बदल गया है और इसने हमारे भारतीय सामाजिक-आर्थिक क्षेत्र के साथ-साथ शिक्षा क्षेत्र को भी प्रभावित किया है । सभी स्कूल, कॉलेज, विश्वविद्यालय,सभी शैक्षणिक संस्थान COVID-19 के कारण लंबे समय से बंद रहे हैं, शिक्षण की पूरी प्रक्रिया को ऑनलाइन सीखने से बदल दिया गया है,इस पेपर के कुछ पहलुओं की जानकारी ऑनलाईन खोज एव डेटा के रूप में विश्लेषण करता है. उच्च शिक्षा हेतू प्रवेश करने वाले लोगों की संख्या के संबंध में भारत के शिक्षा क्षेत्र के सामने आने वाली चुनौतियाँ और इस महामारी के कारण शिक्षा मे बहोत सारे बदलाव हुये है. COVID-19 महामारी और आगामी लॉकडाउन ने लोगों के जीवन पर प्रतिकूल प्रभाव डाला है, विशेष रूप से मध्यम एव गरीब परिवार मे रहने वाले वर्गों की आजीविका पर इसका असर हुआ है, भोजन की कमी और स्वास्थ्य सेवाओं और शिक्षा तक पहुंच में व्यवधान के साथ, यह रिपोर्ट जून-जुलाई २०२० से जून २०२१ की अवधि के दौरान भारत के सभी राज्यों के. COVID-19 के परिणाम के आधारित निगरानी (सीबीएम) का उपयोग करते हुए निष्कर्षों पर आधारित है। रिपोर्ट ने कमजोर आबादी की आवाजों को सामने लाया है, क्योंकि उन्होंने COVID-19 के कारण होने वाले व्यवधानों का अनुभव किया है। कमजोर परिवारों के बच्चों की स्कूली शिक्षा में बड़ा व्यवधान पड़ा है, COVID-19 महामारी और लॉकडाउन के मद्देनजर। लगभग सभी स्कूल बंद रहे है, वर्ष 2020-2021 यह वर्ष ऑनलाइन कक्षाएं सीखने का मुख्य मार्ग बन गया है ।, डिजिटल विभाजन ने गरीब और मध्यम वर्ग के परिवारों को प्रतिकूल रूप से प्रभावित किया है क्योकी यह वर्ग स्मार्टफोन जैसे उपकरणों का खर्च नहीं उठा सकते थे और उनके पास डिजिटल साक्षरता की कमी थी, और साथही पर्याप्त इंटरनेट कनेक्टिविटी तक पहुंच की भी कमी थी। ऐसे परिवारों के बच्चे इस प्रकार से शिक्षा लेणे मे असमर्थ रहे इसका परिणाम शिक्षा क्षेत्र मे गरीब एवं मध्यम परिवार के बच्चो का भविष्य पुरी तरह से गिरने का खतरा है।

मूल शब्द: भारतीय शिक्षा प्रणाली, COVID-19

प्रस्तावना

COVID-19 एक संक्रामक बीमारी है और इस नाम का इस्तेमाल पहली बार WHO ने 11 फरवरी को किया था। 2020 यह गंभीर तीव्र श्वसन सिंड्रोम कोरोनावायरस (SARS-CoV-2) के कारण होता है। बुखार खांसी और सांस की तकलीफ इस बीमारी के सामान्य लक्षण हैं, चीन का शहर वुहान ही वह जगह है जहां कोरोना वायरस का पहला मामला सामने आया था, और 31 दिसंबर 2019 को WHO को इसकी सूचना दी गई थी। अब यह बीमारी पूरे देश में फैल गई है, काफी उच्च मृत्यु दर के साथ दुनिया मे

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION NAGPUR AFFILIATED TO SNDT
Shukhele
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

WHO द्वारा कोविड-19 को महामारी घोषित किया गया था.

भारत भी इस वैश्विक खतरे से अछूता नहीं है और दूसरा सबसे बड़ा देश बन गया था,कोरोना वायरस कई प्रकार के वायरसों मे से एक है। Covid Disease अथवा कोरोना वायरस से संबंधित होने के कारण तथा वर्ष 2019 में इसकी उत्पत्ति होने के कारण इस वायरस का संक्षिप्त नाम कोविड-19 रखा गया।कोरोना वायरस का प्रभाव आज समूचे विश्व पर पड़ रहा है। दुनिया भर के लगभग 190 देश इसकी चपेट में आ चुके है, तथा अर्थव्यवस्था बुरी तरह जूझ रही है, हम धीरे एक वैश्विक मंदी कि तरफ बढ़ रहे है। इस वायरस की वजह से कितने देशों में लॉकडॉउन और कर्फ्यू की स्थिति आ गई है। उद्योग जगत, सामाजिक आर्थिक क्षेत्र के साथ एक अन्य महत्वपूर्ण क्षेत्र इस वायरस से बुरी तरह प्रभावित हो रहा है, और वो है उच्च शिक्षा का क्षेत्र ।

ऑनलाइन शिक्षा के नुकसान

ऑनलाइन शिक्षा प्राप्त करने के लिए इंटरनेट की सुविधा होना परम आवश्यक है परन्तु देश में ऐसे असंख्य क्षेत्र अभी भी मौजूद है, जहां इंटरनेट की सुविधा उचित रूप से उपलब्ध नहीं है, ऐसे क्षेत्र में ऑनलाइन शिक्षा निष्फल साबित होती है।ऐसे छात्र जिनके पास कुशल स्मार्ट फोन, कम्प्यूटर, लैपटॉप आदि नहीं है, वह छात्र ऑनलाइन शिक्षा पद्वति का पूर्णतः लाभ नहीं उठा पाते है।ऑनलाइन शिक्षा प्रणाली के अन्तर्गत एक अध्यापक का महत्व कम होता नजर आता है,बच्चों के जीवन में वास्तविक शिक्षक की कमी होती है। स्कूल, कॉलेजों में जब छात्र- छात्राएं आपस एक कक्षा में पढते है तो उनके अंदर एक दूसरे से अच्छा प्रदर्शन करने की प्रतियोगिता होती है किन्तु ऑनलाइन शिक्षा प्रणाली केअन्तर्गत बच्चों की प्रतियोगता का स्तर कम हो जाता है।ऑनलाइन शिक्षा के लिए विभिन्न लर्निंग ऐप तथा वेबसाइट्स इंटरनेट पर उपलब्ध है,परंतु छात्रों को उनके लिए एक उचित लर्निंग प्लेटफॉर्म ढूंढने में काफी असमंजस का सामना करना पड़ता है। ऑनलाइन शिक्षा प्रणाली के अन्तर्गत बच्चों का पढ़ाई पर ध्यान केंद्रित कर पाना बेहद कठिन होता है।ऑनलाइन कक्षाओं से बच्चों की सेहत पर भी पर असर पड़ता है, आंखे कमजोर होने लगती है। बड़े बच्चों में सर दर्द जैसे समस्याएं उत्पन्न होने लगती है।

स्कूल शिक्षा और उच्च शिक्षा

COVID-19 ने राज्यों, वर्ग, जाति, लिंग और क्षेत्र में बड़ी संख्या में छात्रों को प्रभावित किया है। स्कूलों को एवं उच्च शिक्षा संस्थानो को बंद करने और पारंपरिक कक्षाओं को डिजिटल प्लेटफॉर्म पर स्थानांतरित करने का निर्णय न केवल बच्चो मे सीखने की असमानता को बढ़ा रहा है, बल्कि डिजिटल विभाजन के कारण बड़ी संख्या में बच्चों को स्कूल से बाहर कर रहा है। सीखने के अलावा, स्कूली शिक्षा की अनुपस्थिति का बच्चों के स्वास्थ्य और पोषण पर भी लंबे समय तक प्रभाव पड़ेगा। सभी के लिए समावेशी शिक्षा सुनिश्चित करने के लिए मौजूदा स्थिति के साथ-साथ महामारी से परे बजट की भूमिका बहुत महत्वपूर्ण है। इस संदर्भ में सीबीजीए ने क्राई के सहयोग से एक नीति का संक्षिप्त विवरण तैयार किया है। यह स्कूल बंद होने से जुड़े कुछ मुद्दों पर प्रकाश डालता है जिन पर तत्काल ध्यान देने की आवश्यकता है। यह कुछ अल्प कालिक नीतिगत उपायों का भी सुझाव देता है जिन्हें आने वाले संघ और राज्य के बजट में लागू किया जा सकता है। हालांकि,यह नीती महामारी से उत्पन्न होने वाले मुद्दों को संबोधित करने तक सीमित नही होनी चाहिए, बल्कि इससे आगे भी होनी चाहिए।

साहित्य की समीक्षा

COVID-19 ने उच्च शिक्षा पर भी प्रभाव डाला है, (जेना, पीके, 2020), जिसके परिणामस्वरूप

PRINCIPAL
Central India ... Of Education
TO SNDT

की संख्या कम है और इनमें से एक महत्वपूर्ण कारण COVID-19 के प्रकोप के कारण माता-पिता की आय में गिरावट है । दूसरा कारण यह माना जा सकता है कि पारंपरिक विषय बाजार में नौकरी पाने के लिए ज्ञान पर्याप्त नहीं है और इसलिए उच्च शिक्षा की आवश्यकता है, समग्र और कुशल विकास करने के लिए अध्ययन की अनुमति देकर या तकनीकी या व्यावसायिक शिक्षा मांग के बीच की खाई को भर सकती है और शिक्षा उद्योग में आपूर्ति और देश के युवाओं में रोजगार की क्षमता को आत्मसात किया जा सकता है इस के लिए COVID-19 के समय में, ारत सरकार ने कई पहल की हैं जिन पर चर्चा की गई है, खंडेवाल, ए. और कुमार, ए. (2020)। शिक्षा क्षेत्र के इस संदर्भ में अपनी आवश्यकता के लिए ऑनलाइन समाधान को स्वीकार करने और लागू करने में अग्रणी है।छात्रों को नवोन्मेषी और इंटरैक्टिव के माध्यम से सीखने का एक संपूर्ण अनुभव प्रदान किया जा रहा हैलाइव क्लासेज, ऑन-द-स्पॉट डाउट क्लीयरेंस और प्रैक्टिस पेपर जैसी शिक्षण विधियां।विश्वविद्यालयों ने वर्चुअल कक्षाओं के लिए ऑनलाइन शिक्षण प्लेटफॉर्म को के प्रतिस्थापन के रूप में अपनाया है, पारंपरिक ्क्षा शिक्षण; परिणामस्वरूप, शिक्षण संस्थान ऑनलाइन शिक्षण को अपना रहे हैं और आईसीटी उपकरणों का अधिक से अधिक उपयोग करने के लिए आगे आ रहे हैं। का सर्वोत्तम उपयोग करने के लिए प्रशिक्षण सत्रों की आवश्यकता इन तकनीकों पर वांग, एक्स द्वारा चर्चा की गई है। और अन्य। (2020)।

सिर्फ छात्र ही नहीं, की मांगवेतनभोगी पेशेवरों के बीच कौशल-आधारित और ज्ञान-आधारित ऑनलाइन पाठ्यक्रम भी बढ़ गए हैं।

उद्देश्य

प्रस्तावित अध्ययन दो बहुत महत्वपूर्ण मुद्दों पर केंद्रित है जिनमें से ... COVID 19 स्थिति और संबंधित दूसरा मुद्दा शिक्षा पर प्रभाव से संबंधित है । इस प्रकार इस अंश का विश्लेषण करने के लिए अनुसंधान कार्य, निम्नलिखित उद्देश्यों को परिभाषित किया गया है:

- स्कूल शिक्षा पर COVID 19 के प्रभाव का अध्ययन करना
- उच्च शिक्षा में प्रवेश पर COVID 19 के प्रभाव का अध्ययन करना
- COVID 19 का निम्न वर्ग के परिवार पर अधिक प्रभाव पड़ेगा न कि उच्च आय वर्ग या उच्च वर्ग परिवार पर ।

कार्यप्रणाली

रिसर्चर ने यह पेपर मुख्यता सेकंडरी DETA के आधार पर बनाया है, प्रस्तुत रिसर्च मे रिसर्चर ने जाणकारी के हेतू ONLINE SOURCE जैसे गुगल स्कॉलर, जे स्टोर, रिसर्च गेट, पब्लिश रिसर्च पेपर इत्यादी का उपयोग किया है.

विश्लेषण

1. स्कूल शिक्षा पर COVID 19 के प्रभाव

कोरोना काल में प्राथमिक सेक्टर की शिक्षा पर सबसे बुरा असर नजर आने लगा है।जिस प्री-प्राइमरी और प्राइमरी स्तर पर छात्र स्कूली माहौल में शिक्षक की अंगुली पकड़कर बुनियादी शिक्षा हासिल करते हैं, वो पिछले एक साल से बंद हैं। बच्चे अपनी पढ़ाई को भूलने लगे हैं। प्राइवेट स्कूलों में अभिभावक और शिक्षक जैसे-तैसे कुछ नन्हे छात्रों को पढ़ाई से जोड़े हुए हैं, मगर सरकारी स्कूलों के छात्र पिछड़ रहे हैं। हालांकि सरकार की ओर से ऑनलाइन पढ़ाई का दावा तो किया जा रहा है, लेकिन छोटे छात्रों के मामले में शिक्षा विभाग उसे खुद भी कारगर नहीं मान रहा है।कमजोर परिवारों के बच्चों की स्कूली शिक्षा में बड़ा व्यवधान पड़ा हैCOVID-19 महामारी और लॉकडाउन के मध्यनजर लगभग सभी स्कूल बंद

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION * NAGPUR * AFFILIATED TO RTMNU
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education

रहे, और ऑनलाइन कक्षाएं सीखने का मुख्य मार्ग बन गई, डिजिटल विभाजन ने मध्यम एवं गरीब परिवारों को प्रतिकूल रूप से प्रभावित किया, वह स्मार्टफोन जैसे उपकरणों का खर्च नहीं उठा सकते थे और उनके पास डिजिटल साक्षरता की कमी थी और पर्याप्त इंटरनेट कनेक्टिविटी तक पहुंच की भी। ऐसे परिवारों के बच्चे इंटरनेट शिक्षा से वंचित रहे इसके परिणाम उनके शिक्षा गुण के पूरी तरह से गिरने का खतरा है।लॉकडाउन के बाद, स्कूलों की बढ़ती संख्या ने ऑनलाइन कक्षाओं की पेशकश की। उदाहरण, के लिये जून-जुलाई (चरण 1) में, 22 प्रतिशत ग्रामीण और 31 प्रतिशत शहरी 6-19 वर्ष के बच्चों की माताओं ने बताया कि उनके बच्चे ऑनलाइन भाग ले रहे थे, लेकिन अक्टूबर-नवंबर (चरण 3) के दौरान संबंधित आंकड़ों में सुधार हुआ, वह 50 प्रतिशत (ग्रामीण) और 74 प्रतिशत (शहरी)ऑनलाइन कक्षाओं तक पहुंच स्थानों के बीच महत्वपूर्ण रूप से भिन्न थीं, ग्रामीण क्षेत्रों की तुलना में शहरी लोगों के पास मोबाइल फोन ऑनलाइन उपस्थित होने का प्राथमिक साधन थे, स्कुलो के माध्यम से कक्षाएं, इसके बाद इंटरनेट लिंक और टेलीविजन साझा करना शहरो मे आसान हुवा, कुछ बच्चे तब भी कक्षाओं में नहीं आ रहे थे जब उनका स्कूल ऑनलाइन पेशकश कर रहा था, कुछ स्कूल एवं कक्षाओ मे, स्मार्टफोन और कंप्यूटर जैसे डिजिटल उपकरणों तक पहुंच की कमी थी, और यह उपस्थित न होने का मुख्य कारण कुछ गाव आज भी इंटरनेट से वंचित है, एक उत्साहजनक खोज यह थी कि COVID-19 संक्रमण के खतरे के बावजूद, अधिकांश पिता एवं माताओं ने दिसंबर (चरण 4) में सूचना दी कि वे अपने बचो को स्कूल मे भेजने के लिए तैयार हैं, जब स्कूल फिर से खुलेंगे तो उनके बच्चे स्कूल जाएंगे. शिक्षा के क्षेत्र में, लॉकडाउन ने प्रौद्योगिकी के महत्व को दिखाने का काम किया। कई बच्चे, खासकर ग्रामीण क्षेत्रों में, ऑनलाइन कक्षाओं में शामिल नहीं हो सके, स्कूल बंद होने और सरकार में डिजिटल डिवाइस की कमी के कारण लॉकडाउन के बाद शिक्षा पहले की तरह होणा आवश्यक है। इसलिए, पहली पीढी के शिक्षार्थियों को शिक्षित करने के लिए दीर्घकालिक समाधान अवश्य होने चाहिए, उनके और बेहतर परिवारों के बच्चों के बीच की खाई को कम करने के लिए पहचान की जानी चाहिए।

2. **उच्च शिक्षा में प्रवेश पर COVID 19 के प्रभाव** उच्च शिक्षा के विशेषकर तकनीकी एवम् व्यवसायिक शिक्षा के अंतिम वर्ष में है उनका प्लेसमेंट अमूमन इसी समय में होता था वो अधर में जाता दिख रहा है क्यों कि लॉकडाउन की वजह से संस्थान एवम् कंपनी दोनों ही बंद हैं।बड़ी संख्या में छात्र इस स्थिति से भी परेशान है।महामारी COVID-19 के प्रसार ने शिक्षा सहित मानव जीवन के हर पहलू को बुरी तरह बाधित कर दिया है। इसने शिक्षा पर एक अभूतपूर्व परीक्षण किया है। दुनिया भर के कई शिक्षण संस्थानों में, परिसर बंद हैं और शिक्षण-शिक्षण ऑनलाइन हो गया है,भारत में, लगभग 30 करोड़ शिक्षार्थियों ने स्कूल/कॉलेजों को स्थानांतरित करना बंद कर दिया और सभी शैक्षिक गतिविधियों को समाप्त कर दिया है। इन सभी चुनौतियों के बावजूद, उच्च शिक्षा संस्थानों (HEI) ने सकारात्मक प्रतिक्रिया व्यक्त की है और महामारी के दौरान कुछ उपकरणों और तकनीकों के साथ समाज को शिक्षण, शिक्षण-अनुसंधान और सेवा की निरंतरता सुनिश्चित करने में कामयाब रहे हैं। यह लेख भारत में उच्च शिक्षा संस्थानों पर COVID-19 के प्रमुख प्रभावों पर प्रकाश डालता है। संकट के दौरान निर्बाध शैक्षिक सेवाएं प्रदान करने के लिए

Shubhale
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Educat

HEI और भारत के शैक्षिक अधिकारियों द्वारा किए गए कुछ उपायों पर चर्चा की गई है। COVID-19 महामारी के कारण, सीखने के कई नए तरीके, नए दृष्टिकोण, नए रुझान उभर रहे हैं और यह जारी रह सकता है क्योंकि हम एक नए कल की ओर बढ़ रहे हैं। तो, COVID-19 के बाद के कुछ रुझान जो भारत में उच्च शिक्षा के शिक्षण शिक्षण के नए तरीकों की कल्पना करने की अनुमति दे सकते हैं,लेख मे वह रेखांकित किया गया है। महामारी की स्थिति के दौरान शैक्षिक गतिविधियों को अंजाम देने के लिए कुछ उपयोगी सुझाव भी दिए गए हैं।

3. COVID 19 का निम्न वर्ग के परिवार पर अधिक प्रभाव पड़ेगा न कि उच्च आय वर्ग या उच्च वर्ग परिवार पर।

भारत सरकार की 31 अगस्त की एक रिपोर्ट में पाया गया कि पहली तिमाही में अर्थव्यवस्था में 23.9 प्रतिशत की गिरावट आई है, जो एक गहरी मंदी की शुरुआत है। अपनी लंबी अवधि की तेजी की प्रवृत्ति को बताते हुए, भारत में अर्थव्यवस्था पहले से ही धीमी थी, एक ऐसी स्थिति जो COVID-19 महामारी से बढ़ गई थी। भारत में वास्तविक जीडीपी वृद्धि 2017-18 में 7.0 प्रतिशत से गिरकर 2018-19 में 6.1 प्रतिशत और 2019-20 में 4.2 प्रतिशत हो गई थी।

मार्च और अप्रैल में कोरोनावायरस के प्रसार को रोकने के लिए क्रूर और अचानक लॉकडाउन प्रतिबंधों के कारण अनगिनत नौकरी छूट गई और एक आंतरिक प्रवास संकट पैदा हो गया। आपूर्ति के अंत में, पहली तिमाही के लिए एनएसएसओ की रिपोर्ट के आधार पर, कृषि को छोड़कर सभी क्षेत्रों के लिए सकल मूल्य वर्धित (जीवीए) वृद्धि में भारी गिरावट आई। मांग पक्ष पर, भारत में विकास के दो सबसे बड़े स्तोत्र इंधन, खपत और निवेश, जो कुल घरेलू उत्पाद का 88 प्रतिशत से अधिक है वो कोविड महामारी के कारण लडखड़ा रहे हैं। सरकारी खर्च, इस अवधि में थोड़ी वृद्धि करते हुए, अब मांग के नुकसान की भरपाई करने में सक्षम है। किंतु भारत सरकार के पास इस संकट से बाहर निकलने के लिए खर्च करने की क्षमता का अभाव है।प्रत्यक्ष कर संग्रह में कमी के साथ, स्वच्छ भारत और कृषि कल्याण उपकर जैसे उपकरों के रूप में अप्रत्यक्ष कर, और कर राजस्व में हुए नुकसान की भरपाई के लिए अधिभार बढ़ाए गए-इसका असर अमीरों की तुलना में गरीबों पर बहुत अधिक पड़ा। बढ़े हुए अप्रत्यक्ष करों पर भारी निर्भरता प्रत्यक्ष कर राजस्व हानि के लिए नहीं बनी है, जिससे 2019-20 में राजकोषीय घाटे में सकल घरेलू उत्पाद के 4.5 प्रतिशत से अधिक की वृद्धि हुई है। यह आंशिक रूप से शिक्षा और स्वास्थ्य पर सार्वजनिक खर्च में ठहराव की व्याख्या करता है।जबकि अति-अमीर भारतीयों ने बढ़ते स्वास्थ्य संकट से खुद को दूर करने में सफलतापूर्वक कामयाबी हासिल की है, अधिकांश आबादी-यहां तक कि मध्यम और उच्च-मध्यम आय वाले परिवार-सीमित संसाधनों के साथ कोविड-19 संकट से निपटने के लिए मजबूर हैं।

अध्ययन का औचित्य

वर्तमान शैक्षणिक सत्र में प्रवेश के लिए शिक्षा क्षेत्र के संदर्भ में डेटा का अध्ययन एकत्रित से पता चलता है कि उच्च शिक्षा में तकनीकी शिक्षा पर इसका सकारात्मक प्रभाव पड़ता है और इसके साथ ही अध्ययन से पता चलता है कि निम्न आय के लिए यह प्रभाव बहुत अधिक है उच्च आय वर्ग के लिए समूह और नगण्य है, COVID-19 का प्रभाव जीवन के हर पड़ाव पर पड़ता है, COVID-19 का प्रभाव नौकरियों, प्रशिक्षण पर भी पड़ता है। ऐसे में कई छात्र नौकरी पाने का

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION * NAGPUR * AFFILIATED TO SNDT
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

इंतजार कर रहे हैं और परिस्थितियों के चलते, अच्छी नौकरी पाने के लिए उनका इंतजार का समय भी बढ़ गया है, हमे अभी तयारी करणी होगी ताकि आने वाले समय में अचानक आर्थिक संकट की स्थिति में हम इससे उबर सकें भविष्य में शिक्षा मंत्रालय द्वारा अधिक technology का उपयोग बढाना सभी विद्यार्थीयो के लिये उपयोगी होगा, यहा शिक्षा बजेट मे अधिक सुधार की आवशकता है, दुनिया भर के कई शिक्षण संस्थानों में, परिसर बंद हैं और शिक्षण-शिक्षण ऑनलाइन हो गया है। अंतर्राष्ट्रीय व्यापार भी काफी धीमा हो गया है। भारत में, लगभग 30 करोड़ शिक्षार्थियों ने स्कूल/कॉलेजों को स्थानांतरित करना बंद कर दिया और सभी शैक्षिक गतिविधियों को समाप्त कर दिया है।

सुझाव

भविष्य में शिक्षा प्रणाली को पुनः उचित स्तर पर लाने के लिए महत्वपूर्ण कदम उठाए जाने पड़ेंगे। कोविड-19 के कारण उत्पन्न यह स्थिति विद्यार्थियों के मनोबल को तथा पढाई के हेतु उनके लगन को ठेस पहुंचा रही है। इस समय यह आवश्यकता है कि अभिभावक अपने बच्चों को घर पर पढ़ाई करने के लिए उत्साहित करे ताकि शिक्षा के प्रति उनकी रुचि में कमी ना आए। साथ ही विद्यार्थी अपने साथियों के साथ आपस में पढाई से संबंधित चर्चा करें। इससे उनके ज्ञान में संभावित रूप से वृद्धि होगी।छात्र जिनके पास कुशल स्मार्ट फोन, कम्प्यूटर, लैपटॉप आदि नहीं है, वह छात्र ऑनलाइन शिक्षा पद्वति का पूर्णतः लाभ नहीं उठा पाते है वहा, ऑनलाइन शिक्षा प्रणाली के हेतू सरकार को यह सुविधा गरीब एवं मध्यम वर्ग के परिवार के स्कुली विद्यार्थियो के लिये उपलब्ध करानी होगी, COVID-19 का प्रभाव नौकरियों, प्रशिक्षण पर भी पड़ता है ऐसे में कई छात्र नौकरी पाने का इंतजार कर रहे हैं उनके लिये नौकरी की एवं नोकरी पूर्व प्रशिक्षण की उपलब्धता करना आवश्यक है, और परिस्थितियों के चलते,अच्छी नौकरी पाने के लिए उनका इंतजार का समय भी बढ़ गया है इसीलिये उनको ऑनलाईन सपोर्ट की सेवा सरकार ने करना आवश्यक है, हमे अभी तयारी करणी होगी ताकि आने वाले समय में अचानक आर्थिक संकट की स्थिति में हम इससे उबर सकें भविष्य में शिक्षा मंत्रालय द्वारा अधिक technology का उपयोग बढाना सभी विद्यार्थीयो के लिये उपयोगी होगा, यहा शिक्षा बजेट मे अधिक सुधार की आवशकता है.

निष्कर्ष

यह लेख COVID-19 के प्रभाव पर आधारित है यहा उच्च शिक्षा में प्रवेश करने वाले छात्रों की समस्या । इसके अलावा, यहां कोविड १९ महामारी की चर्चा की गई अन्य समस्या है, COVID-19 का प्रभाव जीवन के हर पडाव पर पड़ता है, लेकिन यहां इसका विशेष रूप से अध्ययन किया गया है, वर्तमान शैक्षणिक सत्र में प्रवेश के लिए शिक्षा क्षेत्र के संदर्भ मे डेटा का अध्ययन एकत्रित से पता चलता है कि उच्च शिक्षा में तकनीकी शिक्षा पर इसका भयंकर प्रभाव पड़ता है और इसके साथ ही अध्ययन से पता चलता है कि निम्न आय के लिए यह प्रभाव बहुत अधिक है उच्च आय वर्ग के लिए समूह और नगण्य है, माता-पिता के साथ-साथ छात्रों को भी तनाव। चूंकि छात्र अगले वर्ष में अपने प्रवेश के बारे में चिंतित हैं पाठ्यक्रम, और उनके अकादमिक प्रदर्शन में भी गिरावट आई है जिससे अतिरिक्त वित्तीय वृद्धि हुई है, इसके साथ ही, COVID-19 का प्रभाव नौकरियों, प्रशिक्षण,नियुक्तियों पर भी पड़ता है। ऐसे में कई छात्र नौकरी पाने का इंतजार कर रहे हैं और LOCKDOWN की परिस्थितियों के चलते अच्छी नौकरी पाने के

AFFILETED TO SNDT
PRINCIPAL
Central India Woman's College Of Education
Nagpur

लिए उनका इंतजार का समय भी बढ़ गया है हमे अभी से तयारी करणी होगी ताकि भविष्य मे आने वाले समय में अचानक आर्थिक संकट की स्थिति में हम इससे उबर सकें, इसमें मुख्य शिक्षा मंत्रालय द्वारा अधिक technology का उपयोग बढाना सभी विद्यार्थीयो के लिये उपयोगी होगा, यहा शिक्षा बजेट मे भी अधिक सुधार की आवशकता है. राष्ट्रिय स्तर पर शिक्षा मे अधिक सुधार होना आवश्यक है जो वर्तमान भारतीय शिक्षा प्रणाली में प्रौद्योगिकी का समावेश है। संकट के इस समय में युवा दिमाग की क्षमता निर्माण के लिए प्रभावी शैक्षिक अभ्यास की आवश्यकता है। शिक्षकों के साथ छात्रों को भी डिजिटिलआयीजेशन के लिए सहायता करने की आवश्यकता है। कुछ समय के लिए, भारत को दसवीं और बारहवीं के लिए शिक्षा मुक्त सेवाए ऑनलाइन लर्निंग की माध्यम से शुरू करने की ज़रूरत है। केंद्र सरकार और राज्य सरकार को देश और शिक्षा के प्रगति के विशेष उपाय करने की आवश्यकता है। शिक्षा संगठन यह सुनिश्चित करे कि विद्यार्थी लॉकडाउन के वक्त शिक्षा प्राप्त करे और अपनी पढ़ाई जारी रख सके और शिक्षा में बाधा उत्पन न हो। भविष्य में शिक्षा प्रणाली को पुनः उचित स्तर पर लाने के लिए महत्वपूर्ण कदम उठाए जाने पड़ेंगे। कोविड-19 के कारण उत्पन्न यह स्थिति विद्यार्थियों के मनोबल को तथा पढाई के हेतु उनके लगन को ठेस पहुंचा रही है। इस समय यह आवश्यकता है कि अभिभावक अपने बच्चों को घर पर पढाई करने के लिए उत्साहित करे ताकि शिक्षा के प्रति उनकी रुचि में कमी ना आए। साथ ही विद्यार्थी अपने साथियों के साथ आपस में पढाई से संबंधित चर्चा करें, इससे उनके ज्ञान में संभावित रूप से वृद्धि होगी।

संदर्भ

1. UNESCO Institute for Statistics. International Standard Classification of Education ISCED 2011, 2012.
2. MHRD, Government of India. Report of All India Survey on Higher education, 2019, 2018-19. Retrieved from https://mhrd.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/statisticsnew/AISHE%20Final%20Report%202018-19.pdf
3. MHRD, Government of India. Report of All India Survey on Higher education, 2013, 2010-11. Retrieved from https://www.mhrd.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/statistics-new/AISHE2010-11.pdf
4. MoE. Government of India. National Education Policy. 2020. Retrieved://www.mhrd.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/NEP_Final_English.pdf
5. Haleem A, Javaid M, Vaishya R. Effects of COVID-19 Pandemic in Daily Life. Current Medicine Research and Practice,2020:10(2):78-79. doi.org/10.1016/j.cmrp.2020.03.011
6. Yamin M. Counting the cost of COVID-19. International journal of Information technology,2020:12(2):311-317. doi.org/10.1007/s41870-020-00466-0
7. Donthu N. Effects of COVID-19 on Business and Research. Journal of Business Research,2020:117:284-289 https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.06.008
8. Jena PK. Impact of Covid-19 on higher education in India. International Journal of Advanced Education and Research,2020:5(3):77-81.
9. Khandelwal A, Kumar A. Government of India Initiatives for COVID-19: Higher Education; Int. J. of Adv. Res,2020:8:747-759. doi.org/10.21474/IJAR01/11552

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION AFFILETED NAGPUR

Shikhode
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

NATIONAL CONFERENCE

15th & 16th March, 2019 *On*

ROLE OF TECHNOLOGY IN INNOVATIVE TEACHING

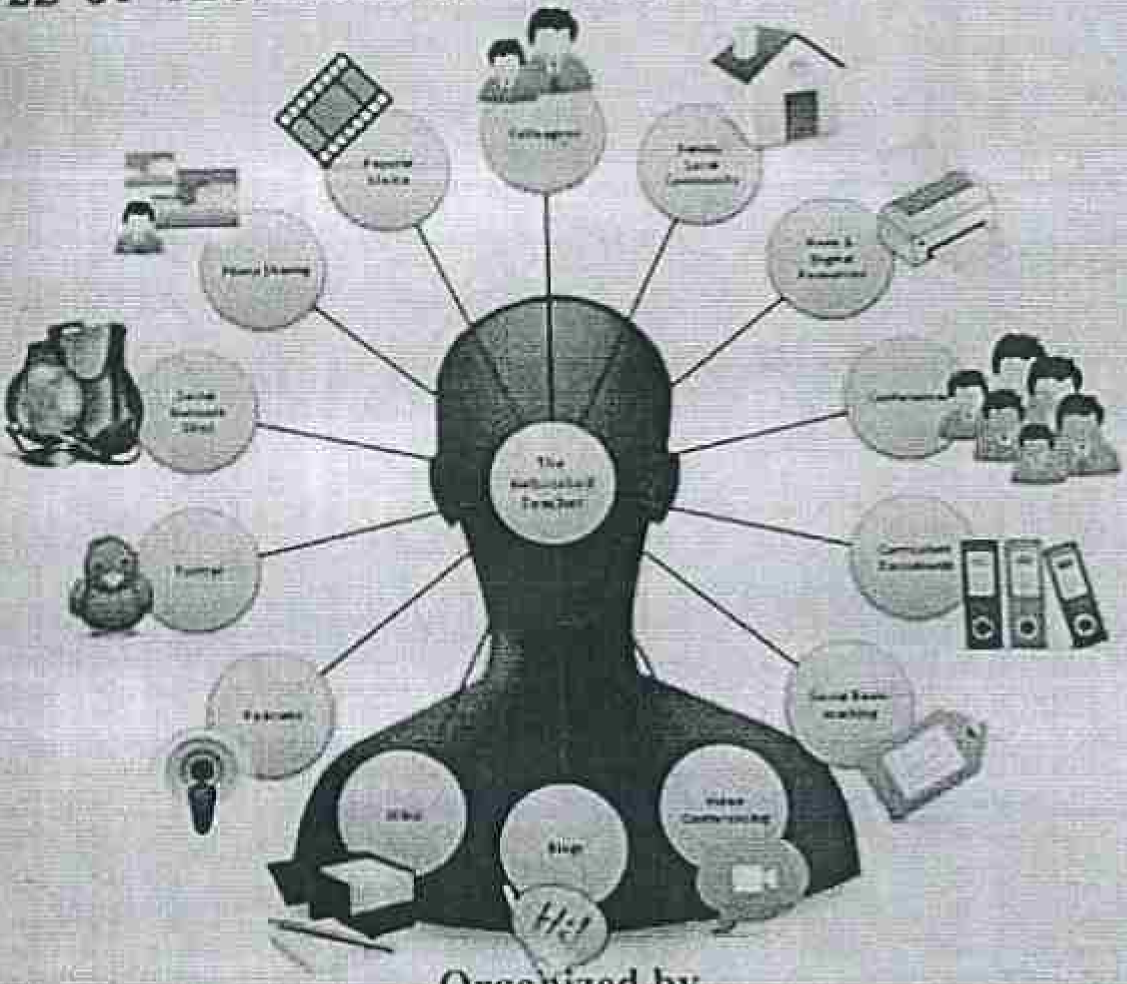

Organized by

Zulekha College of Education

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

Run by Zed Vocational Training and General Central Shikshan Sanstha

Shanti Nagar, Nagpur

३	शैलजा कृष्णराव माशने बाबाजी दाते कला व वाणिज्य महाविद्यालय, यवतमाल	शिक्षणातील कल, समस्या, आव्हाने, आणि रूपांतरणे	316
४	सीमा चोखले सेंटल इंडिया कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, गोधनी, नागपूर	तंत्रविज्ञानाचा उपयोग करून सृजनशील अध्यापन	320
	वर्षा गंगने मनोहर भाई पटेल आर्टस, कॉमर्स ॲण्ड सायंन्स कॉलेज, देवरी, गोंदीया	माहिती तंत्रज्ञान जागतिकीकरण शैक्षणिक प्रगति आणि स्त्री विकास	326
	तसनीम शेख झुलेखा कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, एम. एड. शांतीनगर, नागपूर	मध्यमिक स्तर के विद्यालयोंमें ई शिक्षा की बढती भूमिका	332
	मयुरी नंदकुमार ठाकरे संशोधक विद्यार्थी शासकीय विदर्भ ज्ञान, विज्ञान संस्था, अमरावती	तंत्रमानव शिक्षणातील आव्हाने	335
	वैशाली एस. पाटील श्री चक्रपाणी कला महाविद्यालय	ई.लर्निंग ग्रंथालयामुळे ग्रंथालयाचे बदलते स्वरूप	337
	रमणिक लेनगुरे ग्रंथपाल रेणुका कॉलेज ग्रंथालय, बेसा, नागपूर	इन्फरमेशन ॲन्ड कम्युनिकेशन टेक्नॉलॉजी आधारित वाचन प्रेरणेशी निगडित बेस्ट प्रॅक्टिस : रेणुका कॉलेज ग्रंथालयाच्या संदर्भात	340
	Mrs. Ruchi Tripathi Academic Head, Zulekha Group of Colleges, Shanti Nagar, Nagpur	Contribution of ICT in Psychology	345

AFFILETE TO SNDT

PRINCIPAL
Central India Women's College of Education
Nagpur

4/30/22, 11:07 AM

IMG_20191213_140149.jpg

ISBN :978-93-86623-61-1

74

तंत्रविज्ञानाचा उपयोग करून सर्जनशील अध्यापन

डॉ. सिमा चिखले (भाटे)

प्रा. सेंटल इंडिया कॉलेज ऑफ एज्युकेशन,गोधनी,नागपुर

प्रस्तावना :– शिक्षणक्षेत्रात कालानुरूप बदल होणे अपेक्षित आहे. विद्यार्थ्यांना वैविध्यपुर्ण अध्यापनाची गरज आहे. तंत्रविज्ञानाचा शिक्षणक्षेत्रात प्रवेश यामुळेच अफाट प्रगती झालेली आहे. शिक्षकाकडे त्याची कार्यक्षमता, परिणामकारकता यादृष्टिने समाज पाहु लागला आहे. तेव्हा शिक्षकाने तंत्रविज्ञानाचा जास्तीत जास्त उपयोग करून प्रभावी, परिणामकारक तसेच सर्जनशील अध्यापन कसे करता येईल याचा विचार करून अध्यापन करायला हवे.

बालकेंद्री शिक्षण पध्दती :– आजची शिक्षणपध्दती बालकेंद्रि असुन बालकाच्या आवडी, निवडी, इच्छा, महत्त्वकांक्षा, अभिरूची व अभिव्यक्ती यानुसार बालकाला काय हवे आहे ? त्याची अभिरूची कशात आहे ? त्याचा अध्ययनाचा ओढा कोणत्या पध्दतीने अध्ययन करण्यात आहे. या सर्व गोष्टीचा सारासार विचार करून वैविध्यपूर्ण अध्यापन कसे करता येईल याचा विचार करून अध्यापन आवश्यक आहे.

तंत्रविज्ञानाची क्रांती आणि त्याचा समाजावर होणारा परिणाम :– संपुर्ण देशभर तंत्रविज्ञानात क्रांती घडून आली आहे. प्रत्येक क्षेत्रात तंत्रविज्ञानाच्या उपयोगाने वेळेची व श्रमाची बचत होऊन देश विकासाच्या वाटेवर आहे. संपुर्ण समाज तंत्रविज्ञानावर अवलंबलेला आहे. इंटरनेटचे जाळे सगळीकडे पसरून प्रसार माध्यमही सहज पणे जनतेशी संवाद साधत आहे. माहिती तसेच संदेश सर्वापर्यंत पोहचवत आहे. त्यामुळे जनतेत जागृकता निर्माण होऊन देश प्रगती पथावर आहे.

शैक्षणिक तंत्रविज्ञान :– अध्ययन, अध्यापन व प्रशिक्षण यामध्ये सुधारणा घडवण्यासाठी नविन अध्यापन तंत्रज्ञान, पध्दती व साधने यांचा वापर, विकास व मुल्यमापन शैक्षणिक तंत्रविज्ञानाद्वारे करणे अभिप्रेत आहे. कोणत्याही समस्येचा विचार पुर्वग्रहरहित तसेच समष्टिवादी दृष्टिकोणातून केला जातो. नवनविन संशोधने व सिध्दांताचा शिक्षणप्रक्रियेत उपयोग केला जातो त्याने अध्यापनात नवनविन प्रयोग करून अध्ययन अध्यापन प्रक्रिया यशस्वी करता येईल.

अध्यापनातील सर्जनशीलता व तंत्रविज्ञान :– परमेश्वराकडुन प्रत्येकाला नवनिर्मितीची क्षमता मिळाली आहे तिलाच सर्जनशीलता म्हणतात. विभिन्न तंत्रज्ञानावर कल्पकतेने विचार करून घटकानुसार तंत्रज्ञानाचा उपयोग अध्यापनात करून प्रभावी अध्यापन करता येते. यासाठी शिक्षकांमध्ये बहुदिश विचार, समस्या निराकरण, संयोजन, संवेदनक्षमता, मौलिकता व लवचिकता इ. क्षमता असणे आवश्यक असते. तेव्हा शिक्षकाने त्या प्रतिभेचा उपयोग करून अध्यापनात सर्जनशीलता घडवुन आणावी.

अध्ययन पोषक वातावरण निर्मिती :– वातावरणाचा बालकाच्या अध्ययनावर खुप परिणाम होत असतो तेव्हा शाळेतील व वर्गातील वातावरण अध्ययनास पोषक नसल्यास ते पोषक कसे करता येईल याचा विचार करणे शिक्षकाचे काम आहे. त्यासाठी त्याला विविध सुविधा बरोबरच विविध पध्दतीने अध्यापन करणे आवश्यक आहे. दृकश्राव्य साधन, उपक्रम, प्रयोग, प्रकल्पाद्वारे

Shot on realme
By Chaitany

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF ... NAGPUR
AFFILETED TO SNDT

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

https://mail.google.com/mail/u/0/?ogbl#search/julekha+/KtbxLthZjhRHZrCqjLMsLzGkVHTTWgkjXq?projector=1&messagePartId=0.6

1/1

4/30/22, 11:12 AM IMG_20191213_135440.jpg

 ISBN:978-93-86623-61-1

विद्यार्थ्यांना सक्रिय करावे लागते.शाळेतील वातावरण अध्ययनास पोषक असल्यास अध्ययन आनंददायी होते.

सर्जनशीलता वाढवणे :–जन्मजात बालकांमध्ये नवनिर्मितीची क्षमता असते. शिक्षकाने ती ओळखुन त्याचा विकास कसा करता येईल याचा विचार करून त्यांना योग्य संधी उपलब्ध करून द्यावी नृत्य, गायन, चित्रकला, वाचन, लेखन, भुमिका, अभिनय, खेळ इ. सुप्त गुणांची ओळख करून त्यांच्यातील सर्जनशिलतेला वाव देवुन प्रेरित करावे. बालकातील विविध क्षमता बरोबर सर्जनशीलतेचा विकास करण्यासाठी शिक्षकाने प्रयत्न करावे.

प्रेरणादायी व सुविधाजनक अध्ययन प्रयत्न :–अध्ययनार्थीला अध्ययन करण्यासाठी आवश्यक सुविधा तसेच त्यांना प्रेरणा देणारे शिक्षक लाभल्यास अध्ययनार्थी देखिल तसा प्रयत्न करतो व सकारात्मक उर्जा अध्ययनार्थी मध्ये जागवण्यासाठी तसेच अध्ययनासाठी प्रेरणादायी व सुविधाजनक प्रयत्न करणे शिक्षकाचे कर्तव्य आहे.

बुद्धिमंथन, शोध आणि प्रयोगासाठी पुरेसा वेळ :– वर्गात अध्ययनार्थीला विचार करण्यासाठी पुरेसा वेळ देणे आवश्यक आहे. विचार करण्यासाठी प्रवृत्त करणारे उपक्रम, बुद्धिमंथन कोणताही समस्येचा शोध घेण्यासाठी व प्रयोगासाठी आवश्यक त्यावेळेचे नियोजन केल्यासविचारमंथनाला योग्य गती मिळते.

तंत्रविज्ञानाचा उपयोग करून सर्जनशील अध्यापन :–पुर्वीच्या पारंपारिक अध्यापन पध्दतीपेक्षा नविन अध्यापन पध्दतीचा वापर केल्यास अध्यापन रटाळ वाटणार नाही. आज अध्ययनार्थीला वैविध्यपुर्ण अध्यापनात रस वाटतो तेव्हा नविन तंत्रविज्ञानाचा उपयोग करून अध्यापन सर्जनशील कसे करता येईल व रसयुक्त, प्रभावी, परिणामकारक साधनांचा उपयोग करून अध्यापन सृजनात्मक कसे होईल याचा विचार शिक्षकाने करणे गरजेचे आहे त्यासाठी नविन तंत्रविज्ञानाचा विचार आपण करू

1) दृकसाधन :–दृकसाधन दोन प्रकारचे असते प्रक्षेपित व अप्रक्षेपित साधन पुस्तकातील विषय व त्यातील घटकाचा विचार करून योग्य दृकसाधनाचा उपयोग अध्यापनात करता येतो. कहाणी समजुन सांगण्यासाठी फ्लॅशकार्ड द्वारे कहाणी पुर्ण करण्यास सांगितले तर त्यांनी विचार करून पुर्ण केल्यामुळे ती लवकर लक्षात येते. कलात्मक आकर्षक तक्ते, चित्र, प्रत्यक्षातील वस्तु, मॉडेल इ. साधनांचा उपयोग करून एखादा घटक अधिक प्रभावीपणे समजवुन सांगता येईल.

2) श्राव्यसाधन :–रेडिओद्वारे विद्यार्थ्यांना अद्यावत माहिती, समाजातिल गुंतवनुकीसंबंधी माहिती, सौदर्यात्मक गुणांचे रसग्रहण करण्यास उत्तेजन, शिक्षणात रस निर्माण करणे, थोर व्यक्तिची माहिती, प्रसिध्द पुस्तकाचे वाचन, शैक्षणिक कार्यक्रम,शैक्षणिक संशोधनासाठी श्राव्यसाधनाचा उपयोग करून अध्यापन सर्जनशील करता येते.

3) आरेखन साहित्य :–यात आलेख, नकाशे, तक्ते, भित्तिपत्रके, आकृत्या, व्यंगचित्रे इ. चा समावेश आहे. एखाद्या विषयाच्या विविध शाखा, घराण्याची वंशावळ, एखाद्या घटनेचे विविध परिणाम दाखवण्यासाठी उदा. वनस्पतीचे वर्गीकरण, विज्ञानाच्या विविध शाखा, मुघल घराण्याचे वंशज हे घटक तक्त्याद्वारे शिकवुन सर्जनशील अध्यापन करता येते. तक्ते बनवतांना सर्जनशीलतेचा उपयोग करून आकर्षकता आणता येते.

4) छापिल साहित्य :–पुस्तके, मासिके, जर्नल्स, वर्तमानपत्र इ. चा समावेश होतो. माहितीपर वार्ता, मनोरंजन, मार्गदर्शन सामग्री व जाहिरात इ. माहिती छापील साहित्याद्वारे प्राप्त करता येते. शैक्षणिक क्षेत्रातील संशोधने बघण्यासाठी व त्यातुन प्रेरणा घेण्यासाठी मासिक महत्वपुर्न भुमिका निभवते जाहिरातीद्वारे सर्जनशील अध्यापन करता येते.

realme 3

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION * NAGPUR * AFFILETED TO SNDT

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

https://mail.google.com/mail/u/0/?ogbl#search/julekha+/KtbxLthZjhRHZrCqjLMsLzGkVHTTWgkjXq?projector=1&messagePartId=0.11 1/1

4/30/22, 11:10 AM IMG_20191213_140318.jpg

 ISBN :978-93-86623-63-1

5) छाया चित्रण :-छायाचित्रणाचे कौशल्य विकसित करण्यासाठी शिक्षकाने क्षेत्रभेटीचे आयोजन करून वर्गाचे 5 गटात विभाजन करून प्रत्येक गटाला एक कॅमेरा द्यावा व सगळ्यांना कॅमेरा वापरण्याची संधी द्यावी त्यांना स्वेच्छेने छायाचित्र घेण्यास सांगावे आणि त्यांना छायाचित्रणाचे वर्णन व दिपले यावर चर्चा करण्यास सांगणे. व्हिडिओ रेकॉर्डिंग इत्यांना दाखविता येते.

6) सांघिक अध्यापन :-आशयप्रभुत्व, रेखाटन कौशल्य, प्रयोगदिग्दर्शन कौशल्य, क्षेत्रकार्य आयोजन कौशल्य इ. कौशल्याची अध्यापनात गरज असते. विशिष्ट गटाला एखाद्या घटकाचे दोन किंवा अधिक शिक्षकाने नियोजनपूर्वक केलेले अध्यापन सांघिक अध्यापन होय. यात अनेक अनुभवी शिक्षक एका पाळीने अध्यापन करतात. प्रत्येकात एक तरी कौशल्य प्रभावी असते.

7) तंत्रविज्ञान प्रयोगशाळा :-प्रयोगशाळेत प्रयोग करण्यासाठी आवश्यक सर्व सुविधा उपलब्ध असाव्यात मुद्रित साहित्य, व्हिडिओ कार्यक्रम, स्वयंअध्ययन साहित्य, संगणक सॉफ्टवेअर इ. साहित्य असु शकते. साहित्य निर्मितीचे प्रशिक्षण विद्यार्थ्यांना येथे देता येते. त्याच प्रमाणे त्याचा शैक्षणिक उपयोग त्याची काळजी प्राथमिक दुरूस्ती व माहिती देता येते. संगणकाचे प्रशिक्षण व त्यावर आधारीत संगणक संबंधित कार्य कसे करावे याचे प्रशिक्षण देता येते.

8) खेळ,चर्चा, अभिव्यक्ती :-भाषा विषयक, व्यवसाय विषयक, खेळाद्वारे यश अपयश पचविण्याची संधी व अपयशाला समोर जायचे सामर्थ्य, धाडस निर्माण होते. विविध विषयावर चर्चा घडवुन आणल्यास बहु विचाराने विभिन्न दृष्टिने विचार करण्याची क्षमता विकसित होते. आत्मभिव्यक्ती द्वारे स्वतःचे विचार प्रगट केल्यामुळे आत्मविश्वास निर्माण होतो. याद्वारे अध्यापन प्रभावी होते.

9) चित्रकला :-ही कला सर्वांच्या अंगी असावी या दृष्टिने चित्रकलेचा विकास करण्यासाठी विविध विषयात आपण चित्र, तक्ते, पोस्टर्स, आलेख, नकाशे, आकृत्या, व्यंगचित्रे, फ्लॅशकार्ड इ. तयार करायला सांगून चित्रकलेचा विकास करता येईल तसेच त्यात आवड निर्माण झाल्यास अशाप्रकारे इ. च्या उपयोगाने सर्जनशील अध्यापन करता येईल.

10)क्राफ्ट :-वेगवेगळया प्रकारच्या सुंदर वस्तु बनविण्यासाठी क्राफ्ट या तंत्राचा उपयोग करता येईल टाकाऊ तुन टिकाऊ वस्तु बनवुन एक नविन प्रतिमा विद्यार्थ्यामध्ये आणता येईल. विविध प्रकारचे प्रोजेक्ट बनवितांना त्याचा उपयोग विद्यार्थी करतील. शिक्षकाला प्रोजेक्ट शिकवतांना क्राफ्टच्या आधारे सर्जनशील अध्यापन करता येते.

11) अनुकरनात्मक खेळ :-विद्यार्थी हा अनुकरणप्रिय आहे. घरी आई, बाबा, आजी, आजोबा इ. चे तर शाळेत शिक्षकाचे अनुकरण करत असतो. अनुकरण म्हणजे एका व्यक्तिची कृती दृष्टिस पडल्यास तशीच कृती होणे ही आपोआप होणारी क्रिया आहे. मुले ही नविन गोष्टिचे अनुकरण करते जसे हावभाव, विचार, भाषा, पोषाख इ. चे अनुकरण करते. शिक्षकाने आपले, वर्तन, भाषा, अक्षरे आदर्श ठेवावी. कलावंत, खेळाडु, समाजसेवक जे चिकाटीने काम करतात. त्यांची माहिती दयावी. चित्रपट ध्वनीफित दाखवाव्यात.

12) ऑनलाईन प्रकल्प :-संगणक विद्यार्थ्यांचा आवडता मित्र आहे. त्याच्यावर काम करायला मुलांना आवडते. तेव्हा ऑनलाईन प्रोजेक्ट विद्यार्थ्यांना करायला दिल्यास संगणकाच्या सहाय्याने विद्यार्थी आवडीने करतील त्यामुळे निटनेटकेपणा,व्यवस्थितपणा, माहितीचे संग्रहण त्याचे नियोजन करून प्रकल्प पुर्ण करण्यासाठी ते प्रयत्न करतील त्यामुळे संगणक हाताळण्याची त्यावर काम करण्याची सवय होईल. अशाप्रकारे हे तंत्र सर्जनशील अध्यापनासाठी वापरता येईल.

13) समाज माध्यम :-समाजातील उद्योगधंदे, कारखाने, राजकारण, शासन, न्यायव्यवस्था, शेजारी, बँका, तज्ञव्यक्ति इ. कडुन आपले समाजातिल अनुभव अधिक समृध्द होतात. तेव्हा

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION NAGPUR
AFFILETED TO SNDT
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur
https://mail.google.com/mail/u/0/?ogbl#search/julekha+/KtbxLthZjhRHZrCqjLMsLzGkVHTTWgkjXq?projector=1&messagePartId=0.7 1/1

4/30/22, 11:13 AM IMG_20191213_140256.jpg

 ISBN

21) सर्च इंजिन :-एखाद्या वाचनालयात पुस्तक शोधल्यास लवकर मिळत नाही परंतु सर्चइंजिन वापरल्यास मिनीटात जी माहिती हवी आहे ती प्रस्तुत करते. सर्व माहिती एकत्र इंजिनवर मिळेल असे नाही म्हणून एका वेळा जास्त सर्चइंजिन उपलब्ध आहे. शिक्षकाला पाठ्यघटक शिकवताना अडचण आल्यास या तंत्राद्वारे माहिती प्राप्त करून त्याच्या आधारे सर्जनशील अध्यापन करता येते.

22) व्हिडिओ :-नवीनता म्हणून अध्यापनाचा व्हिडीओ तयार करून तो वर्गात दाखवल्यास प्रभावी अध्यापन होऊ शकते. एखाद्या पाठघटकाचे शिक्षकाने नियोजन करून विविध साधनांचा उपयोग करून तो विद्यार्थ्यांना दाखवायचा व समजल्यास त्याचे पुन्हा प्रस्तुतीकरण करता येते. शिवाय नियोजन पूर्वक असल्यामुळे विचार करून योग्य व आकर्षक साधनांचा उपयोग करता येतो. व्हिडीओ पाहुन झाल्यावर त्यावर चर्चा घडवुन आणता येते. तसेच विविध पैलुवर प्रकाश टाकता येतो.

23) एज्युसेट :-दुर्गम खेड्यापर्यंत शैक्षणिक कार्यक्रम पाहण्याच्या दृष्टिने एज्युसेट या उपग्रहाचे प्रक्षेपण केले गेले. प्राथमिक शिक्षणापासुन व्यावसायिक अभ्यासक्रमांचे धडे दुरचित्रवाणीद्वारे उपलब्ध केले जातात. सर्व अत्याधुनिक शैक्षणिक सोयींच्या आधारे प्रस्तुतीकरण केले जाते. यातील शैक्षणिक कार्यक्रम विद्यार्थ्यांना दाखवुन अध्यापन सर्जनशील करण्यात मोलाची भर पडणार हे नक्की.

24) टेलनेट :-एखाद्या ठिकाणचा किंवा प्रसंगाचा प्रत्यक्षात अनुभव घेऊन ज्ञान मिळवणे त्यासाठी टेलनेट महत्वाची भुमिका साकारते. वस्तुसंग्रहालय, विज्ञानकेंद्र, शिक्षणसंस्था, कारखाने, सरकारी कार्यालय, निसर्गस्थळे, ऐतिहासिकस्थळे, इ. स्थळांपासुन मिळणारे ज्ञान चिरकाल टिकणारे असेल यात शंका नाही.

25) व्हिडिओ कॉन्फरन्सिंग :-यामध्ये विद्यार्थी शिक्षकाला पाहु व ऐकु शकतात. वेगवेगळ्या शिक्षणकेंद्रातील विद्यार्थी हे माहिती, मित्र मिळवु शकतात. माहितीची देवाणघेवाण तसेच चर्चा घडवुन आणु शकतात. दुसऱ्याचे विचार जाणुन घेता येतात. समोरासमोर भेट घेता येते. शंकांचे निरसन करता येते त्यामुळे विचारात बदल घडवुन आणता येतात.

26) प्रस्तुतीकरण सॉफ्टवेअर :-केवळ कथन केलेली माहिती विद्यार्थ्यांना समजण्यास कठिण जाते. तेव्हा तीच माहिती निटनिटक्या, आकर्षक स्लाईडद्वारे, डायग्राम, क्रिएटिव्ह डिटीपीवर्क करून पावरपॉईंट द्वारे प्रस्तुत केल्यास अध्यापन प्रभावी होऊ शकते.

27)वेबक्विस्टमध्ये सहभाग :-वेबसाईटवर विविध प्रकारचे क्विस्ट आयोजित केले जातात त्यात विद्यार्थ्यांना सहभागी केल्यास विविध प्रकारचे ज्ञानप्राप्त झाल्यामुळे ज्ञानाच्या कक्षा रूंदावण्यास, विद्यार्थ्यांची स्पर्धापरिक्षांची तयारी होऊन आत्मविश्वास वाढण्यास मदत होईल. अशाप्रकारे सर्जनशील अध्यापन करता येईल.

28) तंत्रविज्ञानावर आधारित असायमेंट :-तंत्रज्ञानावर आधारीत विविध विषयाचे असायमेंट विद्यार्थ्यांना करायला दिल्यास आवडीने करतात. गुगलवर माहिती गोळाकरून असायमेंटचे आव्हान कसे पुर्ण करायचे त्यातील नाविन्यासाठी उत्साहाने प्रयत्नकेल्या जातील अशाप्रकारे अध्यापनात सर्जनशीलता आणता येईल.

29) आभासी वर्ग :-इंटरनेटवरील साईटवरून मुक्तविद्यापिठाच्या नेट प्रसार माध्यमाद्वारे घरबसल्या देशी परदेशी शिक्षण घेता येते. व्हर्च्युअल क्लासमध्ये बसुन पाहणे, ऐकणे तसेच प्राध्यापकांना प्रश्न विचारून शंकांचे निरसन करून घेण्याची सुविधा असते. तज्ञप्राध्यापकाकडुन ज्ञान मिळते. वेळ आणि पैशाची बचत होते. अशाप्रकारची व्यवस्था शाळेत करून अध्यापन केल्यास सर्जनशील होईल.

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION * NAGPUR * AFFILETED TO SNDT

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

https://mail.google.com/mail/u/0/?ogbl#search/julekha+/KtbxLthZjhRHZrCqjLMsLzGkVHTTWgkjXq?projector=1&messagePartId=0.3 1/1

ISBN :978-93-86623-61-1

30) मोबाईल :- आज सगळीकडे मोबाईलचे पेव फुटले आहे. इंटरनेट कंपन्या स्वस्तात सेवा पुरवत आहे. विद्यार्थी व पालक मोबाईलवर जास्त दिसतात. शिक्षकाचे अध्यापन व विद्यार्थ्यांचे अध्ययन अधिकाधिक सोपे, आनंददायी व मनोरंजक करण्यासाठी मोबाईलचा उपयोग होऊ शकतो. शैक्षणिक व्हिडीओ विद्यार्थी सोयीच्यावेळी, आवडणाऱ्या ठिकाणी पाहू शकतो. जो विद्यार्थी शिकण्यासाठी जास्त वेळ घेतो तो असे व्हिडीओ पुन्हा पुन्हा पाहू शकतो.

निष्कर्ष :- शिक्षणक्षेत्राच्या विकासात तंत्रविज्ञानाची भुमिका महत्वाची आहे. पारंपारिक पध्दतीपेक्षा नविन कल्पना शिकायला शिक्षक नेहमी तयार असतो. नवप्रवाहा बरोबर शिक्षकालाही अपडेट राहण्यासाठी अध्यापनात विविध तंत्राचा उपयोग करून सर्जनशील व आनंददायी अध्यापन कसे करावे याचा विचार करून पाठ्यांशाचे योग्य नियोजन करून अध्यापन करणे काळाची गरज आहे.

---

on realme 3
aitanya

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION * NAGPUR *
AFFILETED TO SNDT

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

OUR HERITAGE
ISSN: 0474-9030, Vol-68, Special Issue-9
International Conference On E-Business, E-Management, E-Education and E-Governance (ICE4-2020)
Organised by
Kamla Nehru Mahavidyalaya, Nagpur
7th & 8th February-2020

154

Mobile Learning in Higher Education

Shabana Anjum
Research Scholar
P.G.Department of Education
K.K.S.U., Ramtek
shabanaqureshy@gmail.com

Dr. Kirti Sadar
H.O.D.
P.G.Department of Education
K.K.S.U., Ramtek
drkirtisadar@gmail.com

Abstract:

Mobile Learning (M-learning) has become a significant factor in higher education. Mobile devices such as Notebooks, Tablets or Smart Phones have become very popular and common in the institutions of higher education.

Therefore, the aim of this abstract is to guide students to learn various ways of learning through mobile devices in higher education. And making teaching learning process more interactive and interesting.

Keywords : Mobile learning, Smart phone, Mobile computing device, Higher education, Students, Internet, Social media.

Introduction

In today's scenario mobile devices are in common use such as laptop, tablet or a smart phone. These devices can be carried around and can be used anywhere and anytime. Students uses smartphone and tablets very commonly for social interactions. They will read books, have conversations, check email, and post to social media like Facebook while having a cup of tea or while traveling.The mobility and connectedness of these devices allows for use in a variety of places. Such pervasiveness cannot be ignored. Higher education faculty should not only be familiar with the sorts of activities that work well using mobile devices, but also aware of the strengths and weaknesses of mobile learning.

In higher education students are driving the adoption of mobile devices, such as cell phones, smart phones, and tablet computers. In Higher Education mobile devices are important in their academic success and use their devices for academic activities. The increased ubiquity of mobile computing devices on college campuses has the potential to create new options for higher education students and the exploration of mobility and social media as an instructional strategy. Mobile computing devices can provide educational opportunities for students to access course content, as well as interact with instructors and student colleagues wherever they are located.

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION * NAGPUR * AFFILETED TO SNDT

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education

Copyright © 2019Authors

OUR HERITAGE
ISSN: 0474-9030, Vol-68, Special Issue-9
International Conference On E-Business, E-Management, E-Education and E-Governance (ICE4-2020)
Organised by
Kamla Nehru Mahavidyalaya, Nagpur
7th & 8th February-2020

The purpose of this paper was to explore how higher education teaching and learning were affected by the integration of mobile computing devices. As mobile devices continue to grow as part of the higher education landscape, mobile computing devices present both opportunities and challenges to higher education institutions. The goal of our article to present in-depth perspectives of instructors and students about theirexperiences of implementing mobile computing devices. However, this present paper will focus only on student's experiences and perceptions mobile computing devices brought to learning and the roles social media played.

Foundations of mobile learning

Technically still in its infancy in higher education, learning with mobile computing devices has been described and defined in a variety of ways stated that mobile learning "combines individualized learning with anytime and anywhere learning" Additional researchers have defined mobile learning as learning mobile devices our interest was focused on how mobile computing devices impacted learning with coursework, mobile computing devices Learning that is both formal and informal.

Applications of Mobile Learning:-

Learning from mobile computing devices

Mobile computing devices have included technologies that are transportable, such as cell phones and smart phones, and these may include tablet computers, laptop computers, and net books.Learning is delivered and is supported by mobile computing devices.

Mobile learning should focus on the actual mobility of the device. That is, mobile learning should be restricted to learning on devices which a person can carry in his or her pocket or handbag. This is the essence of mobile learning— accessing information and knowledge anywhere, anytime from devices that learners are used to "carrying everywhere with them" as friendly and personal.

Learning is formal and informal

Mobile learning is both formal and informal.

Formal learning, by design, is where learners are engaging with materials developed by a teacher to be used during a program of instruction in an educational environment. It is highly structured, institutionally sponsored, and generally recognized in terms of a certificate or a credit upon completion.

Informal learning is often defined as learning that results "from daily work-related, family or leisure activities".Learners can get various information very quickly. Learners learn at their own pace anywhere and anytime. They can learn along with their classmates through collaborative learning. Prepare their project works with creativity from their mobile devices. They can overcome the problems that arises during their learning and can solve them through their mobile devices very easily. Even the

AFFILETED TO SNDT
CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION * NAGPUR *

PRINCIPAL
Central India College of Education

Copyright © 2019Authors

opportunities of revision are far more better than formal leaning. Hence, constant learning.

During any of these activities, learners can use and access their mobile computing devices to collect information to be used in their formal learning environment. Mobile computing devices can be used as the bridge between formal and informal learning opportunities.

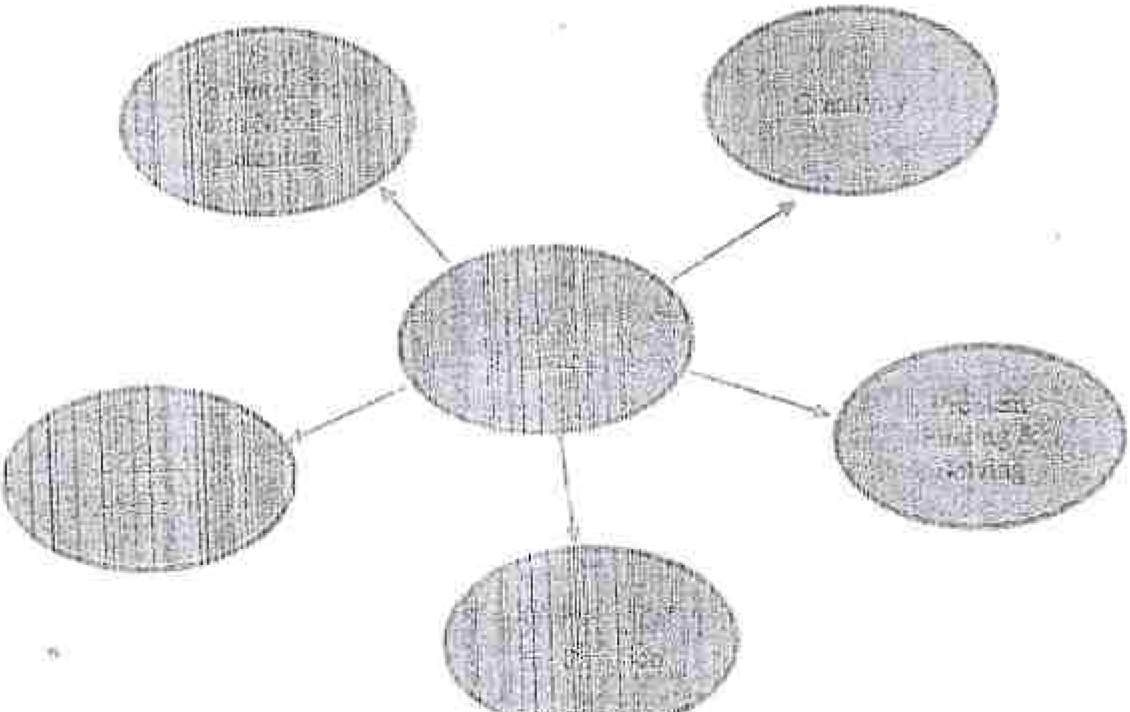

Learning should be relevant and authentic

Mobile learning, content should be more relevant and authenticwhere the learning is more meaningful to the learner. Learners can personalize the way they interact with the course content. They can also customize "the transfer and access of information in order to build on their skills and knowledge to meet their own educational goals based on their needs and abilities. Mobile computing devices also allow for learning to be situated and context aware in which learning takes place inmeaningful surroundings — most likely outside the classroom and in the student's surroundings or environment at a time appropriate for the learner.

Inculcating habit of collaborative learning

Mobile devices provide learners opportunities to collaborate, discuss content with classmates and instructors, and create new meaning and understanding. Furthermore, social me[illegible] collaborative and engaging opportunities for students. Mobile use com[illegible] devices in [illegible] project-based course created a sense of connectivity with

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION
AFFILETED TO SNDT
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education

Copyright © 2020Authors

OUR HERITAGE
ISSN: 0474-9030, Vol-68, Special Issue-9
International Conference On E-Business, E-Management, E-Education and E-Governance (ICBE-2020)
Organized by
Kamla Nehru Mahavidyalaya, Nagpur
7th & 8th February 2020

students, instructors and their clients by allowing forth constant and immediate connection to the Internet to blog about work progress, share photos and communicate using instant messaging or text messaging. This social media tool allowed for students to collaborate and share with each other in learning. Implemented effectively, mobile computing devices can support this collaborative, constructivist approach to learning.

Social media

Higher education students and faculty members typically use the term social media inter-changeably with Web social media tools – allow learners to create video / audio, take photographs. Media to identify the location of other social networking sites for communication with classmates and their instructor. In essence, by using the applications available on mobile devices as well as social media tools a personalized, authentic learning experience can be creative.

Getting information quickly

One advantage mobile computing devices afforded students in their learning was the ability to get information quickly. Because of the convenience of constant connectivity — specifically the connectivity to the Internet — students felt that the devices allowed them to retrieve course content quickly, stating, "You can go to any source you want to within seconds." The student held up his iPhone as if to remind me that the mobile device was always easily accessible and within reach. Therefore, capitalizing on the immediate access to information that the mobile devices offered.

By quickly emailing important course documents to the students instead of passing the documents out during a face-to-face class, students felt that this was a more "quick and efficient" use of time and allowed students to have the document "right in front of us," allowing for course discussion or explanation to begin immediately. Overall, the students found using mobile devices more convenient.

Communication

Another advantage the constant connectivity available to students was the ability to communicate with fellow classmates and the instruct communication made available through the mobile device was key in the success of the instruction and allowed them to be fully productive. Students found themselves communicating more because of the mobile devices. They interacted with each other through applications, such as with Skype or video conferencing tools as well as engaged either through text messaging, the social networking tool Twitter, or the course website. One college student shared this explanation about communicating with the mobile device.

Variety of ways to learn

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION AFFILETED TO SNDT

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education

Copyright © 2019Authors

Our Heritage
ISSN: 0474-9030, Vol-68, Special Issue-9
International Conference On E-Business, E-Management, E-Education and E-Governance (ICE4-2020)
Organised by
Kamla Nehru Mahavidyalaya, Nagpur
7th & 8th February-2020

Students interacted with course content in a variety of ways using mobile computing devices. This included recording video or voice memos to be uploaded to the course site and then discussed by the entire class. The students at colleges also used these tools as they created their virtual history sites. Learners were able to communicate and collaborate about course content by using mobile computing devices to text message and email. Students also felt they had opportunities for reinforcement of the course material when using their mobile devices. For example, students were able to participate in polls using the devices as well as answer questions anonymously and then discuss the responses at length during the class session.

Conclusion

Mobile computing devices and the use of social media allow student interaction with content. In Higher Education mobile devices are important to their academic success and use their devices for academic activities. The increased ubiquity of mobile computing devices on college campuses has the potential to create new options for higher education students and the exploration of mobility and social media as an instructional strategy. Mobile computing devices can provide educational opportunities for students to access course content, as well as interact with instructors and student colleagues wherever they are located.

References

1) Ahmed Al Saai, (2011), Effect of blended E-Learning environment on students achievement and attitude towards using E-Learning at the University level.
2) Amal Rehma, (2013), Attitude towards E-Learning and satisfaction with technology among engineering students and instructors.
3) Best, John W. (1984), 'Research in Education', New Delhi Prentice Hall of India Pvt. Ltd
4) Lonsdale, P. Baber, C. Sharples, M. (2004) A contact Awareness Architecture for Facilitating Mobile Learning In J. Attewell& C. Savill – Smith. (eds) Learning with mobile Devices : Research and Development, London.
5) Lonsdale, P. Baber, C. Sharples, M., Costicoglou, S. Pouliakis, A. and Mason, J. (2003) MOBT learn Context Awarnesssubstystemspecification : Literature Review, Proposed Architecture, and Pre-Prototype Demonstrator, MOBT Learn Project Report D1.1 University of Birmingham : MOBI Learn IST Project.

Websites

- http://www.ijello.org/volume4/IJELLOv4p113-135
- http://www.ijrct.net/uploadedArticle/49.pdf
- http://www.gria.com
- http://www.ccdtech.net//articles 21/212
- http://www.indonline.org/attitude/b.ed.students

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION
AFFILETED TO SNDT

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

Copyright @ 2019Authors

NATIONAL CONFERENCE

15th & 16th March, 2019 *On*

ROLE OF TECHNOLOGY IN INNOVATIVE TEACHING

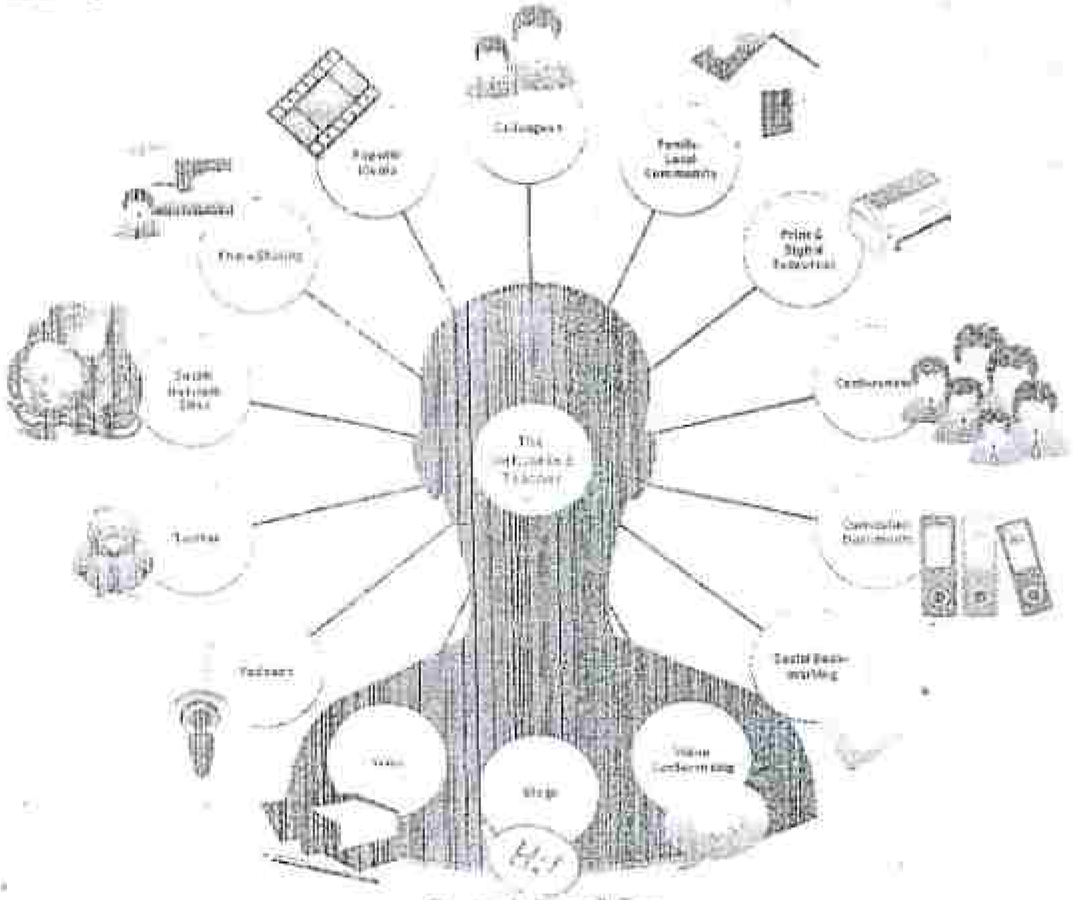

Organized by

Zulekha College of Education

Run by Zed Vocational ... and General Central Shikshan Sanstha

... Nagpur

CENTRAL INDIA WOMENS COLLEGE OF EDUCATION
ATTESTED

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

ISBN :978-93-86623-61-1

58

E learning in Innovative Teaching

SHABANA ANJUM
Research Scholar
P.G. Department of Education
K.K.S.U, Ramtek

DR. KIRTI SADAR
H.O.D,
P.G. Department of Education
K.K.S.U, Ramtek

ABSTRACT :

The term e-learning comprises a lot more than online learning, virtual learning, distributed learning networked or web-based learning. E-learning incorporates all educational activities. Many scholars agree that E - Learning plays an increasingly important role in facilitating the educationalprocesses and systems of today. E-learning has started to emerge in manydeveloping countries where it has the potential to help meet an increasing demand for education and address the growing decline of trained teachers where it has the potential to help meet an increasing demand for education and address the growing decline of trained teachers. The application of e-learning in developing countries has gradually advanced in recent years with an improved availability of Internet connections, local area networks, and IT support.

Introduction:

New technologies manage to develop the student's interest in learning activity. Technology can make learning more interactive and enhance the enjoyment to learning and teaching. Technology can individualize and customize the curriculum to match learner's developmental needs as well as personal interests. Technology may transform the educational content and motivate students towards lifelong learners. Technology is likely to be more successful when the software, the purpose for instruction and learning objectives matches teachers understanding of learners need, to memorize and respond to predetermined answers, Equally important is an appropriate matching of the levels of student's knowledge and prerequisite skills and expectations of the software.

Student characteristics are regarded as a critical success factor in e-learning in developing countries like India. Student attitudes are influenced by the quality and perceived ease of use of e-learning courses, functionality of e-learning platforms, and the level of student computer skills computer experience including perceived self-efficacy, enjoyment, and usefulness of using e-learning also plays a role. In turn, positive student attitudes and behaviors towards e-learning are critical to their e-learning readiness and acceptance.

E- Learning:

E-learning is an education via the Internet, network, or stand alone computer. E-learning is basically the network enabled convey of skills and knowledge. E-learning refers to using electronic applications and processes to learn. E-learning applications and processes include Web-based learning, Computer based learning, virtual classrooms and digital collaboration.

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION
AFFILETED TO SNDT

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education

 ISBN :978-93-86623-61-1

Virtual classrooms and digital collaboration. EL is when contents delivered via the Internet, intranet/extranet, audio or video tape, satellite TV, and CD- ROM. E-learning was first called "Internet-Based training" then "Web-Based Training" Today you will still find these terms being used, along with variations of E-learning. EL is not only about training and instruction but also about learning that is tailored to individual.There are six core aims of the e-learning programmed concern.

Practitioner confidence and skills

Learner access and choice

Flexible, customizable systems and tools

Enabling, cost-effective technical infrastructures

Enabling, responsive e-learning policies and processes

Institutions using e-learning to widen participation, deliver flexibleopportunities, support work-based learning.

E-learning includes all forms of electronically supported learning and teaching. The information and communication systems, whether networked learning or not, serve as specific media to implement the learning process.

This often involves both out-of-classroom and in-classroom educational experiences via technology, even as advances continue in regard to devices and curriculum. E-learning is the computer and network-enabled transfer of skills and knowledge. E-learning applications and processes include Web-based learning, computer-based learning, virtual education opportunities and digital collaboration. Content is delivered via the Internet, intranet/extranet, audio or video tape, satellite TV, and CD-ROM. It can be self-pace or instructor-led and includes media in the form of text, image, animation, streaming video and audio. It is commonly thought that new technologies can make a big difference in education. In young ages especially, childrencan use the huge interactivity of new media, and develop their skills, knowledge, and perception of the world, under their parents' monitoring, of course. Many proponents of e-learning believe that everyone must be equipped with basic knowledge in technology,as well as use it as a medium to reach a particular goal and aim. In the 20th century, we have moved from the Industrial Age through the Information Age and now to the Knowledge Age.

There are many terms used to describe learning that is delivered online, via the internet, ranging from Distance Education, to computerized electronic learning, online learning, internet learning and many others. We define eLearning as courses that are specifically delivered via the internet to somewhere other than the classroom where the professor is teaching. It is not a course delivered via a DVD or CD-ROM, video tape or over a television channel. It is interactive in that you can also communicate with your teachers, professors or other students in your class. Sometimes it is delivered live, where you can "electronically" raise your hand and interact in real time and sometimes it is a lecture that has been prerecorded. There is always a teacher or professor interacting /communicating with you and grading your participation, your assignments and your tests. E-Learning has been proven to be a successful method of training.

Role of New technologies in Education:

New technologies manage to develop the student's interest in learning activity. Technology can make learning more interactive and enhance the enjoyment to learning and teaching.

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION AFFILIATED TO SNDT NAGPUR

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

ISBN :978-93-86623-61-1

Technology can individualize and customize the curriculum to match learner's developmental needs as well as personal interests. Technology may transform the educational content and motivate students towards lifelong learners.

Technology is likely to be more successful when the software, the purpose forinstruction and learning objectives matches teachers understanding of learnersneed, to memorize and respond to predetermined answers. Equally important is an appropriate matching of the levels of student's knowledge and prerequisite skills and expectations of the software.

E-learning includes information and communication technology (ICT) in education, EdTech, learning technology, multimedia learning, technology-enhanced learning (TEL), computer-based instruction (CBI), computer managed instruction, computer-based training (CBT), computer-assisted instruction or computer-aided instruction (CAI), internet-based training (IBT), flexible learning, web-based training (WBT), online education, online learning/61 virtual education, virtual learning environments (VLE; which are also called learning platforms), m-learning, and digital education. All of these terms appear in articles and reviews; the term "e-learning" is used frequently, but is variously and imprecisely defined and applied.

Understanding eLearning is simple. E-Learning is learning utilizing electronic technologies to access educational curriculum outside of a traditional classroom. In most cases, it refers to a course, program or degree delivered completely online.

Features of E-Learning:

Learning is self-paced and gives students a chance to speed up or slow down as necessary

Learning is self-directed, allowing students to choose content and tools appropriate to their differing interests, needs, and skill levels

Accommodates multiple learning stylesusing a variety of delivery methods geared to different learners; more effective for certain learners

Designed around the learner

Geographical barriers are eliminated, opening up broader education options

24/7 accessibility makes scheduling easy and allows a greater number of people to attend classes

On-demand access means learning can happen precisely when needed

Travel time and associated costs (parking, fuel, vehicle maintenance) are reduced or eliminated

Overall student costs are frequently less (tuition, residence, food, child care)

Potentially lower costs for companies needing training, and for the providers

Fosters greater student interaction and collaboration

Fosters greater student/instructor contact

Enhances computer and Internet skills

Draws upon hundreds of years of established pedagogical principles.

Benefits of e-Learning:

There are many significant advantages for the student who learns online. Here are just a few to consider:

Convenience and Portability

Courses are accessible on your schedule

Online learning does not require physical attendance

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION * NAGPUR * AFFILETED TO SNDT

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

ISBN :978-93-86623-61-1

Website :
http://www.ijello.org/volume4/IJELLv4p113-135
http://www.ijrcl.net
http://wwwm.grin.com
http://www.cedtech.net

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION
AFFILETED TO SNDT
* NAGPUR *

सद्विद्या संस्कृतम्

Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University, Ramtek

National Conference

On

Opportunities & Challenges in Higher Education:
In the light of New Education Policy - 2019
Organised by P. G. Department of Education

14th February 2020

Certificate

This is to certify that Prof./Dr./Mr./Ms. Shabana Anjum .... has participated in the National Conference, **"Opportunities & Challenges in Higher Education : In the light of New Education Policy -2019"** held on 14th February, 2020 at P. G. Department of Education, Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University, Ramtek, Nagpur, Maharashtra.

~~He~~/she has Participated/Presented/Published paper on...

PRINCIPAL
Central India Women's College of Education
Nagpur

Dr. Kirti Sadar Head, P. G. Department of Education KKSU, Ramtek.	**Dr. Lalita Chandratre** Dean, P.G. Department of Education KKSU, Ramtek.	**Dr. Rajshree Meshram** Convenor, P.G. Department of Education KKSU, Ramtek.

Central India Women's College of Education, Affileted, Nagpur

वर्ष ४८ वे | अंक ६

संस्थापक
कै. डॉ. म. बा. कुंडले

शिक्षणसमीक्षा

शैक्षणिक प्रश्नांचे मूलगामी विवेचन करणारे नियतकालिक

फाल्गुन शके १९३६ – चैत्र शके १९३७
फेब्रुवारी – मार्च २०१५

प्रधान संपादक
डॉ. बाबा नंदनपवार

सहसंपादक
डॉ. दिलीप सेनाड, डॉ. पल्लवी देशपांडे, सौ. प्रगती मानकर

AFFILETED TO SNDT
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

शिक्षणसमीक्षा

"हृदया हृदय एक जाले । ये हृदयीचे ते हृदयी घातले ।
द्वैत न मोडता केले । आपणा ऐसे अर्जुना ।।" (ज्ञा. १८-१४२१)

अंतरंग

संपादकीय/१९४

मराठी भाषा : प्राचीनता आणि अभिजातता
डॉ. राजेंद्र नाईकवाडे / १९५

आजच्या भारतीय शिक्षणातील अडथळे / प्रा. विजयकुमार पाईकराव / २००

प्रशिक्षणाचे मूल्यमापन : श्रेणीरचना प्रारुप / डॉ. अशोक म. डोळके / २०४

वर्ग अध्यापनात आरजे (रेडिओ जॉकी) तंत्रांचा वापर
डॉ. संजय जयराम निंबाळकर / २१०

संस्कृत विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलची अभिवृत्ती
कु. सीमा चिखले-माटे / २१५

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार व कार्य
डॉ. अजयकुमार भीमराव पाटील / २२०

औरंगाबाद शहरातील विवाहित व अविवाहित बी.एड्. प्रशिक्षणार्थी मुलींना येणाऱ्या तणावांचा तुलनात्मक अभ्यास / अनिता चाबुकस्वार/ २२६

पुस्तक परिक्षण - जीवनमूल्याधिष्ठित व्यक्तिमत्व : काळाची गरज
दिलीप मनोहर सेनाड / २३१

या अंकात व्यक्त झालेल्या मतांशी संपादक मंडळ सहमत असेलच असे नाही.

(अ) महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळाने या नियतकालिकास अनुदान दिले असले तरी या नियतकालिकातील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व राज्यशासन सहमत असेलच असे नाही.

(आ) या नियतकालिकास महाराष्ट्र राज्य साहित्य व संस्कृती मंडळाकडून अनुदान मिळाले आहे.

INDIA WOMEN'S COLLEGE OF ED... AFFILETED TO SNDT NAGPUR

Shilu
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

संस्कृत विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलची अभिवृत्ती

- कु. सीमा चिखले-माटे
अधिव्याख्याता, सेंट्रल इंडिया वुमेन्स कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, गोधनी, नागपूर.

प्रस्तावना

शिक्षण ही एक नैसर्गिक प्रक्रिया आहे. विकसित समाजामध्ये सफलतेने जगण्यासाठी प्रयत्नपूर्वक काही गोष्टी शिकाव्या लागणारच. मानवाने आपल्या बुद्धी सामर्थ्याच्या जोरावर तंत्र विज्ञानाचा आविष्कार केला व शोध लावले. हे सर्व पुढील पिढीत संक्रमित करण्यासाठी शिक्षणाचे संस्कार आवश्यक आहे. आधुनिक काळाची शिक्षण ही गरज बनली आहे. दैनंदिन व्यवहार ते व्यावसायिक तत्त्वे इथपर्यंत या सर्व गोष्टी शिकाव्याच लागणार. हे सर्व शिक्षण आपल्याला सामाजिक जीवनातून पुरेशा प्रमाणात मिळत नसल्यामुळे शिक्षण संस्था निर्माण करून शिक्षण देण्याची व्यवस्था करावी लागते व तेथे विद्यार्थी आपल्या शारीरिक भावात्मक व क्रियात्मक विकासाद्वारे ज्ञानप्राप्ती करतो.

अध्ययन हे नेहमी कृतीद्वारे घडत असते. अध्ययनात प्रेरणेला विशेष महत्त्व असते. प्रत्येक प्राणी जगण्यासाठी अध्ययन करीत असतो. सर्व प्राण्याचे अध्ययन सारखे असत नाही. सरावाला महत्त्व आहे कारण सरावाने अध्ययन सुधारते. अर्थात सराव दीर्घकाळ केला नाही तर विस्मरण होते. अध्ययन ही मंद गतीने घडणारी प्रक्रिया आहे. हेतूप्रधान कृती अध्ययनाने आकलन होते व त्या ज्ञानाचा उपयोग दुसऱ्या प्रकारच्या अध्ययनात होऊ शकतो. व्यक्तीने सभोवतालच्या परिस्थितीला अनुसरून स्वतः जाणीवपूर्वक स्वतःच्या वर्तनात घडवून आणलेले टिकाऊ स्वरूपाचे बदल म्हणजे अध्ययन होय. शिक्षणप्रक्रियेत अध्ययनार्थी अध्यापकाने दिलेल्या ज्ञानाचे आकलन करून व्यवहारात त्याचा उपयोग करून जीवन यशस्वी बनविण्याचा प्रयत्न करतो.

अध्यापन म्हणजे अध्ययनासाठी चेतना, मार्गदर्शन, दिग्दर्शन व प्रोत्साहन आहे. अनेक कौशल्याचा सुंदर समन्वय त्यात साधलेला असतो. विविध कौशल्य व पद्धतीचा उपयोग करून आशय सादरीकरणामार्फत अपेक्षित वर्तन बदल विद्यार्थ्यांमध्ये घडवून

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

आणण्यासाठी अध्यापक प्रयत्न करीत असतो. अध्यापक व अध्ययनार्थी यांच्यात एक प्रकारची आंतरक्रिया चालू असते. शिक्षण देणे व शिक्षण घेणे हा व्यवहार नव्हे. अध्यापनात अध्यापक काही माहिती विद्यार्थ्यांना देतो व विद्यार्थी त्याचे अध्ययन करतो. प्रश्न विचारून शंकांचे निरसन करून घेतो. अध्ययनार्थीला कृती प्रवण बनविण्याकरिता दोघांमध्ये होणारी देवाणघेवाण म्हणजे चैतन्यमय, रसरशीत, गतिमान जीवंत अशा स्वरूपाची अध्यापन प्रक्रिया होय.

देशाचा व समाजाचा विकास शिक्षणाच्या स्वरूपावर अवलंबून असतो. शिक्षणाची प्रगती व प्रतिष्ठा शिक्षकावर अवलंबून असते. राष्ट्र विकासाचे कार्य शिक्षकावर आहे. तो राष्ट्र निर्माता आहे. शिक्षकी व्यवसायही आदर्श आहे.

सद्यपरिस्थितीत शिक्षकाच्या सामाजिक दर्जा सुधारण्यासाठी बदलत्या अभ्यासक्रमातील नवविचार प्रवाहानुसार स्वतःचे अध्यापन कार्य शिक्षकांना बदलणे गरजेचे आहे. शिक्षकाचे गुणवत्तापूर्ण अध्यापन कार्य घडविण्यात शिक्षण प्रशिक्षणाच्या मोलाचा वाटा आहे. 'शिक्षक जन्मावा लागतो' ही संकल्पना बदलून प्रशिक्षणाने शिक्षक तयार करता येतो ही संकल्पना रूढ झाली आहे. शिक्षकाचे व्यक्तिमत्व विकसित, प्रभावी बनविण्यासाठी शिक्षक प्रशिक्षण आवश्यक आहे. शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयात कुशल शिक्षक बनविण्याची पूर्ण तयारी करून घेतली जाते.

अध्यापक व्यवसायात प्रवेश करण्यापूर्वी शिक्षकास पात्र शैक्षणिक अर्हता पूर्ण करण्यासाठी प्रशिक्षण घेणे आवश्यक आहे. अध्यापन कार्य सुरू करण्याच्या अगोदर जे शिक्षण दिले जाते त्यास सेवापूर्व प्रशिक्षण म्हणतात. अध्यापन विषयाची माहिती विद्यार्थ्याला समजण्यासाठी मनोवैज्ञानिक ज्ञान, शिक्षण उद्देशाची व्यवस्थित माहिती, शिकणे व शिकण्याच्या प्रक्रियेची माहिती देणे, विषयाला रोचक व सोपे बनविण्याचे ज्ञान हस्तगत करण्यासाठी तसेच आत्मविश्वास निर्माण करण्यासाठी सेवापूर्व प्रशिक्षण महत्त्वाचे आहे.

अध्यापन कौशल्य प्राप्त करण्यासाठी वर्गअध्यापनाचा सराव ही महत्त्वपूर्ण बाब आहे. त्याचप्रमाणे वर्गअध्यापनास पूर्वी सहकारी विद्यार्थ्यांवर पाठ घेण्याचे तंत्र वापरले जाते. शिक्षकाच्या अध्यापनाव्यतिरिक्तच्या जबाबदाऱ्या समजणे व विद्यार्थी समवेत विविध प्रकारच्या आंतरक्रिया करण्याची संधी प्राप्त करून देणे यासाठी प्रशिक्षणांतर्गत सेवा कालाचा अनुभव दिला जातो. मात्र वर्गअध्यापनातील गुंतागुंतीला तोंड देण्यापूर्वीच ते चांगल्या रीतीने समजून घेणे व त्याचा सुरक्षित सराव मिळावा यासाठी 'सूक्ष्म अध्यापन तंत्र' वापरले जाते. शालेय सराव पाठापूर्वी या तंत्राच्या सहाय्याने प्रशिक्षण दिले जाते.

कमी विद्यार्थी व कमी वेळात केलेले अध्यापन म्हणजे सूक्ष्म अध्यापन होय. सूक्ष्म अध्यापनात वर्गातील नेहमीची गुंतागुंत कमी करून शिक्षकाला अध्यापन सरावासाठी

वातावरण निर्माण केले जाते. आणि शिक्षकाला त्यात त्याच्या अध्यापन कार्यमानाबाबत मोठ्या प्रमाणात प्रत्याभरणही मिळते. यात एका वेळी एकच संज्ञा, संकल्पना व तत्त्व शिकविले जाते. एकावेळी एकाच कौशल्याचा सराव केला जातो. वेळ ५ मिनिटे व विद्यार्थी सुद्धा ५ ते ६ असतात. यात प्रत्याभरणाचाही महत्त्वाचा वाटा आहे. सूक्ष्म अध्यापनात प्रशिक्षणार्थी स्वतः कौशल्य आत्मसात करतो.

नियोजन - अध्यापन - प्रत्याभरण - पुनर्नियोजन - पुनर्अध्यापन - पुनर्प्रत्याभरण यामुळे कौशल्य सुधारणेला वाव मिळतो.

सूक्ष्म अध्यापन तंत्राचा उपयोग करतांना काही पायऱ्यांचा आधार घ्यावा लागतो. या पायऱ्यांना सूक्ष्म अध्यापन चक्र असेही म्हणतात. पाठ नियोजनापासून ते प्रत्याभरणापर्यंत या तंत्रांचा प्रवास सुरू असतो. एका कौशल्याचा सराव झाला की दुसऱ्या कौशल्याच्या सरावास सुरुवात होते. अशा तऱ्हेने हा प्रवास पूर्ण कौशल्य आत्मसात करेपर्यंत सुरू असतो. अध्यापन प्रभावी व परिणामकारक होण्यासाठी शिक्षकाच्या अंगी या कौशल्यांचा अंतर्भाव असणे आवश्यक आहे.

सूक्ष्म अध्यापन तंत्राकडे बघण्याची अभिवृत्ती

आपण सर्व स्वतंत्र भारताचे वासी आहोत. त्यामुळे लोकशाही राजप्रणालीत प्रत्येकाला आपले मत मांडण्याचा अधिकार आहे. व्यक्ती आपल्या भावना व समजुती व्यक्त करतो. त्यास त्याचे मत किंवा अभिवृत्ती म्हणतात. पण मते ही अस्थिर व बदलती असतात. अभिव्यक्त मते अनेकदा खऱ्या वृत्ती व मनाच्या कलाची निदर्शक असतीलच असे नाही. कित्येकदा सामाजिक प्रथा व चालीरितीच्या प्रभावामुळे वर्तनाचे बाह्य स्वरूपही मनातील मूळ भावनांपेक्षा अगदी वेगळे असते.

अध्ययन यशस्वी होणे हे विद्यार्थ्यांच्या अभिवृत्ती व अभिरूचीवर अवलंबून असते. अभिवृत्तीचा पाया म्हणजे आंतरिक प्रेरणा, संपादित केलेल्या सवयी आणि पर्यावरणाचा प्रभाव याची व्यक्तीवर बलिष्ठ छाप असते. व्यक्तीच्या भावना, विचार, ती कशी बोलते, ती कशाही परिस्थितीत कशी वागते याची ओळख अभिवृत्तीमुळे होते. व्यक्तीमधील स्नेहभावी व सोशिक अभिवृत्ती इष्ट असतात तर मित्रभावशून्य व असहिष्णु व्यक्तीला समाजात मान्यता नसते.

आजची शिक्षणप्रणाली ही बालकेंद्री आहे. 'विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास' हे या शिक्षणप्रणालीचे मुख्य उद्दिष्ट आहे. त्यासाठी तंत्रविज्ञानाच्या या युगात ज्ञानाचा विस्फोट व भविष्यातील आव्हाने यांना आत्मविश्वासाने सामोरा जाणारा शिक्षक आजच्या पिढीला हवा आहे.

सूक्ष्म अध्यापन तंत्र शिक्षकाला अध्यापनासाठी आवश्यक कौशल्याचा सराव करण्यास मदत करते. एका वेळी एकाच कौशल्यावर लक्ष केंद्रित करून त्वरित प्रत्याभरण

INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION NAGPUR
AFFILETED TO SNDT
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

देऊन चुका दुरुस्त करण्याची संधी प्रदान करते. प्रशिक्षण महाविद्यालयात अध्यापनाचा दर्जा सुधारण्यासाठी सूक्ष्म अध्यापन हे एकमेव तंत्र आहे.

बदलत्या काळानुसार, परीस्थितीनुसार व्यक्तीच्या मतात बदल पडत असतो. पूर्वी आवडणारे सूक्ष्म अध्यापन तंत्र आजही तेवढेच लोकप्रिय आहे काय हे जाणून घेण्यासाठी प्रशिक्षणार्थीची त्याच्याविषयीची अभिवृत्ती जाणून घेणे आवश्यक आहे.

संस्कृतचा वारसा पुढे चालण्यासाठी संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयाची निर्मिती केल्या गेली. संस्कृत शिकवणारा शिक्षक कसा असावा, संस्कृतचे अध्यापन कसे करावे, संस्कृत अध्यापनाच्या विविध पद्धती, संस्कृत अध्यापनाची साधने कोणती इ. प्रशिक्षण प्रशिक्षणार्थीला संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयात दिले जाते. त्याने अध्यापनाचा दर्जा सुधारतो व आदर्श शिक्षक निर्मिती केल्या जाते.

प्रस्तुत संशोधनात सर्वेक्षण पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे. प्रस्तुत संशोधनासाठी न्यादर्श निवडतांना असंभाव्य न्यादर्श पद्धतीचा अवलंब केला. संशोधनात कवि कुलगुरू विश्वविद्यालय, रामटेक अंतर्गत येणाऱ्या ५ संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील वर्ष २०१२ ते २०१३, २०१३ ते २०१४, २०१४ ते २०१५ या सत्रातील ५०० प्रशिक्षणार्थींची निवड करण्यात आली आहे.

प्रस्तुत संशोधनात प्रथम पथदर्शक अभ्यास करण्यात आला. संशोधिकेने स्वनिर्मित सूक्ष्म अध्यापन अभिवृत्ती मापिका कसोटीचा उपयोग केला. ह्या अभिवृत्ती मापन साधनामध्ये एकूण ५२ विधाने असून ३७ विधाने अनुकूल व १५ विधाने प्रतिकूल आहेत. या कसोटीत ५ घटक आहेत. या घटकांच्या आधारे लिकर्ट तंत्रानुसार ५ बिंदू श्रेणीच्या आधारे अभिवृत्ती जाणून घेण्यासाठी प्रश्नावली तयार करण्यात आली. कसोटीतील अभ्यास वस्तूला अनुकूल असणाऱ्या व प्रतिकूल असणाऱ्या विधानांना गुणभार देण्यात आला. गुणभारानुसार प्राप्तांक प्राप्त करून कायस्क्वेअर परिक्षिकेचा वापर करून प्रश्नांची सार्थकता काढण्यात आली व पुनर्चाचणी द्वारे चाचणी व पुनर्चाचणीचा सहसंबंध काढून अभिवृत्ती मापन साधनांची यथार्थता व विश्वसनीयता निश्चित करण्यात आली. कसोटी मापनाचा विश्वसनीयता गुणांक ०.८९ इतका आहे.

प्रस्तुत संशोधनात चाचणीचा वापर करून उद्दिष्टे व परिकल्पनेनुसार माहिती विश्लेषणासाठी मध्यमान, प्रमाण विचलन, टी परिक्षिका, काय स्क्वेअर परिक्षिका, सहसंबंध या प्रगत सांख्यिकीय तंत्राचा वापर करण्यात आला. त्यानुसार विश्लेषण, अर्थनिर्वचन व निष्कर्ष काढण्यात आले.

संशोधनाची उद्दिष्टे

१. संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलची अभिवृत्ती किती प्रमाणात सकारात्मक आहे याचा अभ्यास करणे.

२. संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील महिला विद्यार्थी आणि पुरुष विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलची अभिवृत्ती यात काय फरक आहे याचा शोध घेणे.

३. संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील कला शाखेतील आणि विज्ञान शाखेतील विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलची अभिवृत्ती यात काय फरक आहे याचा शोध घेणे.

४. संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील पदवीधर विद्यार्थी व पदव्युत्तर विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलची अभिवृत्ती यात काय फरक आहे याचा शोध घेणे.

निष्कर्ष

१. संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलची अभिवृत्ती सकारात्मक आहे.

२. संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील महिला विद्यार्थी व पुरुष विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलची अभिवृत्ती यात लक्षणीय फरक आढळला नाही.

३. संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील कला शाखेतील व विज्ञान शाखेतील विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलची अभिवृत्ती यात लक्षणीय फरक आढळला नाही.

४. संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील पदवीधर विद्यार्थी व पदव्युत्तर विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलची अभिवृत्ती यात लक्षणीय फरक आढळला नाही.

५. बी.एड्. अभ्यासक्रमात सूक्ष्म अध्यापन तंत्र एक उपयुक्त साधन आहे.

६. सूक्ष्म अध्यापनामुळे प्रशिक्षणार्थींमध्ये आत्मविश्वास वाढतो.

७. सूक्ष्म अध्यापनामुळे प्रशिक्षणार्थींच्या व्यक्तिमत्वाचा विकास होतो.

◆◆◆

-: लेखकांसाठी :-

१. शिक्षण समीक्षेकडे लेख पाठविताना तो डी.टी.पी. करूनच पाठवावा.

२. लेखासोबत 'लेख कुठेही प्रसिद्ध झालेला नाही' याचा आवर्जून उल्लेख करावा.

३. शिक्षण समीक्षेकडे लेख पाठविताच तो प्रसिद्धीसाठी स्वीकारला असल्याचे पत्र त्वरित मागण्याचा अनुग्रह कृपया करू नये. ही विनंती.

–संपादक

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION AFFILETED TO SNDT ★ NAGPUR ★

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

ISSN2248-

वेदनेतून संवेदना आणि संवेदनाव्दारे शिक्षण यांचे विवेचन करणारे मासिक

शिक्षण संवेदन

Regd No. MAH/MAR/29306/13/1/2006-TC No. MAH/MAR2007/19409

जानेवारी, फेब्रुवारी, मार्च, एप्रिल - २०१५ वर्ष - नववे

संस्थापक संपादक
प्राचार्य डॉ. माधव रा. गवई

कार्यकारी संपादक
डॉ. केशर जाधव
चेंबूर सर्वंकष शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, चेंबूर, मुंबई

संपादकीय मंडळ
इंग्रजी विभाग
डॉ. बी. रंगराव
प्रमुख भाषा विभाग जे. जे. टी. विश्वविद्यालय, राजस्थान
प्राचार्य डॉ. जी. बी. पाटील
निर्मला एम फाउंडेशन, कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, मुंबई.
डॉ. ललिता जोशी
प्रपाठक संस्कृत विभाग कवि कुलगुरु कालिदास विश्वविद्यालय, नागपुर

मराठी विभाग
डॉ. सुभाष खंदारे
कला व वाणिज्य महाविद्यालय, राळेगाव जि. यवतमाळ.
डॉ. शोभा कालेवाग
प्रपाठक महावीर कॉलेज वैशाली परिसर, कोल्हापुर.
डॉ. माधव पुणेकर
प्रपाठक एस. एन. डी. टी. विद्यापीठ, पुणे.

हिंदी विभाग
डॉ. भीमराव ए. गोटे
प्रपाठक राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज विद्यापीठ, नागपुर.
प्राचार्य एस. एम. पन्हाळे
जे. जे. टी. यु
जे. बी. नगर, अंधेरी (पूर्व), मुंबई

संपादकीय सल्लागार मंडळ
डॉ. निकोसे एल. आर. पुंजाभाई पटेल शिक्षणशास्त्र - महाविद्यालय, गोंदिया
डॉ. धुळे, महात्मा गांधी शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, वसरणी, नांदेड
डॉ. सज्जन थूल य. च. म. मुक्त विद्यापीठ नाशिक.

समन्वयक
सौ. वनिता सत्यविजय उबाळे

मुखपृष्ठ मांडणी - अक्षर जुळणी - स्नेहा टाईप सेटर्स
मनावर - ०२५१ - २३०१८२०
मुद्रक - भारत लिथो प्रेस, परेरा रोड, ग्रँटरोड, मुंबई
मालक / प्रकाशक प्राचार्य डॉ. माधव रा. गवई
प्रकाशन स्थळ - अनुराग प्रकाशन कल्याण शिक्षण संवेदन का मंगलमुर्ती अपार्टमेंट, रामबाग लेन नं. ४, कल्याण जनता बँकेजवळ कल्याण (पश्चिम) जि. ठाणे पिन - ४२१ ३०१.
पत्र व्यवहाराचा पत्ता : प्राचार्य डॉ. माधव रा. गवई
शिक्षण संवेदन कार्यालय, मंगलमुर्ती अपार्टमेंट, रामबाग लेन नं कल्याण जनता बँकेजवळ, कल्याण (पश्चिम) जि. ठाणे
पिन - ४२१ ३०१

मो.: ८८९८४७४२७८/ ७६६६०२०७४७
वेबसाईट : www.shikshansanvedan.org
ई मेल : shikshansanwedan@gmail.com
shikshanpravh1956@gmail.com
vanita.sonawane13@gmail.com

अंक दर महिन्याच्या एक तारखेला प्रसिध्द

अंक मूल्य रु. ४५/-
वार्षिक वर्गणी रु. ५६०/-
पंचवार्षिक वर्गणी रु. २५००/-
आजीव सदस्य व्यक्तीसाठी व संस्थेसाठी रु. ३०००
डाक खर्च रु. ६०/- (अनिवार्य)

(या मासिकात प्रसिध्द झालेल्या लेखातील विचार संपूर्ण लेखक असल्यामुळे संपादक, मुद्रक आणि प्रकाशक त्या विचाराशी सह असतीलच असे नाही)

अनुराग प्रकाशन कल्याण

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION
AFFILIATED TO SNDT

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

शिक्षण संवेदन

अंतरंग

संपादकीय ३

"using Innovative Teaching-learning Process In Creating Achievement Of Junior College Science Students In Thane City" Mrs. Sangeeta Khare...... 05

Evaluation In Education : Characteristics, Functions & Devices Dr.mrs. Urmila Dhoot...... 08

The Role Of Teacher Mentoring In Educational Reform Sasmita Nayak...... 12

Attitude Of Newly Joined Teachers Towards Their Career Mr. Subhash Shinde 17

Attitude Of Female Teachers Towards Sprictual Values In Education Dr. Kamal Gavai...... 20

An Analysis Of The Role Of Selected Service Sector In Economic Growth And Development In India Milind Moreshwar Kulkarni...... 23

प्रौढ व किशोरवयातील ताणतणाव व उपाययोजना डॉ. सुभाष वाघमारे २६

ई शिक्षण कु. गुलनास मुजावर २९

डॉ बाबासाहेब आंबेडकरांचा वैश्विक जयंती महोत्सव सौ वनिता उबाळे ३३

ठाणे जिले के आदिवासी क्षेत्र में कार्यरत केंद्रप्रमुख श्री संजय वाघ ३४

ठाणे जिल्हातील अनुसूचित जातींची शैक्षणिक स्थिती प्रा अशोकराव बहिरव ३७

माध्यमिक शाळेतील संस्कृत विषय प्रा शारदा झोड ४२

भाषा कौशल डॉ रतनी ठाकुर ४८

आजही शिक्षक प्रशिक्षणात सुक्ष्म अध्यापन तंत्र प्रा. सिमा चिखले-माटे ५०

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION
AFFILETED TO SNDT

PRINCIPAL
...al India Women's C...ge Of Education

ISSN2248-972X

आजही शिक्षक प्रशिक्षणात सूक्ष्म अध्यापन तंत्र तितकेच महत्वाचे

कु. सिमा चिखले–माटे
(अधिव्याख्याता) सेंट्रल इंडिया
वुमेन्स कॉलेज ऑफ एज्यूकेशन,
गोधनी, नागपूर

प्रस्तावना

आज शिक्षणामुळे मानवात अमुलाग्र बदल घडुन आला आहे. त्याच्या विचारात, मतात व दृष्टिकोणातही बदल झाल्याचे दिसुन येते. हे प्रगतिशील देशाचे लक्षण आहे. सुसंस्कारित नागरिकाच्या निर्मितीसाठी कलावंत शिक्षकाची आवश्यकता आज समाजाला आहे. शिक्षक प्रशिक्षण घेण्यासाठी आलेले विद्यार्थी हे उद्याचे शिक्षक आहेत. त्यांना देश घडविणारे शिल्पकार म्हटले जाते. देशाचा भविश्यकाळ शिक्षणाच्या उच्चदर्जावर अवलंबून असतो. हा उच्चदर्जा ध्येयवादी कर्तबगार व प्रामाणिक शिक्षकाच्या हातून राखला जातो. समाजनिर्मितीची जबाबदारी घेतलेला शिक्षक खरोखरच तितका समंजस व जबाबदार आहे काय आज जगभरातील शिक्षकाचा विचार केला तर 50 टक्के शिक्षकांना योग्य प्रशिक्षण दिले गेले याची प्रचिती मिळत नाही. योग्य विचारशैली कल्पकता आणि विद्यार्थ्यांना घडविण्याची तळमळ खऱ्या अर्थाने कमी शिक्षकात आढळते. याकरिताच शिक्षक प्रशिक्षणाचा कालखंड अधिक महत्वाचा समजला जातो.

सेवांतर्गत प्रशिक्षण

आज ज्ञानाचे क्षेत्र मोठयाप्रमाणात विस्तृत झाले आहे. बदलेली परिस्थिती विज्ञानाचा विकास व नवीन आव्हाने शिक्षकांसमोर आहे. अध्यापनाच्या क्षेत्रात नवीन कल्पना नवे प्रयोग व नवी साधने इ. बाबत शिक्षकाला सतर्क रहावे लागते. संगणकाच्या युगातील विद्यार्थी संपुर्ण जगाशी जोडला गेला आहे. तेव्हा त्याच्या प्रश्नांना उत्तर देण्यासाठी शिक्षक ही तेवढा कुशल हवा यासाठी शिक्षकाचे ज्ञान व व्यावसायिक कौशल्य पुर्णपणे अद्यावत ठेवण्यासाठी आणि त्याची कार्यक्षमता व पैशाची बांधिलकी वाढविण्यासाठी सेवा काळात जे शिक्षण दिले जाते त्यास सेवांतर्गत प्रशिक्षण म्हणतात. जिल्हा स्तर, राज्य स्तर तथा राष्ट्रिय प्रशिक्षण संस्था त्याच प्रमाणे एन. सी.इ.आर.टी. एन.सी.टी. इ. स्वयंसेवी संस्था व विविध विषयाच्या संस्था द्वारा सेवा काळातील शिक्षकांसाठी विविध प्रशिक्षणाचे आयोजन केले जाते. त्यामुळे शिक्षकाचा नविन ज्ञानाशी परिचय होतो. शिक्षक उत्साही बनतो व आत्मविश्वासाने अध्यापन कार्य यशस्वीरित्या पारपाडतो.

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION
AFFILETED TO SNDT
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

सेवापूर्व प्रशिक्षण

अध्यापक व्यवसायात प्रवेश करण्यापूर्वी शिक्षकास पात्र शैक्षणिक अर्हता पूर्ण करण्यासाठी प्रशिक्षण घेणे आवश्यक आहे. अध्यापन कार्य सुरू करण्याच्या अगोदर जे शिक्षण दिले जाते त्यास सेवापूर्व प्रशिक्षण म्हणतात. अध्यापन विषयाची माहिती विद्यार्थाला समजण्यासाठी मनोवैज्ञानिक ज्ञान, शिक्षण उददेशाची व्यवस्थित माहिती, शिकणे व शिकण्याच्या प्रकियेची माहिती देणे, विषयाला रोचक व सोपे बनविण्याचे ज्ञान हस्तगत करण्यासाठी तसेच आत्मविष्वास निर्माण करण्यासाठी सेवापूर्व प्रशिक्षण महत्वाचे आहे.

सूक्ष्म अध्यापन तंत्र

वर्ग अध्यापनाचे कार्य गुंतागुतिचे आहे. अध्यापनाच्या कार्यात अनेक लहान लहान कृतीचा समावेश झालेला दिसतो. अनेक कृतीचा दक्षतापुर्वक अवलंब त्याला परिणामकारक अध्यापनासाठी करावा लागतो. त्यामुळे एकाच घटक कौशल्यावर त्याला लक्ष केंद्रित करता येत नाही. म्हणुनच एकाच घटक कौशल्यावर लक्ष केंद्रित करणारा सरावाचा मार्ग स्विकारणे अधिकच आवश्यक होऊन बसते. आपल्या व्यावसायिक क्षेत्रात प्रगती करण्यासाठी अध्यापन कौशल्याचे अध्ययन करण्यास प्रवृत्त करणारे व उपकमशिलता निर्माण करणारे तंत्र जर त्याला मिळाले तर अध्यापन कौशल्यात सारखी सुधारणा होत राहिल.

वर्ग अध्यापनातील गुंतागुतिला तोंड देण्यापुर्वीच ते चांगल्यारितीने समजुन घेणे व त्याचा सुरक्षित सराव मिळावा यासाठी ' सूक्ष्म अध्यापन तंत्र ' वापरले जाते. शालेय सराव पाठापूर्वी या तंत्राच्या सहाय्याने प्रशिक्षण दिले जाते. शिक्षक प्रशिक्षणातील महत्वाचा घटक समजल्या जाणारे सुक्ष्म अध्यापन तंत्र याचा अर्थ सुक्ष्म व अध्यापन या दोन शब्दांना मिळुण सुक्ष्म अध्यापन हा जोड शब्द तयार झाला आहे. याचाच शब्दशः अर्थ सुक्ष्म प्रमाणात केलेले अध्यापन असा होतो.

कमी विद्यार्थी व कमी वेळात केलेले अध्यापन म्हणजे सुक्ष्म अध्यापन होय. सुक्ष्म अध्यापनात वर्गातील नेहमी ची गुंतागुंत कमी करून शिक्षकाला अध्यापन सरावासाठी वातावरण निर्माण केले जाते. आणि शिक्षकाला त्यात त्याच्या अध्यापन कार्यमानाबाबत मोठया प्रमाणात प्रत्याभरण ही मिळते. यात एका वेळी एकाच सज्ञा, संकल्पना व तत्व शिकविले जाते. एका वेळी एकाच कौशल्याचा सराव केला जातो वेळ 5 मिनीट व विद्यार्थी सुदधा 5 ते 6 असतात. यात प्रत्याभरणाचाही महत्वाचा वाटा आहे. सूक्ष्म अध्यापनात प्रशिक्षणार्थी स्वतः कौशल्य आत्मसात करतो.

नियोजन–अध्यापन–प्रत्याभरण–पुर्न नियोजन–पुर्न अध्यापन–पुर्न प्रत्याभरण यामुळे कौशल्य सुधारणेला वाव मिळतो.

सूक्ष्म अध्यापनाची वैशिष्टे

1) सूक्ष्म अध्यापनात एकच सज्ञा, तत्व

INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION NAGPUR AFFILETED TO SNDT

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

व संकल्पना शिकवली जाते.

2) सूक्ष्म अध्यापनात एका वेळी एकाच कौशल्याचा विकास केला जातो.

3) सूक्ष्म अध्यापन कौशल्याच्या प्रस्तूतीकरणासाठी 5 मिनीटे दिली जातात.

4) सूक्ष्म अध्यापनात 5 ते 6 विद्यार्थी असतात.

5) स्वतः अध्यापन कौशल्य आत्मसात करणे हे सूक्ष्म अध्यापनाचे प्रमुख उदिदष्ट आहे.

6) सूक्ष्म अध्यापनात प्रत्याभरणाची सोय असते.

7) सूक्ष्म अध्यापनात पुर्नअध्यापनातुन त्वरित सुधारणेला वाव मिळतो.

8) सूक्ष्म अध्यापनात आदर्शीकरणातुन अध्यापना बदलचा अवबोध तयार होतो.

9) सूक्ष्म अध्यापनात नवनिर्मितीला व संशोधनाला वाव आहे.

सूक्ष्म अध्यापनाच्या पायऱ्या

सूक्ष्म अध्यापन तंत्राचा उपयोग करतांना काही पायऱ्यांचा आधार घ्यावा लागतो. या पायऱ्यांना सूक्ष्म अध्यापन चक्र असे ही म्हणतात. पाठ नियोजनापासुन ते प्रत्याभरणा पर्यंत या तंत्राचा प्रवास सुरू असतो. एका कौशल्याचा सराव झाला की दुसऱ्या कौशल्याच्या सरावास सुरूवात होते अश्या तऱ्हेने हा प्रवास पूर्ण कौशल्य आत्मसात करत पर्यंत सुरू असतो. अध्यापन प्रभावी व परिणामकारक होण्यासाठी शिक्षकाच्या अंगी या कौशल्यांचा अंतर्भाव असणे आवश्यक आहे.

कौशल्याचे उदबोधन :–

प्रशिक्षणार्थीसाठी सूक्ष्म अध्यापन तंत्र नविन असल्यामुळे त्याच्या विषयी पुर्ण माहिती प्रशिक्षणार्थींना देणे आवश्यक आहे. यामधे प्रत्येक कौशल्याची सैद्धातिक पार्श्वभुमी, कौशल्याचे महत्व, कौशल्याचे घटक, अपेक्षित शिक्षण वर्तन, पाठ नियोजन याविषयी सविस्तर माहिती सांगितली जाते. अधिव्याख्याता स्वतः प्रत्येक कौशल्याचे उदबोधन करतो.

दिग्दर्शन :–

प्रशिक्षणार्थी सूक्ष्म अध्यापन तंत्र समजुन घेतो. सर्व घटक लक्षात घेवुन कौशल्याचा उपयोग कसा करायचा हे जाणुन घेण्यासाठी एखाद्या प्रशिक्षणार्थीला पाठ घ्यायला सांगुण त्यावर चर्चा केली जाते व प्रशिक्षणाथी आपल्या शंकांचे निरसन करूण घेतो. स्वतःचा पाठ तयार करायला शिकतो मदतीसाठी शिक्षक असतातच त्यामुळे कौशल्य लवकर आत्मसात करतात.

पाठ नियोजन :–

प्रशिक्षणार्थी आपल्या अध्यापन विषयातील अभ्यासकमानुसार प्रत्येक कौशल्याला अनुरुप असा आषय निवडुन कौशल्याचे घटक निवडुन पाठ नियोजन

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION
AFFILETED TO SNDT
* NAGPUR *

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

केले जाते. पाठ नियोजन योग्य किंवा नाही याचे मार्गदर्शन करूण सुधारणा केली जाते व अंतिम नियोजन तयार करूण अध्यापनाची तयारी केली जाते.

अध्यापन :–

पाठाचे नियोजन केल्यानंतर प्रशिक्षणार्थी कौशल्याचा सराव करतात. इतर सहकारी त्यांचे विद्यार्थी म्हणुन सहभाग घेतात. काही विद्यार्थी निरीक्षण करतात. पाच ते सात मिनीटे अध्यापन केले जाते. कौशल्य योग्य प्रकारे आत्मसात करण्याच्या दृष्टिने अध्यापन केले जाते.

प्रत्याभरण :–

अध्यापन झाल्यावर स्वतः विद्यार्थ्याला कौशल्याचे कोणते घटक योग्य प्रकारे अभिव्यक्त झाले, कोठे सुधारणा हवी आहे याबददल स्व प्रत्याभरणाची संधी तसेच सहकारी विद्यार्थ्याचे प्रत्याभरण त्याच प्रमाणे ऑडिवो टेप , व्हिडिओ टेपचा वापर करूण नेमकेपणाने पाठात काय घडते याचे प्रत्याभरण देता येते.

पुर्न नियोजन :–

अध्यापन झाल्यानंतर प्रत्याभरणात मिळालेल्या सुचनानुसार नियोजनात काही सुधारणा आवश्यक असल्यास तर ती करूण पुर्ननियोजन केले जाते. चुकांची दुरूस्ती होते. कौशल्य आत्मसात करण्यास मदत होते.

पुर्न अध्यापन :–

अध्यापनात लक्षात आलेल्या चुका सुधारण्याचे लक्षात ठेवुन पुन्हा त्या पाठाचे अध्यापन केले जाते. आवश्यक असल्यास विद्यार्थ्यांचा गट बदलवून पुर्न अध्यापनाचा सराव दिला जातो. त्यामुळे शिकविणाऱ्याला तोचतोपणा वाटत नाही.

पुर्न प्रत्याभरण :–

पुर्न अध्यापनावर विद्यार्थी स्वतः सहकारी व प्राध्यापक प्रत्याभरण देतात. कोणकोणत्या बाबतीत सुधारणा आवश्यक तसेच अपेक्षित आहे याची जाणीव करूण दिली जाते.

सूक्ष्म अध्यापन कौशल्य

1) प्रस्तावना कौशल्य

2) फलक लेखन कौशल्य

3) स्पष्टिकरण कौशल्य

4) चेतकाची विविधता कौशल्य

5) प्रश्न कौशल्य

6) चिकित्सात्मक प्रश्न कौशल्य

7) प्रबलन कौशल्य

8) प्रकट वाचन कौशल्य

9) वर्ग व्यवस्थापन कौशल्य

10) गट चर्चेला मार्गदर्शन देण्याचे कौशल्य

11) शोध अध्ययनाला मार्गदर्शन कौशल्य

12) सृजनशिलतेला उत्तेजन देण्याचे कौशल्य

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION * NAGPUR * AFFILETED TO SNDT

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

13) दिगदर्शन कौशल्य

14) कौशल्य एकात्मता

सूक्ष्म अध्यापनात ही महत्वाची कौशल्ये असून यांचा सराव अधिक प्रमाणात केला जातो.

सूक्ष्म अध्यापनाचे फायदे

• सूक्ष्म अध्यापनातून सुरक्षित सराव मिळतो.

• सूक्ष्म अध्यापन हे विशिष्ट अध्यापन कौशल्यावर लक्ष केंद्रित करण्याचे साधन आहे.

• सूक्ष्म अध्यापन हे एक उत्तम प्रशिक्षण तंत्र आहे.

• सूक्ष्म अध्यापनात प्रत्याभरणातुन त्वरित सुधारणेला वाव असतो.

• सूक्ष्म अध्यापनात आदर्शिकरणातुन अध्यापना बाबतचा अवबोध तयार होतो.

• सूक्ष्म अध्यापनातून नवनिर्मितीला व संशोधनाला वाव आहे.

• सूक्ष्म अध्यापनात कौशल्याचा भरपूर सराव झाल्यामुळे आत्मविश्वास निर्माण होतो.

• प्रशिक्षणार्थीच्या स्व–व्यक्तिमत्वाचा विकास होतो.

• प्रशिक्षणार्थीला सूक्ष्म अध्यापनात येणाऱ्या समस्या सोडवता येतात.

संशोधनाची उद्दिष्टे

1) संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलची

अभिवृत्ती किती प्रमाणात सकारात्मक आहे याचा अभ्यास करणे.

2) संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील महिला विद्यार्थी आणि पुरुष विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म

अध्यापन तंत्राबद्दलची अभिवृत्ती यात काय फरक आहे याचा शोध घेणे.

3) संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील कला शाखेतील आणि विज्ञान शाखेतील विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलची अभिवृत्ती यात काय फरक आहे याचा शोध घेणे.

4) संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील पदवीधर विद्यार्थी व पदव्युत्तर विद्यार्थी शिक्षकाची

सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलची अभिवृत्ती यात काय फरक आहे याचा शोध घेणे.

संशोधन पध्दती

प्रस्तूत संशोधनात सर्वेक्षण पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे. प्रस्तूत संशोधनासाठी न्यादर्श निवडतांना असंभाव्य न्यादर्श पद्धतीचा अवलंब केला. संशोधनात कविकुलगुरू विश्वविद्यालय रामटेक अंतर्गत येणाऱ्या 5 संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील वर्ष 2012 ते 2013,

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION * NAGPUR * AFFILETED TO SNDT

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

2013 ते 2014, 2014 ते 2015 या सत्रातील 500 प्रशिक्षणार्थींची निवड करण्यात आली आहे.

प्रस्तूत संशोधनात प्रथम पथदर्शक अभ्यास करण्यात आला. संशोधिकेने स्वनिर्मित सूक्ष्म अध्यापन अभिवृत्ती मापिका कसोटीचा उपयोग केला. हया अभिवृत्ती मापन साधनामध्ये एकुण 52 विधाने असून 37 विधाने अनुकुल व 15 विधाने प्रतिकुल आहेत. या कसोटीत 5 घटक आहेत. या घटकांच्या आधारे लिकर्ट तंत्रानुसार 5 बिंदू श्रेणीच्या आधारे अभिवृत्ती जाणून घेण्यासाठी प्रश्नावली तयार करण्यात आली. कसोटीतील अभ्यास वस्तूला अनुकुल असणाऱ्या व प्रतिकुल असणाऱ्या विधानांना गुणभार देण्यात आला. गुणभारानुसार प्राप्तांक प्राप्त करून कायस्क्वेअर परिक्षिकेचा वापर करून प्रश्नांची सार्थकता काढण्यात आली व पुर्नचाचणी पद्धती दवारे चाचणी व पुर्नचाचणीचा सहसंबंध काढुन अभिवृत्ती मापन साधनांची यथार्थता व विश्वसनियता निश्चित करण्यात आली. कसोटी मापनाचा विश्वसनियता गुणांक 0.89 इतका आहे.

त्यानुसार संशोधनात चाचणीचा वापर करून उदिदष्टे व परिकल्पनेनुसार माहिती विश्लेषणासाठी मध्यमान, प्रमाण विचलन , 'ज' परिक्षिका , काय स्क्वेअर परिक्षिका, सहसंबंध या प्रगत सांख्यिकिय तंत्राचा वापर करण्यात आला त्यानुसार विश्लेषन, अर्थनिर्वचन व निष्कर्ष काढण्यात आले.

निष्कर्ष

संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलची अभिवृत्ती सकारात्मक आहे.

संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील महिला विद्यार्थी व पुरूष विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबददची अभिवृत्ती यात लक्षणीय फरक आढळला नाही.

संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील कला शाखेतील व विज्ञान शाखेतील विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलची अभिवृत्ती यात लक्षणीय फरक आढळला नाही.

संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील पदवीधर विद्यार्थी व पदव्युत्तर विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलची अभिवृत्ती यात लक्षणीय फरक आढळला नाही.

बी.एड अभ्यासक्रमात सूक्ष्म अध्यापन तंत्र एक उपयुक्त साधन आहे.

सूक्ष्म अध्यापनामुळे प्रशिक्षणार्थीमध्ये आत्मविश्वास वाढतो.

सूक्ष्म अध्यापनामुळे प्रशिक्षणार्थींच्या व्यक्तिमत्वाचा विकास होतो.

सूक्ष्म अध्यापनामुळे प्रशिक्षणार्थी अध्यापन कौशल्ये आत्मसात करण्यात यशस्वी होतो.

शिक्षकाच्या अध्यापनावर वर्गातील संपूर्ण विद्यार्थ्यांचेच नव्हेतर संपूर्ण देशाचे भविश्य अवलंबुन आहे. अध्यापकाच्या अंगी

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION
AFFILETED TO SNDT
NAGPUR

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

आवश्यक कौशल्याचा अंतर्भाव असणे आवश्यक आहे. तेव्हाच अध्यापन प्रभावी व यशस्वी होईल. शिक्षक प्रशिक्षणात घेतले जाणारे सूक्ष्म अध्यापन तंत्र एक प्रभावी माध्यम आहे ज्यादवारे योग्य व कौशल्यपूर्ण शिक्षक तयार करण्यास मदत होईल हा प्रशिक्षणातील अत्यंत महत्वपूर्ण भाग आहे. काळानुरूप अनेक परिवर्तन घडुन आले पण आजही प्रशिक्षणात सूक्ष्म अध्यापन तंत्र तितकेच लोकप्रिय आहे. तेव्हा सूक्ष्म अध्यापन तंत्राचे महत्त्व जाणुन संपूर्ण विद्यार्थी शिक्षकास त्याची सक्ती करावी तेव्हाच देशाच्या विकासात शिक्षकाचे योगदान महत्वाचे ठरेल.

सभासदांसाठी अत्यावश्यक सुचना

- वार्षिक सभासद वर्गणी रू. 560 + पोस्टल चार्जेस रू. 60 म्हणजे एकूण 620 रूपये रोख /धनादेश /डिमांड ड्राफ्ट ने पाठवावेत.
- डिमांड ड्राफ्ट / धनादेश फक्त शिक्षण संवेदन नावानेच पाठवावा.
- कृपया मनीऑर्डर पाठवू नये.
- सभासद झाल्यावरच लेख, शोधनिबंध स्वीकारले जातील.
- लेख, शोधनिबंध (पी.एच्. डी. साठी अथवा ए.पी.आय. साठी) प्रत्येकी रूपये 1500 / — ना परतावा.
- आपण दिलेल्या पत्त्यावरच अंक साध्या पोस्टाने पाठवण्यात येतील.
- पोस्टातुन अंक गहाळ झाल्यास समन्वयक जबाबदार राहणार नाही.
- वार्षिक सभासद वर्गणीचा कालावधी संपल्यावर आपले सभासदत्व आपोआप रद्द होईल.
- आपले लेख शिक्षण संवेदनला ई मेल करताना पी.डी.एफ. फाईल्स पाठवू नयेत.
- पी.डी.एफ. फाईल्स ऐवजी मायक्रोसॉफ्ट वर्डमध्ये टाईप केलेल्या ओपन फाईल्स पाठवाव्यात.

कृपया शिक्षण संवेदन मासिकात मराठी लेख पाठविताना आकृती, Gist TT किंवा कृती देव फॉन्ट मध्ये किंवा टाईप करावा. व त्यासोबत फॉन्टस पाठवा.

संपादक

ई मेल : shikshansanvedan@gmail.com
shikshanpravh1956@gmail.com
vanita.sonawane13@gmail.com

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION * NAGPUR * AFFILETED TO SNDT

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

भारतीय शिक्षण

महाराष्ट्र भारतीय शिक्षण मंडळ

मूल्य रु: २०

COLLEGE OF EDUCATION
AFFILETED TO SNDT
NAGPUR

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

-अनुक्रमणिका-

			पृष्ठ क्र.
गुरुवाणी	:-	सौ.अलका पठारकर	४
संपादकीय	:-	डॉ.वामन गोगटे	६
वाचक लिहितात	:-	डॉ.दत्तात्रय तापकीर	८
नाशिक नगरीचे भूषण 'श्री.उमेश पाडेकर'	:-	श्री.कुणाल जोशी	९
शिक्षक बदलला तर शिक्षण बदलेल	:-	श्री.दिलीप बेतकेकर	११
डेरेदार ज्ञानवृक्ष: १८ व्या शतकातील भारतीय शिक्षण	:-	डॉ.एम.डी.पवार	१४
दूर शिक्षण - एक परिचय	:-	प्रा.भाऊसाहेब देवकाते	२१
शिक्षणशास्त्र - महत्त्वाची पण दुर्लक्षित ज्ञानशाखा	:-	डॉ.अजयकुमार पाटील	२५
स्त्री शिक्षण - समाजाची गरज	:-	कु.रुपाली आडसुळे	२९
मानसिक आरोग्य - एक समस्या	:-	डॉ.रेणू बायस्कर	३३
नोंदी	:-	डॉ.सुरेश मधुरे	३६
संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील शिक्षक शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थी शिक्षकाचा सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलच्या अभिवृत्तींचा अभ्यास	}	कु.सीमा चिखले-माटे	३८
बिलोली तालुक्यातील वरिष्ठ महाविद्यालयातील मुलींचा विविध खेळामध्ये कमी सहभागाची कारणे एक अभ्यास	}	प्रा.मोहसीन पाशा	४४
समाजपोषित विद्यामंदिरांची मांदियाळी	:-	श्री.मुकुल कानिटकर	४८
माझे मत	:-	श्री.रमेश परांजपे	५०

भारतीय शिक्षण मासिकाचा सप्टेंबर २०१५ चा अंक हा

कै.मधुकर सदाशिव पेठे स्मृती अंक म्हणून प्रकाशित होणार आहे.

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION * NAGPUR * AFFILETED TO SNDT

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील शिक्षक शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थी शिक्षकाचा सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलच्या अभिवृत्तींचा अभ्यास

कु.सीमा चिखले-माटे, नागपूर, मो.नं.९८२३०४५४१०, मार्गदर्शक - डॉ.शोभा कडू,

प्रस्तावना :-

शिक्षण प्रगतिशील देशाचे लक्षण आहे. एका व्यक्तीचा नव्हे तर समाजाचा, देशाचा कायापालट करण्याचे सामर्थ्य, अदभुत शक्ती शिक्षणात आहे. आज शिक्षण हेच प्रगतीकडे नेणारे शस्त्र आहे. तेव्हा शिक्षणक्षेत्राकडे विशेष लक्ष पुरविणे काळाची गरज आहे. आजचे विद्यार्थी उद्याचे सुजाण व सुसंस्कारित नागरिक होणार आहेत. सद्यःस्थितीतील शिक्षणाचा आढावा घेतल्यास शिक्षणाचा दर्जा खालावलेला आहे असे निदर्शनास येते. शिक्षण क्षेत्रातील त्रुटी व शिक्षकाच्या व्यक्तिमत्त्वातील उणिवा याचाच हा परिणाम आहे असे म्हणण्यास हरकत नाही. शिक्षणाचा दर्जा सुधारण्यासाठी बदलत्या अभ्यासक्रमातील नवविचार प्रवाहानुसार स्वतःचे अध्यापनकार्य शिक्षकांना बदलणे गरजेचे आहे.

आजच्या शिक्षणाचे प्रमुख ध्येय विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास हे आहे. विद्यार्थी शिक्षणप्रणालीच्या केंद्रस्थानी आहे. विद्यार्थ्याला काय हवे आहे हे जाणून त्याच्या आवडी, इच्छा व क्षमता यानुसार शिक्षण द्या म्हणजे तो योग्य ज्ञान ग्रहण करेल. तेव्हा आदर्श शिक्षक तयार करणारे शिक्षक शिक्षण कार्यक्रम राबवणे ही काळाची गरज आहे. अध्यापन प्रभावी व परिणामकारक होण्यासाठी सूक्ष्म अध्यापन तंत्राचा उपयोग करणे योग्य आहे किंवा नाही हे पाहणे आवश्यक आहे. अध्यापन कौशल्य आत्मसात करण्याचे एक प्रभावी तंत्र म्हणजे सूक्ष्म अध्यापन जे शिक्षकाला त्याचे व्यक्तिमत्त्व प्रभावी बनविण्यासाठी मदत करते. शिक्षणार्थीची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलची अभिवृत्ती जाणून घेतल्यास त्यानुसार त्याची उपयुक्तता ठरविण्यात येईल व हे प्रभावी अध्यापनाच्या दृष्टीने महत्त्वाचे आहे.

संशोधनाची आवश्यकता :-

सेवापूर्व शिक्षणात शिक्षणार्थीला अध्यापन कार्य शिकवण्यासाठी सूक्ष्म अध्यापन, अभिरूपता पाठ व सरावपाठ यांचा समावेश केला जातो. सरावपाठ सुरू होण्यापूर्वी विद्यार्थी शिक्षकांना विविध सूक्ष्म अध्यापन कौशल्याचा सराव दिला जातो. या कौशल्याचा उपयोग शालेय सरावपाठात व नंतर भावी आयुष्यात प्रत्यक्ष अध्यापन करताना होतो. सूक्ष्म अध्यापन कौशल्य आत्मसात केल्याशिवाय तो पूर्णपणे शिक्षक होऊ शकणार नाही, असे प्रत्येकच शिक्षकाला वाटते. केवळ आपल्या अभ्यासक्रमात समाविष्ट केलेला आहे म्हणून उपयुक्त आहे की प्रत्यक्ष व्यवहारात, अनुभवात यापेक्षा वेगळे काही आढळून येते का हेसुद्धा पाहणे आवश्यक आहे.

संशोधनाचे महत्त्व :-

अध्यापन प्रभावी व परिणामकारक होण्यासाठी सूक्ष्म अध्यापन तंत्राचा उपयोग करणे योग्य आहे किंवा नाही हे पाहणे आवश्यक आहे. अध्यापन कौशल्ये आत्मसात करण्याचे एक प्रभावी तंत्र म्हणजे सूक्ष्म अध्यापन.जे शिक्षकाला त्याचे व्यक्तिमत्त्व प्रभावी बनविण्यासाठी मदत करते. शिक्षणार्थीची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलची अभिवृत्ती जाणून घेतल्यास त्यानुसार त्याची उपयुक्तता ठरविण्यात येईल. हे प्रभावी अध्यापनाच्या दृष्टीने महत्त्वाचे आहे.

संशोधन समस्या :-

संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयीन शिक्षक शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थी शिक्षकाचा सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलच्या अभिवृत्तीचा अभ्यास

संशोधनाची उद्दिष्टे :-

१. संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थी

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION ★ NAGPUR ★ AFFILETED TO SNDT

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

शिक्षकाच्या सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलच्या अभिवृत्तीचा अभ्यास करणे.

२. संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थिनी आणि विद्यार्थी शिक्षकाच्या सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलच्या अभिवृत्तीतील फरकाचा शोध घेणे.

३. संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील कला शाखेतील आणि विज्ञान शाखेतील विद्यार्थी शिक्षकाच्या सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलच्या अभिवृत्तीतील फरकाचा शोध घेणे.

४. संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील पदवीधर विद्यार्थी व पदव्युत्तर विद्यार्थी शिक्षकाच्या सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलच्या अभिवृत्तीतील फरकाचा शोध घेणे.

परिकल्पना :-

१. संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राकडे पाहण्याची अभिवृत्ती सकारात्मक आहे.

२. विद्यार्थिनी व विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलच्या अभिवृत्तीत लक्षणीय फरक नाही.

३. कला शाखेतील व विज्ञान शाखेतील विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलची अभिवृत्ती यात लक्षणीय फरक नाही.

४. पदवीधर विद्यार्थी व पदव्युत्तर विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलची अभिवृत्ती यात लक्षणीय फरक नाही.

संशोधनाची व्याप्ती :-

कविकुलगुरू कालिदास विश्वविद्यालयांतर्गत येणाऱ्या संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थी शिक्षक ही संशोधनाची व्याप्ती आहे.

संशोधनाची मर्यादा :-

१. प्रस्तुत संशोधन कविकुलगुरू कालिदास विश्वविद्यालय रामटेक अंतर्गत येणाऱ्या संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयापुरते मर्यादित आहे.

२. प्रस्तुत संशोधन कविकुलगुरू कालिदास विश्वविद्यालय अंतर्गत येणाऱ्या संस्कृत शिक्षण महाविद्यालयात शिकणाऱ्या विद्यार्थ्यांपुरते मर्यादित आहे.

३. प्रस्तुत संशोधनात सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलच्या अभिवृत्तीचाच विचार करण्यात आला आहे.

४. प्रस्तुत संशोधन कविकुलगुरू कालिदास विश्वविद्यालय अंतर्गत येणाऱ्या संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयात शिकणाऱ्या ५०० विद्यार्थ्यांपुरते मर्यादित आहे.

जनसंख्या व न्यादर्श :-

प्रस्तुत संशोधनात कविकुलगुरू कालिदास विश्वविद्यालय रामटेक अंतर्गत येणाऱ्या ५ संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील ५०० शिक्षणार्थींचा समावेश करण्यात आला आहे.

संशोधन पद्धती :-

प्रस्तुत संशोधनात सर्वेक्षण पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे.

संशोधनाची कार्यवाही :-

प्रस्तुत संशोधनासाठी न्यादर्श निवडताना असंभाव्य न्यादर्श पद्धतीचा अवलंब केला. संशोधनात कविकुलगुरू कालिदास विश्वविद्यालय रामटेक अंतर्गत येणाऱ्या ५ संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील वर्ष २०१२ ते २०१३, २०१३ ते २०१४, २०१४ ते २०१५ या सत्रातील ५०० प्रशिक्षणार्थींची निवड करण्यात आली आहे.

सूक्ष्म अध्यापन अभिवृत्ती मापिका :-

प्रस्तुत संशोधनात संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलची अभिवृत्ती जाणून घेण्यासाठी संशोधिकेने

स्वनिर्मित सूक्ष्म अध्यापन अभिवृत्ती मापिकेचा उपयोग केला. ह्या अभिवृत्ती मापन साधनामध्ये एकूण ५२ विधाने असून ३७ विधाने अनुकूल व १५ विधाने प्रतिकूल आहेत. या कसोटीत ५ घटक आहे. या घटकांच्या आधारे लिकर्ट तंत्रानुसार ५ बिंदूश्रेणीच्या आधारे अभिवृत्ती जाणून घेण्यासाठी प्रश्नावली तयार करण्यात आली. कसोटीतील अभ्यासवस्तूला अनुकूल असणाऱ्या व प्रतिकूल असणाऱ्या विधानांना गुणभार देण्यात आला. गुणभारानुसार प्राप्तांक प्राप्त करून कायस्क्वेअर परीक्षिकेचा वापर करून प्रश्नांची सार्थकता काढण्यात आली व पुनर्चाचणी पद्धतीद्वारे चाचणी व पुनर्चाचणीचा सहसंबंध काढून अभिवृत्ती मापन साधनांची यथार्थता व विश्वसनीयता निश्चित करण्यात आली.

पथदर्शक अभ्यास :-

संशोधिकेने १०० प्रशिक्षणार्थीवर पथदर्शक अभ्यास केला व स्वनिर्मित सूक्ष्म अध्यापन अभिवृत्ती मापिका तयार केली. आवश्यक माहिती या कसोटीद्वारे गोळा करण्यात आली. कसोटीतील अभ्यासवस्तूला अनुकूल व प्रतिकूल असणाऱ्या विधानांना गुणभार देण्यात आला. या गुणभारानुसार प्राप्तांक प्राप्त करून कायस्क्वेअर परीक्षिकेचा वापर करून प्रश्नांची सार्थकता काढण्यात आली. हीच चाचणी काही दिवसांनी त्याच १०० प्रशिक्षणार्थींना देण्यात आली व पुनर्चाचणी पद्धतीद्वारे चाचणी व पुनर्चाचणीमधील सहसंबंध काढून चाचणीची विश्वसनीयता व वैधता काढण्यात आली. मापिकेचा विश्वसनीयता गुणांक ०.८९ इतका आहे.

सांख्यिकीय तंत्र :-

प्रस्तुत संशोधनात माहिती विश्लेषणासाठी मध्यमान, प्रमाण विचलन, परीक्षिका, काय स्क्वेअर परीक्षिका सहसंबंध या प्रगत सांख्यिकीय तंत्रांचा वापर करण्यात आला.

परिकल्पना :- १ संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राकडे पाहण्याची अभिवृत्ती सकारात्मक आहे हे दर्शविणारी सारणी

सारणी क्र.१

अ. क्र.	घटकांची नावे	मध्यमान	प्रमाण-विचलन
अ)	अध्यापन कौशल्यातून ज्ञानप्राप्ती	२९.६१	३.५५
ब)	सूक्ष्मअध्यापन तंत्र	३७.२१	५.६८
क)	अध्यापन सरावाने कौशल्यप्राप्ती	४२.१९	४.३५
ड)	अध्यापन प्रक्रियेची परिणामकारकता	४१.२६	४.५०
इ)	अभिवृत्ती आणि व्यक्तिगत भावना	४८.८७	१०.११

अ) अध्यापन कौशल्यातून ज्ञानप्राप्ती :-

सूक्ष्म अध्यापन अभिवृत्ती मापिका कसोटीतील 'अध्यापन कौशल्यातून ज्ञानप्राप्ती' या घटकाचा विचार करता मिळालेले मध्यमान = २९.१६ एवढे आहे. मिळालेला प्रतिसाद निघालेल्या मध्यमानानुसार चांगला आहे. तसेच प्रमाणविचलन = ३.५५ इतके आहे. प्रमाणविचलन कमी असल्यामुळे विद्यार्थ्यांचा गट एकजिनसी असून त्यात जवळपास सारखाच अभिवृत्तीचे विद्यार्थी आहेत. याचाच अर्थ संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राकडे पाहण्याची अभिवृत्ती सकारात्मक आहे.

ब) सूक्ष्म अध्यापन तंत्र :-

सूक्ष्म अध्यापन अभिवृत्ती मापिका कसोटीतील 'सूक्ष्मअध्यापन तंत्र' या घटकाचे मध्यमान = ३७.२१ एवढे आहे. मिळालेला प्रतिसाद निघालेल्या मध्यमानानुसार चांगला आहे. तसेच प्रमाणविचलन = ५.६८ इतके आहे. प्रमाणविचलन कमी असल्यामुळे विद्यार्थ्यांचा गट एकजिनसी असून त्यात जवळपास

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION * NAGPUR *
AFFILETED TO SNDT
PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

सारख्याच अभिवृत्तीचे विद्यार्थी आहेत याचाच अर्थ संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राकडे पाहण्याची अभिवृत्ती सकारात्मक आहे.

क) अध्यापन सरावाने कौशल्यप्राप्ती :-

सूक्ष्म अध्यापन अभिवृत्ती मापिका कसोटीतील 'अध्यापन सरावाने कौशल्यप्राप्ती 'या घटकाचे मध्यमान = ४२.१९ एवढे आहे. मिळालेला प्रतिसाद निघालेल्या मध्यमानानुसार चांगला आहे. तसेच प्रमाणविचलन = ४.३५ इतके आहे. प्रमाणविचलन कमी असल्यामुळे विद्यार्थ्यांचा गट एकजिनसी असून त्यात जवळपास सारख्याच अभिवृत्तीचे विद्यार्थी आहेत. याचाच अर्थ संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राकडे पाहण्याची अभिवृत्ती सकारात्मक आहे.

ड) अध्यापन प्रक्रियेची परिणामकारकता :-

सूक्ष्म अध्यापन अभिवृत्ती मापिका कसोटीतील 'अध्यापन प्रक्रियेची परिणामकारकता' या घटकाचे मध्यमान = ४१.२६ एवढे आहे. मिळालेला प्रतिसाद निघालेल्या मध्यमानानुसार चांगला आहे. तसेच प्रमाणविचलन = ४.५० इतके आहे. प्रमाणविचलन कमी असल्यामुळे विद्यार्थ्यांचा गट एकजिनसी असून त्यात जवळपास सारख्याच अभिवृत्तीचे विद्यार्थी आहेत. याचाच अर्थ संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राकडे पाहण्याची अभिवृत्ती सकारात्मक आहे.

इ) अभिवृत्ती आणि व्यक्तिगत भावना :-

सूक्ष्म अध्यापन अभिवृत्ती मापिका कसोटीतील 'अभिवृत्ती आणि व्यक्तिगत भावना' या घटकाचे मध्यमान = ४८.८७ एवढे आहे. मिळालेला प्रतिसाद निघालेल्या मध्यमानानुसार चांगला नाही. तसेच प्रमाणविचलन = १०.११ इतके आहे. प्रमाणविचलन जास्त असल्यामुळे विद्यार्थ्यांचा गट एकजिनसी नसून विद्यार्थ्यांच्या अभिवृत्तीत फरक दिसून येतो. याचाच अर्थ नकारात्मक प्रश्नाविषयी विद्यार्थ्यांची अभिवृत्ती नकारात्मक आहे यावरून दिसून येते की, विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राकडे पाहण्याची अभिवृत्ती सकारात्मक आहे.

परिकल्पना :- २

विद्यार्थीनी व विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म तंत्राबद्दलच्या अभिवृत्तीत यात लक्षणीय फरक नाही हे दर्शविणारी सारणी.

सारणी क्र. २

अ.क्र.	१	२
चल	विद्यार्थिनी	विद्यार्थी
विद्यार्थी संख्या	४०५	९५
मध्यमान	१९८.८६	१९९.६३
प्रमाण विचालन	१६.५३	१५.७५
't' मूल्य	०.४१२२	
सार्थकता स्तर ०.०१, ०.०५	सार्थक नाही	

सारणी क्र.२ चे अध्ययन केले असता विद्यार्थिनी व विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलच्या अभिवृत्तीची स्वाधीनता मात्रा (df) ४९८ करिता ०.०१ स्तरावर आणि ०.०५ स्तरावर सार्थक असण्याकरिता 't' मूल्य अनुक्रमे २.५८ आणि १.९६ किंवा त्यापेक्षा अधिक असावे लागते. प्रस्तुत परिकल्पनेकरिता 't' चे मूल्य ०. ४१२२ मिळाले आहे. याचा अर्थ असा की 't' चे मूल्य सारणी मूल्यापेक्षा कमी आहे. म्हणून परिकल्पना २ सार्थक नसून परिकल्पनेचा स्वीकार करावा लागेल. तात्पर्य असे की विद्यार्थीनी व विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलच्या अभिवृत्ती यात लक्षणीय फरक आढळून येत नाही.

परिकल्पना :- ३

कला शाखेतील व विज्ञान शाखेतील विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राच्या अभिवृत्तीत लक्षणीय फरक नाही हे दर्शविणारी सारणी

सारणी क्र. ३

अ.क्र.	१	२
चल	कला शाखेतील विद्यार्थी	विज्ञान शाखेतील विद्यार्थी
विद्यार्थी संख्या	३३८	१६२
मध्यमान	१९९.१४	१९८.७७
प्रमाण विचलन	१५.८५	१७.१४
't' मूल्य सार्थकता स्तर ०.०१ ०.०५	०.२३७९ सार्थक नाही	

सारणी क्र.३ चे अध्ययन केले असता कला शाखेतील व विज्ञान शाखेतील शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलच्या अभिवृत्तीची स्वाधीनता मात्रा (df) ४९८ करिता ०.०१ स्तरावर आणि ०.०५ स्तरावर सार्थक असण्याकरिता 't' मूल्ये अनुक्रमे २.५८ आणि १.९६ किंवा त्यापेक्षा अधिक असावे लागते. प्रस्तुत परिकल्पनेकरिता 't' चे मूल्य ०.२३७९ मिळाले आहे. याचा अर्थ असा की 't' चे मूल्य सारणी मूल्यापेक्षा कमी आहे. म्हणून परिकल्पना ३ सार्थक नसून परिकल्पनेचा स्वीकार करावा लागेल. तात्पर्य असे की, कला शाखेतील व विज्ञान शाखेतील शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलच्या लक्षणीय फरक आढळून येत नाही.

परिकल्पना :- ४

पदवीधर विद्यार्थी व पदव्युत्तर विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलच्या अभिवृत्तीत लक्षणीय फरक नाही हे दर्शविणारी सारणी

सारणी क्र. ४

अ.क्र.	१	२
चल	पदवीधर विद्यार्थी	पदव्युत्तर विद्यार्थी
विद्यार्थी संख्या	२८५	२१५
मध्यमान	१९९.१८	१९९.०७
प्रमाण विचलन	१६.८७	१५.६८
't' मूल्य सार्थकता स्तर ०.०१ ०.०५	०.०७४४ सार्थक नाही	

सारणी क्र. ४ चे अध्ययन केले असता पदवीधर विद्यार्थी व पदव्युत्तर विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलच्या अभिवृत्तीची स्वाधीनता मात्रा (df) ४९८ करिता ०.०१ स्तरावर आणि ०.०५ स्तरावर सार्थक असण्याकरिता 't' मूल्य अनुक्रमे २.५८ आणि १.९६ किंवा त्यापेक्षा अधिक असावे लागते. प्रस्तुत परिकल्पनेकरिता 't' चे मूल्य ०.०७४४ मिळाले आहे. याचा अर्थ असा की 't' चे मूल्य सारणी मूल्यापेक्षा कमी आहे. म्हणून परिकल्पना ४ सार्थक नसून परिकल्पनेचा स्वीकार करावा लागेल. तात्पर्य असे की पदवीधर विद्यार्थी व पदव्युत्तर विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलच्या अभिवृत्तीत लक्षणीय फरक आढळून येत नाही.

निष्कर्ष :-

१. संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलची अभिवृत्ती सकारात्मक आहे.

CENTRAL INDIA WOMEN'S COLLEGE OF EDUCATION ★ NAGPUR ★ AFFILETED TO SNDT

PRINCIPAL
Central India Women's College Of Education
Nagpur

२. संस्कृत शिक्षणशास्त्र [illegible] व विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन [illegible] अभिवृत्ती यात लक्षणीय फरक आढळून येत नाही.

३. संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील कला शाखेतील व विज्ञान शाखेतील विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलची अभिवृत्ती यात लक्षणीय फरक आढळून येत नाही.

४. संस्कृत शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील पदवीधर विद्यार्थी व पदव्युत्तर विद्यार्थी शिक्षकाची सूक्ष्म अध्यापन तंत्राबद्दलची अभिवृत्ती यात लक्षणीय फरक आढळून येत नाही.

पुढील संशोधनासाठी शिफारशी :-

१. विविध शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयात सध्या सूक्ष्म अध्यापन कृतिसत्राची कार्यवाही कशी केली जाते व त्याचा परिणाम प्रशिक्षणार्थीवर कसा होतो याचा तुलनात्मक अभ्यास.

२. अनुदानित व विनाअनुदानित शिक्षणशास्त्र [illegible] अभिवृत्तीचा अभ्यास.

३. [illegible] चालणाऱ्या शिक्षणशास्त्र [illegible] विद्यार्थी शिक्षकाचा सूक्ष्म अध्यापन [illegible] अभिवृत्तीचा अभ्यास

४. [illegible] सिद्धांतात्मक व उपचारात्मक उपयोग [illegible] पडताळून पाहता येतो.

५. तंत्रज्ञान व माहितीच्या प्रसारामुळे शिक्षकाची अध्यापन [illegible] पारंपरिक भूमिका बदलण्यासाठी उपयुक्त कौशल्याचा शोध घेणे.

६. उद्दिष्टानुरूप व आशयानुरूप अध्यापन कौशल्याचा शालेय सरावपाठात विद्यार्थी कसा उपयोग करून घेतो याचा शोध घेणे.

७. [illegible] अभिवृत्ती मापिका उदयास आल्या आहेत वेगवेगळया प्रकारच्या अभिवृत्ती मापिका वापरून कोणते निष्कर्ष निघतात याचा शोध घेता येतो.

***

तारीख		ऑगस्ट महिन्यातील दिनविशेष
१९	-	पुण्यश्लोक अहिल्याबाई होळकर पुण्यतिथी (१७९५)
२३	-	2003 वर्षासाठी कवी विंदा करंदीकर यांना ज्ञानपीठ पुरस्कार जाहीर
२४	-	स्मृतिदिन डॉ.रामकृष्ण गोपाळ भांडारकर (१९२५)
२५	-	हिंदी साहित्यिक मुं.शी. प्रेमचंद स्मृतिदिन (१९३६)
२९	-	राष्ट्रीय खेळ दिवस, हॉकीपटू ध्यानचंद्र (१९०५)